

VILLON MAGYARORSZÁGON

Irta: Mészöly Dezső

*

Villon életéről, koráról és költészetéről.

François Villon a világirodalomnak azok közül a költői közül való, kik életükkel époly mély nyomot hagytak az emberiség emlékezetében, mint költészetükkel. Mint ahogyan a mi Csokonaink garabonciás alakja nem sokkal halála után föl-üti fejét a különféle tréfás történetekben s a népmesében, úgy jelenik meg csakhamar Villon markáns képe is az utókor előtt: versek születnek a hajdani párisi diák, a csaváros eszü, kalandos életü csavargó csinyjeiről s anekdotákban beszélük el, hogyan járt túl ellenségei eszén, vagy hogyan mondott oda IV. Eduárdnak, az angol királynak.

Ne kutassuk most, hogy ezek a történetek, melyek afféle potyázó, kedélyes naplopóval ismertetnek meg, mennyire hamisítják meg az igazi Villon képét. Maga a tény, hogy az utókor nemcsak verseire vetette rá magát — olvasta, másolta s adta kézről-kézre — hanem személyével is annyit foglalkozott, mindenesetre megerősíti azt a benyomásunkat, hogy Villonnál élet és életmű — elrontott élet, romolhatatlan életmű — valósággal össze van nőve. Nem mintha a mű önmagában csonka volna. Tökéletes és tökéletesen élvezhető az önmagában is. De mégis: Villon egész költészete annyira a maga cifra-keserves életéből nőtt ki, hogy amikor élvezettel mélyedünk el verseiben, lehetetlen, hogy előbb-utóbb fel ne merüljön bennünk a kérdés: ugyan ki volt ez az ember?

Próbáljunk meg röviden felelni a kérdésre.

Előljárónak megjegyezhetjük, hogy amit Villonról tudunk, azt részben őtőle, verseiből, részben pedig egykori rendőri aktákból tudjuk. Mindkét dolog jellemző. Az első azt mutatja, hogy vérbeli lírikussal van dolgunk, a másik: hogy valóságos bünözővel... Sem többel, sem kevesebb. Holmi elvetemült gazembert látni Villonban éppoly helytelen volna, mint akár érzelmességből egyszerű sorsüldözöttnek fogni fel őt, akár — az említett anekdotákon indulva — holmi bohém naplopónak tekinteni csupán. Ő tudta, mit mond, amikor leírta:

Je suis pecheur, je le scay bien...

1431-ben született Villon Párisban. Szülei földhöz ragadt szegény emberek lehettek; ő maga így ír származásáról:

Én koldus sorban nevelődtem,
 Szegény ember szegény fiának,
 Apámnak sem volt pénze bőven,
 Sem jó Erace-nak, nagyapámnak,
 Szükség és gond nyomunkba jártak.
 Elődeimnek sirkövére
 — Kik már örök nyugtot találtak —
 Ékes cimere nincsen kivésve.*

Apja korán meghalt Villonnak. Anyja — szegény, írástudatlan, buzgó anyóka, kiről a fiú annyi gyöngédséggel emlékezik meg *Nagy Testamentum*-ában — Clement Marot jegyzete szerint 1461-ben még élt. A költőt kora gyermekkorától anyai nagybátyja Guillaume de Villon nevelte. Tőle kapta meg a nevét is. Őt magát családi nevén Montcorbier-nek, vagy des Loges-nek hívták. Maître Guillaume de Villon jómódú tudós és tekintélyes párisi pap és jogtudós, ki nyilván föltette magában, hogy „embert farag“ a jóeszű fiúból. Villon mindent neki köszönhet. Jóságáról szuperlativuszokban beszél („mon plus que pere...“) Ő taníttatta mint gyermeket s íratta később be az egyetemre is, ahol Villon 1449-ben megszerzi a baccalaureatust, 1452-ben pedig eléri a „maistre es arts“ fokozatot.

Az egyetem... Villon itt egy külön világba került. Mégpedig olyan világba, ahol rövidesen nagyon otthon érzi magát. Nem mintha szorgalmas diák volna, — egyik bűnbánó visszapillantásában hitvány iskolakerülőnek mondja magát — de hát az egyetemi élet nemcsak tanulásból áll. S itt hadd teszünk egy kis kitérést.

Hogy fogalmat alkothassunk magunknak a Sorbonne akkori életéről, vetnünk kell egy pillantást általában a korra s a világra, amelyben Villon élt. Az Orleansi Szűz megégetésének esztendejében születik. Egész életében a százéves háború agyonkínzott és züllött Franciaországa veszi körül. Az angolok rémuralma fokozatosan végét ér, de nyomában az anarchia jár. A trónon a világ leggyámoltalanabb királya ül. Igazságról, jogról alig lehet szó. A fizetetlen katonák bandákba verődve fosztogatnak. A tönkrement egzisztenciák nagyrésze úgy él, ahogy tud. Az utak mentén itt is, ott is akasztófára került haramiák tetemét hintázza a szél.

Közben éhség és járvány pusztít. (Azt mondják, 1438-ban magában Párisban 50.000 embert ragadott el a pestis.) A házak seregestől maradnak lakatlanul, a temetők pedig egyre telnek. A leghiresebb párisi temetőben, a „Cimetière des Saints-Innocents“-ban, a falak mellett halomba rakva állnak a csontok, koponyák: kiürített sírok hulladéka. A halál, ha borzalmas voltát nem veszti is el, de valahogyan hétköznapiabbá válik ebben a világban. Hétköznapiabb; mert a kor nemcsak hozzászokott a halál gondolatához, hanem állandóan foglalkozott is vele. Lehet-e

* Az előforduló Villon-idézeteket saját fordításomban közlöm.

ebben a világban nem gondolni a halállal? Legfeljebb úgy, hogy szemet hunyunk a Kaszás előtt s bált rendezünk a sírok fölött. Az emberek nagyrésze választotta ezt a megoldást. Bármilyen furcsa is ma elképzelni: Páris népe akkortájt semmi különöset nem talált abban, hogy a temetőkben rendezze a majálisokat. Talán egy ilyen mulatság látványa ihlette a középkori mestert — néhány évvel Villon születése előtt — a „Cimetière des Saints-Innocents“ kísérteties freskójának, az első híres „Haláltánc“-nak megfestésére, ahol a Halál vidáman és ellenállhatatlanul viszi, ragadja fánca seregestől a különféle rendű és rangú klerikusokat és laikusokat.

Villon is elnézhette olykor ezt a képet. Eszünkbe jut megint a *Nagy Testamentum* egy strófája:

Tudom jól, hogy kicsik s nagyok,
Bölcsök, balgák, dúsak, szegények,
Urak, pórok, hívek, papok,
Fősvények, prédák, csúfak, szépek,
Nagy nyakbodrú fehér személyek,
Gyöngyös fejékkal díszítettek:
Akármiféle-fajta népek —
Mind, mind a sír felé sietnek.

A halál állandóan kísértő gondolata elől a kor — aki tchetti — féktelen tivornyákba menekül. Az általános romlás az egyházat sem kerüli el — a reform-zsinatok meddő korszaka ez — s Páris kocsmáiban, fürdőházaiban és különféle lebujaiban — melyek úgy teremnek, mint a gomba — papok, diákok, polgárok együtt isznak, tobzódnak, verekesznek.

Ebbe a világba próbáljuk már most elhelyezni Páris egyetemét, a Sorbonne-t, és a Sorbonne diákját, Villont. Ilyen zaklatott és züllött időkben persze az egyetemi tanítás sem folyik rendes mederben s a diákok nagy részéből válik afféle kocsmajáró jómadár. Ehhez járul még, hogy a Sorbonne — mint egyházi intézmény — valóságos kis állam az államban, s az egyetemi és polgári hatóságok közt napirenden vannak a különféle hatásköri sür-lődások és összeütközések. A vizályok fő oka persze rendszeren a féktelenkedő diákság egy-egy megmozdulása. A helyzet lassan annyira elmérgesedik, hogy 1435 tavaszán valóságos diáklázadás tör ki s az egyetem tíz hónapra megszünteti a tanítást és bezárja a templomokat. Villon persze nem maradt távol ezektől a zavar-gásoktól, sőt valószínűleg bőven kivette belőlük a részét, hiszen — mint *Nagy Testamentumából* megtudjuk — az események egy *Pet au Deable* című versesregény (afféle komikus éposz?) megírására indították. Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a *Roman du Pet au Deable* teljesen elveszett. Ha fennmarad, bizonyára mély bepillantást enged a Villon korabeli párisi diákéletbe.

Ezt a diákéletet éli Villon — még mindig nagybátyja támogatásával — egészen 1455-ig. Ekkor egy váratlan kaland folytán

— melybe egy pap szerelmi féltékenysége sodorta s melyben meglehetősen ártatlannak mutatkozik — bekövetkezik életének végzetessé vált törése.

Ezt a kalandot szinte mozzanatról mozzanatra ismerjük. Louis Moland a Villon-kiadása elé írt életrajzban következőképpen adja elő teljes részletességgel egykorú adatok alapján:

François Villon 1455-ben a Saint-Benoit kolostorban lakott, minden valószínűség szerint említett gyámjánál és nevelőapjánál. Urnapján (jun. 5.) vacsora után, este 9 óra tájt a Saint-Jacques utcán üldögélt egy kőpadon a Saint-Benoit órája alatt egy Gilles nevű pap és egy Ysabeau nevű nő társaságában, s velük beszélgetett. Villon könnyű nyári köpenyben volt, övében — mint a korabeli öltözék elengedhetetlen kellékét — törít viselt. Látták egyszerre, hogy egy másik pap, Philippe Chermoie (vagy Sermoise) jön arra Jehan le Mardi magister artium társaságában. Philippe Chermoie, amint Villont észrevette, feléje tartott, Villon pedig felemelkedett, helyet kínálva őt a padon. De Philippe Chermoie fölháborodott hangon kezdett kiabálni: »Az Istent átkozom már... csakhogy meglelem! Higye meg, dolga lesz velem!« — »Tisztelendő uram Philippe — felelte Villon — mit szitkozódik? mit vétettem én? Mit akar velem?« De az gorombán fellökte, úgyhogy visszaesett a kőpadra. Villon fökelt és a kolostor felé hátrált. A jelenlévők, Gilles, Ysabeau, Jehan le Mardi, látva, hogy verekedés van támadóban, félve, nehogy belekeveredjenek, elszeleltek.

Valóban Chermoie a Saint-Benoit kolostor kapujáig üldözve ellenfelét, ruhája alól hosszú törít rántott elő s azzal sebet ejtett Villon arcán — az alsóajkán — úgyhogy nyomán kiserkedt a vér. Villon övéből kézbe vette törét, egy szurással támadója lágyék-táján ejtett sebet, melyet az indulatos állapotban, rá sem ért tüstént megérezni.

Jehan le Mardi visszatért, hogy lefegyverezze Villont s ez sikerült is. De Villon védtelenül találva magát Chermoie-val szemben, aki folytatta a fenyegetődzést és szitkozódást, fölkapott egy követ, mely épp lába előtt hevert s őt azzal fejbe-vágta. Ellenfele erre — minden bizonnyal a vérvesztéstől elgyengülve — földre rogyott.

Villon tüstént kerekét oldott s betért egy Fouquet nevű chirurgus-borbélyhoz, hogy saját ajaksebét gyógyíttassa. A chirurgus-borbélyok meg voltak bizva, hogy ilyen esetben jelentést tegyenek a rendőrségnek. Fouquet megkérdezte a sebesültől nevét és támadója nevét. Villon megadta Chermoie nevét, magát pedig Michel Mouton-nak mondta.

Időközben járókelők szaladtak elő és föltámogatták a földre-rogyó papot. A Saint-Benoit kolostor börtönépületébe szállították be. Ott gondjaikba vették és elküldték a párisi Châtelet egy »vizsgálómester«-éért, vagy ahogy ma mondanák: rendőrfelügyelőjéért.

Az azután megkérdezte a szerencsétlenül jártat, ha netán meghalna sebében, kívánja-e, hogy szülei és barátai a gyilkosát bevádolják a törvény előtt? Chermoie azt felelte, hogy nem, s hogy megkegyelmez halála okozójának »bizonyos okok miatt, melyek azt erre indították.«

Miután kórházba szállították, Philippe Chermoie meghalt. Villon menekült Párisból... (ld. m. XVI—XVII lap.)

De hová? Csak feltevésekre támaszkodhatunk. Lehet, hogy csak Páris környékén bujkált, várva, míg pártfogói közbenjárnak

érdekében. 1456 januárjában azután menlevelet kap s visszatérhet Párisba. A rendőrség most már jónak látja állandóan szemmel tartani. Villon föllélekzik, újra jární kezd az egyetemre — azután megint csak visszazökken a régi kerékvágásba: folytatja mulatozó életmódját. A mulatozáshoz azonban pénz kell. Ekkor történik, hogy az immár nem makulátlan multú diák, néhány züllött barátja révén összeköttetésbe kerül a párisi alvilággal. Még az esztendő végén ismét menekülnie kell...

Angers-nek veszi útját, ahol szintén egy papi rokona él. Ekkor szerzi első ránk maradt művét, a *Les Lais*-t (Hagyakozások), melyet az utókor — megkülönböztetésül a *Nagy Testamentum*-tól — *Kis Testamentum*-nak nevezett el.

Az ilyen verses végrendelet középkori műfaj. A költő, mielőtt messzi útra indul, hagyakozik, ünnepélyesen kinyilvánítja végső akaratát — s ezzel az ürüggyel jól megmondja a véleményét ellenségnek és barátinak. Villonnak ez a fiatalkori műve telve van ma már homályos hajdani aktualitásokkal, érthetetlen célzásokkal, de ezek között is ki-kicsendül egy félreismerhetetlenül egyéni hang, a későbbi *Nagy Testamentum* költőjének hangja.

A *Kis Testamentum*-ban Villon vándorútja okául szerelmi csalódását mondja, de fönmaradt vizsgálóbírói akták mutatják, hogy a szerencsétlen szerelem csak másodsorban sarkalta Villont távozásra.

1456 telén egy éjjel Villon néhány cimborájával együtt kifosztja a Collège de Navarre pénztárát, ahol a Sorbonne theologiai fakultásának vágyona állt. Ezzel a tettével immár valóságos rabló a rablók között. Nem csoda, ha igyekszik kereket oldani, mielőtt az eset részletei kitudódnak. Mint már említettük, Angers-nek veszi útját. De Angers csak az első stáció. A „povre Villon“ talán maga sem gondolta, hogy Páris falain túl öt esztendő s vagabundus élet vár rá. Erről az öt esztendőről csak nagyon keveset és homályosat tudunk. Mindössze itt-ott merül föl egy-egy helynév, egy-egy személynév.

Egy versében azt mondja, hogy Russillonig (Isère) elvetődött. Megtudjuk, hogy Bourg-la-Reine-ben egy borbélymester jól tartotta. Egy ideig a pourrasi zárda apátnőjének, a hirhedt Huguette du Hamel-nek kegyeit élvezte. Emlegeti, hogy Poitou-ban két „igen szép és igen szives“ leány tanította a poitevin dialektusra.

Mindez persze csak epizód. Közben — mint a *Nagy Testamentum* egy-egy helye elárulja — rengeteget éheznek, fázik, nyomorog. Talán ez alatt az öt keserves esztendő alatt támadtak Villonnak kapcsolatai a Coquillardok rablóbandájával is. Biztosan csak annyit tudunk, hogy Villon cimborái és büntársai közül többen tartoztak ehhez a szervezethez, neki magának pedig fönmaradt hat verse, melyet a Coquillardok tolvajnyelvén írt.

A litterátor számára végtelenül érdekes adat, hogy valaki a XV. században fölfedezi az argót az irodalom számára, az 500

éves tolvajnyelv azonban ma már alig érthető. Nagyobbára afféle intelmek ezek, mint a *Nagy Testamentum*-beli *Szép lecke*. A költő — mintegy „világos percében“ — őszinte szívvel igyekszik lebeszélni társait a sívár és veszélyes zsványéletről:

Bizony nem babra megy a kártya:
 Testünk, lelkünk ott vész a fán,
 Ha vesztesz — bánnod mind hiába:
 Eb módra pusztulsz el, komám,
 S ha nyersz — ugyan mit nyersz, talán
 Didó királyné szép személyét?
 Bolond gazember mindahány,
 Ki mindent föltesz semmiségért.

De az öt kóbor év alatt Villon előkelőbb körökben is megfordult, mint a Coquillardoké volt. A zsvánnyá züllött csavargó-költőt hercegek fogadták. Egy ideig Blois-ban Charles d'Orleans-nak, a kiváló hercegi költőnek vendége, mint a Blois-i költői kör egyik tagja. Majd Jean II. de Bourbonhoz kerül, ki láthatólag hamarabb megunt a mecenáskodást, mint azt Villon szeretne volna.

1461 nyarán aztán véget ér ez a szabad-farkas élet: Thibault d'Aussigny püspök kegyeszerlopás gyanúja miatt Meung-sur-Loire-ban börtönbe vetteti a költőt. A „szegény Villon“-nak itt aztán módjában volt megismernie egy középkori börtön legleleményesebb kínvallató módszereit. Villon élete folyamán nem egyszer szenvedett az igazságszolgáltatástól, de egyetlen esetre sem emlékszik vissza annyi keserőséggel, mint arra a hosszú nyárra Meung-sur-Loire börtönében. *Nagy Testamentum*-ban több helyen is sötét színekkel festi ottani keserveit, nem mulasztván el közben egy-egy átkot kérni a magasságos Istentől d'Aussigny püspök úr fejére.

De a börtönben a költőre nem csak a szenvedés, a magáhszállás percei is vártak. Itt írta egyik legszebb önelemző és bűnbánó versét a *Vita Villon teste és szíve között* címűt. A test és lélek vitája jól ismert középkori téma. De egyetlen írója sem nyult hozzá annyi őszinteséggel, s kezelte annyi erővel, mint a börtön fenekén gubbasztó zsvány-költő.

Ki tudja, meddig ült volna itt Villon az akasztófa árnyékában, ha a bölcs véletlen közbe nem szól?

1461 július 22-én meghal VII. Károly, s száműzetéséből visszafért fia, XI. Lajos a nagy reformkirály, uralkodói körútjában Meung-ön átvonulva szokás szerint kegyelmet ad néhány rabnak — köztük Villonnak...

A testben, lélekben megtört költő ámulva áll meg börtöne kinyíló ajtajában. Szegény Villont ismét várja a gazdag Élet. De ő úgy érzi, már túl van a nagyján. Harmincéves fejjel félkomolyan, féltréfásan a halálra készül. Megy haza egyenest Párisba s

nekiül megírni *Testamentumát**, élete főművét, mely diadalmasan biztosította számára hosszú évszázadok megbecsülését és csodálatát. Villon maga is afféle reprezentáns „oeuvre capitale“-nak szánta ezt a művét. Mutatja ezt, hogy belefoglalta majd minden valamirevaló előbbi versét is.

És belefoglalta egész életét.

A *Nagy Testamentum* minden magyarázó jegyzet nélkül is, itt-ott ma már homályos helyeivel, rejtvénytű célzásaival együtt, mindenestől többet mond Villonról, mint akár a legkimerítőbb életrajz. Nem szabad azonban azt hinni, hogy a műben a homályos részek, a hajdan aktuális célzások és vonatkozások dominálnak. Még csak nem is a hagyakozó strófák teszik főrészét, mint pl. a *Kis Testamentum*-ét. A *Nagy Testamentum* csupa lírai önéletrajz, lírai elmélkedés. Tulajdonképpen nem is egyetlen mű. Az egymásra következő strófák rendjét itt is, ott is önmagukban is megálló költemények, afféle betétversek (többnyire ballade-ok** és rondeau-k) szakítják meg. Ezeknek a verseknek egy része, mint fent már megírtuk, még a *Nagy Testamentum* előtti időkből való s általában ezeket a betét-verseket szokták az egészből kiragadva önállóan közölni és fordítani, bár legtöbbször csak a nagy mű összefüggésében, vagy legalábbis a megelőző strófák hangulati előkészítése mellett, kapja meg igazi értékét. Legtipikusabb példa erre az általánosan ismert s annyit fordított *Ballade des dames du temps jadis*.

A *Nagy Testamentum*-ban Villon tehetsége teljében mutatkozik be. Az egész mű alaphangulata a visszatekintésé. Ime a kezdő sorok:

Már harminc évem elhagyott,
Torkig beteltem szégyenemmel.
Még bölcs egészen nem vagyok,
S bolond se már, mint ifju fejjel...

„Bolond se már...“ A *Nagy Testamentum* telve van a bolond ifjú évekre való bűnbánó, vagy nosztalgias emlékezéssel. De jól érezte és mondotta Villon: „Még bölcs egészen nem vagyok“.... Bármennyire határhőnek érezzük is a *Nagy Testamentum*-ot, a a valóságban Villon nem vehette le multját, egész régi énjét, mint valami kígyóbőrt. A hatóságok szeme rajta van, mint rovttmultú bűnözőn, s persze hogy egész köre is csak a régi, vagy nem különb a réginél. Így azután nem soká tart számára az „eseménytelen élet“. Hamarosan újabb adat beszél róla.

* *Nagy Testamentum*nak az utókor nevezte el e művet, mint a „Les Laist“-t is *Kis Testamentum*nak.

** Szándékosan nem írom *ballade* helyett a magyar *balladát*. Csak zavart okoznék vele. Mi ha ezt a szót halljuk, Ágnes-asszonyra s a Tengeri Hántásra gondolunk. A villóni *ballade* középkori lírai műfaj: semmi köze a nálunk is általánosan ismert epikus balladához.

1463-ban egy novemberi estén vacsora után néhány cimborájával hazafelé tartott. A Rue St. Jaques-on menve által szemükbe tünt François Ferrebouc-nak, a püspöki nótáriusnak, világos ablaka, mely mögött íródeákjával együtt dolgozott a mester.

Villonék valamiért haragudhattak Ferreboucra; a panaszok szerint legalább is jónak látták bekiabálni és beköpni az ablakán. A mester és diákjai kiszaladtak és egykettőre megindult a verekedés.

Villon erre megijedt. Sok keserves tapasztalata volt már. Még látta, amint egyik társa kardjával földre sujtja a mestert, majd észrevéve őt, Villont, hogy óvatosan készül kerekét oldani, éktelen átkokat szórva integet utána. Csakhamar persze mind szétrebbennek, s ki merre tud, bújik a hatóságok elől.

A körözés azonban eredménnyel jár. Ferrebouc nem sérült meg komolyan s Villon kardot rántott társa kegyelmet kap. Villon ügyeit azonban már úgylátszik megsokalták a hatóságok. Régi viselt dolgai minden esetre latba eshettek, hogy rövid úton „a estre pendu et estranglé“: kötélre és megfojtásra ítélik.

A hirtelen nyakábaszadadt halálos ítélet először egy hátborzongató humorú kis négysoros verset csal ki tollából, de azután egyre komolyabban és komorabban kezd farkasszemét nézni a felsőtéllő halállal. Megképzik előtte az akasztófa, rajta napszitta, záporverte, madárszaggatta tetemek: ő és társai... Ekkor írja hatalmas versét, az *Akasztottak balladáját*:*

Testvéreink, kik még e földön éltek,
Szegény fejünkre ne mondjatok átkot:
Ha bennünket keményen nem ítélték,
Irgalmaz néktek mennyei Atyátok,
Im őt-hatunkat itt akasztva láttok:
Már oszlik-foszlik napról-napra testünk.
Mit nagyhiába oly buzgón etettünk.
Por s hamu lesz, mi hús és vér volt nem rég.
De senkifia ne nevesse vesztünk!
Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.**

A sors azonban mintha csak megint a végsőkig akarta volna csigázni, szorongatni Villont — hogy azután egyszerre elérje szorításából...

A parlament tanácsa elfogadja kilátástalannak mondott fel-lebbező folyamodványát s a halálos ítéletet megsemmisíti. Talán valamelyik nagyúri jóakarója járt közben az az udvarnál? Nem tudni... A kegyelem azonban csak részleges. Tekintettel „névezett Villon rossz életére“ — mint az új ítélet mondja — 10 évre száműzik Párisból.

* A ballade-formában írt »Epitaphe« e néven lett ismert.

** Az egész verset l. hátul a *Függelékben*.

Még két versünk maradt tőle — melyek az új ítélet fölötti örömben fogantak, — de ezek jelentéktelenek. Villon *Testamentum*-ában megalkotta élete művét s az *Epitaphium*-ban pontot tett rá.

1463 január 8-án kilép Páris kapuján s hirtelen és örökre eltűnik szemünk elől, mint aki immár elmondotta üzenetét a világnak.

A francia irodalomtörténetben immár közhellyé vált a megállapítás, hogy Villon a modern szubjektív líra atyja. Annyira kimagasló és eredeti, hogy bár költői megbecsülése már életében megkezdődik, utánozni nem tudják és költészete közvetlen folytatás nélkül marad. Pedig nem feledkeznek meg róla. Már 1489-ben megjelennek versei nyomtatásban és 1533-ig több, mint 20 kiadást ér meg a könyv. 1533-ban pedig maga a király, I. F e r e n c bizza meg Clement M a r o t-t — a kiváló poeta doctust, a reformáció nálunk is ismert zsoldárfordító költőjét — hogy gondoskodjék Villon összes verseinek új, hibátlan kiadásáról. Marot nagy megbecsüléssel ír Villon költészetéről, mely „oly teli van üdvös tudománnyal s oly gazdag változatos színekben“. De — bár óhajtja, hogy „a fiatalság úgy szedje mondait, mint a szép virágokat; hogy merüljenek el szellemébe s tőle tanulják meg, hogyan kell valamit leírni“ — a Villont követő francia líra magam sem lesz Villon lírájának folytatása. A költészetnek akkor igen jellemzően retorika a neve. A költők előző korok technikajesterkedéseit tökéletesítik, vagy túlhatják. Marot-val s a renaissance-szal azután új szél fú, de a szegény párisi diák költészetéhez ennek sincs semmi köze.

Mihelyt azonban modern költők jönnek szóba, egymást érik a különféle Musset-Villon, Verlaine-Villon, Baudelaire-Villon, sőt Heine-Villon és Byron-Villon párhuzamok. Villon persze egyikhez sem hasonlít igazán. Nem elsősorban azért, mert teljesen középkori ember, de meg azért sem, mert egész költészete éppoly félreismerhetetlenül egyéni, a maga életéből sarjadzott, mint mindazoké, kiket az ő lelki rokonaiul, szellemi utódaiul emlegetnek. Ami többé-kevésbé minden nagy modern lírikussal rokonítja, az megvesztegető szubjektivitása és korlátlan őszintesége. Ezt a hangnemet a középkori Villon üti meg először, de társtalanul marad s csak a nagy modern európai lírikusok viszik bele azután úgy egész életüket költészetükbe, mint ő.

De, mint mondtuk, Villon egészen középkori ember. Sötét pesszimizmusa nem a modern világfájdalom. Feltétlenül hisz Istenben s — bármennyit csipkedi is a papokat — lelkében a középkor vallásos áhítata él. Baudelaire-hez szokták hasonlítani abban, ahogyan a test, a szép női test halálának visszataszító

borzalmasságát, vagy a vénséget festi, de Villonból természetszerűleg hiányzik minden dekadens póz, s egy középkori prédikáció sötét passzusaival több rokonságot tartanak az említett villoni helyek, mint a *Fleurs du Mal*-al Villon tudja, hogy az élet hiábavalóság, nyomorúság, ostoba tánc, melynek a halál vet véget, de soha legkeserűbb soraiban sem hívja a véget s nem tetszeleg halálvágyban. Egyik legnagyobb költője a halálnak, de legkevesébbé sem a „halál rokona“. Mégesak azt sem mondja, hogy: „Elmegyek meghalni, mert az halál bizon“... Minden pesszimizmus mellett egész naivul meg van győződve róla, hogy:

Jobb lenni koldusok fiának.
És élni — bárha rossz darócban —
Mint néhai nagy uraságnak,
S rothadni pompás síri boltban.

Ha valaki valamiféle életfilozófiát, világnézetet próbálna elvonni Villon költészetéből, az csakúgy telve lenne ellentmondásokkal, mint Villon egész lénye. Éppen azért volt vérbeli lírikus, hogy úgy vigye bele költészetébe egész lényét mindenestől, ellentéteivel és ellentmondásaival, ahogyan volt, — ahogyan a maga számára is rejtély volt. Van egy verse, a *Ballade des menus propos*, melyben elmondja, mi mindent tud és ismer már. „Je congnois... Je congnois... Je congnois...“ — így kezdődnek egymást követve seregéstől mind a sorok. S minden strófa végén ott a refrén:

Je congnois tout — fors que moy-mesme...

„Ismerek mindent, — csak magamat nem...“

Joggal mondhatjuk Villont az ellentétek költőjének. Költészetét a maga egész gazdagságában és sokoldalúságában *Nagy Testamentum*-a mutatja be. A testamentum zseniális műfaj, legalább az a Villon kezében. A költő mintegy a halál küszöbén szól: „Qui meurt, a ses loix de tout dire“... Az egész mű fölé odaírhatnánk mottónak a *Nagy Testamentum* c sorát: aki a halálba készül, nyíltan szólhat. Villon él jogával. *Testamentum*ában elmondja mindazt, amit önmagáról és a világról tudott és érzett. A halálba készülő ember kíméletlenül éles világitásban látja az egész életet, de egyben telve van melancholiával és meghatottsággal. A komoly és víg, érzelmes és szatirikus hangnem változtatását a Heine-éhez szokták hasonlítani. De Heine-nél a kontraszt mindig feltűnő, szándékosan az. A villoni vers inkább olyan, mint a színejátszó selyem: hirtelen, de észrevétlenül váltja árnyalatait. Ha már a modern párhuzamoknál tartunk, ez a hangnemváltás — meg a tárgytól elkalandozó nagy lírai kitéréssek is — inkább Byron-t juttatják eszünkbe. Bennünket magyarokat pedig — bármily távol esik is Villon egész lénye és világa az Arany-étől — a *Bolond Istók*-ra emlékeztetnek. A *Bolond Istók*-ra emlékeztet más is.

Mindég marad, ha a fejére áll is
 Óbenne valami vaskos, reális.

-Magára Aranyra sem illik jobban ez az önjellemzés, mint Villonra. Diákos humora, hajlama a groteszkre, de még az is, ahogyan szegény boldogtalan önmagát emlegeti — az meg Csokonait juttatja eszünkbe.

Egy költészet tartalmi gazdagságát persze csak kifejezésbeli gazdagság szólaltathatja meg. A kettő, mint minden nagy költőnél, Villonnál is együtt jár. Ha megtartja is a hagyományos költői formákat, bonyolult rímképleteket, egészen másképp mozog ezek között a keretek között, mint kortársai. Stílusa mondanivalójához simul. Tud lenni áhítatos és sacralis, mint pl. a *Mi Asszonyunkhoz* írott könyörgésben, tud lenni komolykodóan ünnepeles, ahol a testamentumok hagyományos fordulatait utánozza; ismét másutt csupa indulatszó és félmondat, mestere az úgynevezett pszichológiai fogalmazásnak, mely nem a retorika és szintaxis, hanem az élőbeszéd törvényeit tartja szem előtt s a lélektani igazságra és frisseségre törekszik. A sok közül példának ime a *Les regrets de la belle Heaulmiere* egy szakasza. A hajdan szép vén csiszárné visszaemlékszik komisz szeretőjére, akinek boldfejjel egészen kiszolgáltatta magát:

Jà ne me sceut tant detrayner.
 Fouller au piedz, que me l'aymasse,
 Et m'eust-il fait des rains trayner
 S'il m'eust dit que je le baisasse
 Et que tous mes maux oubliasse...
 Le glouton, de mal entaché!
 M'embrassoit.. J'en suis bien plus grasse!
 Que m'en reste-il? Honte et peché.

Az induló mondatot félbehagyja, hogy azon frissen rögzíthesse a felvillanó gondolatot.

Az idézett vers jó példa arra is, mily mestere Villon az u. n. lírai szerepjátszásnak. Petőfi-ről mondják, hogy színészi szerepjátszó kedvét életképeibe vitte bele. Villon életírói megemlítik, hogy a költőt érdekelte a színészet s pines kizárva, hogy egy időben maga is színészkedett. Legalább is így szerepel R a b e l a l s egyik anekdotájában. A lírai szerepjátszáshoz mindenesetre kitűnő érzéke volt. Erre predestinálja a különféle hangnemekben való otthonossága is. A vén csiszárné siránkozása mellett, mintegy ellentétes zsánerként említsük meg ballade-formában írt gyönyörű imádságát, „melyet Villon anyja kérésére szerzett, hogy azzal könyörögjön Mi Asszonyunkhoz“. Elsőszemélyben beszélteti az ájtatos öreganyókat:

Én csak szegény, kis vénasszony vagyok,
 Cly együgyű, a betűhöz sem értek;
 De templomunkban festve látom ott

A mennyezet, ahol hárfákon zenélnek,
 S a poklot, ahol kárhozottak égnék:
 Ez elborzaszt, az boldogít, ha nézem.
 Ó hadd legyen a boldogság a részem!
 Mi Asszonyunk, hiszem, te hallgatod,
 Ha igaz híved könyörög serényen...
 — E hitben élek, e hitben halok.

Mily hű a kép, mily igaz a hang!

De minden sokrétúsége mellett is van a *Nagy Testamentum*-nak s Villon egész költészetének egy egységes alaphangulata, mely a legszorosabb összefüggésben van kisiklott és zaklatott életével. A halál egyre kísértő gondolata s a társadalomból kitzasztottság érzése szövi át meg át s színezi alá mindenütt Villon életművét. Ez adja szókimondó bátorságát, amikor az emberi élet jelenségein tűnődik s ez ad hangjának valami komor csendést, még ott is, ahol könnyedén tréfás, vagy cinikusan frivol.

Pár szót még a költő műveltségéről.

A nagyközönség egy része megszokta, hogy Villonban a „csavargóköltő”-ben afféle vadzszenit lásson. Villon valóban nagy, ösztönös lírikus, de ösztönös lírai vénájával éppoly jól megférnek szellemében a poeta doctusi hajlamok, mint akár a mi Csokonai-nkében.

Szigorúan megtartja a bonyolult rímképletű középkori formákat. Fentebb szoltunk már a különféle hangnemekben való otthonosságáról. Érdekes ötlete, hogy egyik versét, melyben letűnt idők nagyjait emlegetve tűnődik a mulandóságról, pár évszázaddal korábbi nyelvet utánozva írja (*Ballade en vieil françois*). Életrajzában említettük, hogy bizonyos verseiben öntudatosan alkalmazza az argót. A *Nagy Testamentum*-ban egy helyen — Poitou-beli „nyelv-mesternőjeiről” írva — bennszülött párisi létére a tárgy kedvéért poitevin dialektusban szólal meg.

Egyetemi tanultságáról különbözőek a vélemények. A reneszánsz szele még nem érte el s egyesek fölelmegetik, hogy a klasszikusokat valószínűleg többnyire csak másodkézből ismerte. Sokirányú érdeklődése azonban meglepő, s bizonyosak lehetünk felőle, hogy Villon egyetlen könyvet sem hagyott olvasatlanul, amely a kezébe került. A skolasztikus teológiában és filozófiában, úgy látszik, otthon van. (Bár mint mondja, a szenvedések többre megtanították, mint Averroës valamennyi Aristoteles-kommentárja...) Mindenek felett pedig keresztül-kasul ismeri a Bibliát. Versei tele vannak bibliai utalásokkal, idézetekkel, parafrázisokkal. Említsük meg végül, hogy a halál realiztikus rajzánál úgy szól, mint aki előtt kora orvostudománya sem egészen ismeretlen.

Így áll előttünk maître François Villon, — költészetének és egész lényének minden örökemberi vonásai mellett is — mint középkori diák, korának tipikus fia. A költő feltárja a maga lel-

két, kitergeti a maga életét, s e közben — bár szándéktalanul, de épp azért oly elevenen és hitelesen -- közel hozza hozzánk egész korát. Egy darab hanyatló középkort, a középkori Párist, melyet úgy megőrzött Villon költészete, mint a forró hamu Pompei városát, s amely mintegy varázsütésre oly frissen elevenedik meg előttünk versei olvastán mindenestől: templomaival és kocsmáival, börtöneivel és temetőivel, zezugos utcáin papok, diákok, utcalányok, árusok, koldusok, áldástosztó püspökök, medvetáncoltató kóklerek, sárgacsizmás ficsurok, királyi fogdmegek nyüzsgő seregével.

Azt mondják, a középkort az ismeri meg igazán, aki a *Divina Commoediát* elolvassa. De hogy a középkort megismerjük, nemcsak *D a n t é t* kell olvasnunk. Dantéből megtudjuk, milyen volt a középkorban pokol és menny. De Villonból megtudjuk, milyen volt a föld.

A Villon-divat.

Akik egy-két éve Pesten laktunk, jól emlékszünk még a Villon-lázra. 1939-ben a koratéli influenza-járvánnyal egy időben kezdett terjedni, de átnyult az újesztendőbe, a tavaszba is. A jámbor pestiek eleinte meglepetten kapkodták fejüket: a hirdetőoszlopokon öles betűk harsogták a középkori francia költő hirtelen támadt sikerét: hogy verseit a legkitűnőbb színészek szavalják, a legnépszerűbb dizőzök éneklik s *Testamentuma* orgonakiséret mellett kerül előadásra. Ha a polgár ebédután otthon, vagy a kávéházban kinyitotta az ujságját, előbb-utóbb megint csak Villon nevén akadt meg a szeme. Moziplakátok csalogatták itt is. ott is az érdeklődőket a Villon életéről szóló filmbe, kecsegtetve a reménnyel, hogy így rövid úton helyrehozzhatja mulasztását s két óra alatt játszva megtanulhatja mindazt, amit Villonról tudni illik. A nagy hirverés eredményeképpen aztán a mozgékonyabb érdeklődők csakhamar meg is tanulták Villon nevét a hozzátartozó frázisokkal együtt s olyan otthonosan kezdtek beszélni „erről a zseniális csavargó költőről“, mintha gyermekkori olvasókönyveikből ismernék. S terjedt a Villon-láz, mint az erdőégés. Délelőtt Villon-délelőttök voltak, délután Villon-délutánok, este Villon-esték. A körüti ujság tárcacikk-írója Villon-idézetet (n. b. soha nem létezett Villon-idézetet) választott mottóul s a szélsőjobboldali lap közírója Villonnal állította párhuzamba Adyt, azt fejtegetvén, hogy a nemzetközi szocializmussal rokon-szenvező Ady csakúgy izigvérig magyar volt, mint ahogyan az anarchista (sic!) Villon is izigvérig francia. A színházi lap csevegője fölelegetvén, hogy az eredeti nagy tehetségek között mily sok volt a vöröshajú, Villont sem hagyta ki, hiszen a költő maga mondja: „Fehér derével a halántékomra s veres hajamra már az ősz feküdt...“.

De hát hol mondja? S egyáltalán: honnan ez a sok közkezen forgó gyanus idézet, ez a meglepően elterjedt világirodalmi jólétesültség? Just Béla azt írja: „Az irodalmi divatok oka legtöbbször irracionális függvénye a közönség szeszélyének, az u. n. művelt olvasó sznobságának és a véletlen játékának.“ (Just: Botrány, 3. l.) A véletlen ezúttal a Faludy György 16 Villon-hamisítványát tartalmazó kis kötettel kezdte meg a játékot. Az ál-Villon-kötet 1937-ben jelent meg először s lassan, de biztosan

haladt a két év múlva kitörő hiszterikus közönségsiker felé, idővel 6 kiadást érve meg. A komoly kritika első elképedésében nem tudott hová lenni; megindultak a Villon-, „átköltések“ sikerét kommentáló felháborodott, vagy csipkelődő hangú cikkek s kitünt, hogy a Faludy-kötetet nem is egészen a véletlen dobta a piacra, vagy legalább is nem minden előzmény nélkül dobta.

A szálak Németországba vezettek. A szerző tulajdonképpen maga adta meg az útbaigazítást, amikor kötete utószavában mint forrásait említette meg Bertold Brecht-et, Paul Zech-t s Ammer-t, a dekadens német Villon-átköltőket.

Németországban körülbelül tíz évvel előbb, hasonló tünetekkel zajlott le a Villon-divat és Villon-vihar.* De a németeknek nem is egy Faludy-juk volt: egymásután jelentek meg náluk a különféle sanzonszerű Villon-átköltések és hamisítások s különösen nagy példányszámban fogytak 1931-ben a költő születésének ötszázadik évfordulója alkalmából, a franciaországi nagy jubileumi ünnepek idején.

Mert volt Villonnak divatja persze odahaza Franciaországban is, igaz, már jóval a jubileum előtt is, s nem is olyan fonák módon, mint a külföldön, hiszen a franciák az eredeti Villont olvasták. Talán igazságtalan is a divat szó, beszéljünk inkább Villon-reneszanszról.

Villon műveinek 1533-ban I. Ferenc király kívánságára készült kiadása nagy sikert, 1542-ig 10 új kiadást ért meg; de azután egynéhány évszázad alig vesz tudomást Villonról. Egészen nem felejtették el, de a XIX. század érdeklődésének feléje fordulása mégis valósággal fölfedezésszerűen hat. 1832-ben jelenik meg Theophile Gautier-nek, a kiváló parnasszistának *Les Grottesques* című munkája, mely ismét Villonra irányítja a francia irodalom érdeklődését. Ugyanebben az évben kiadják újra Villon összes verseit is. Lassanként azután a közönség is rákap Villonra s különösen a századvég, a sokat emlegetett „fin du siècle“ — mely a múzsák másik mosdatlan szájú kedvencét, a híres Villon-andekdoták mesélőjét, Rabelais-t is újra fölfedezte magának — a századvég veti rá magát mohón verseire. 1892-ben jelenik meg M. A. Longon nagy szöveg-kritikai gonddal készült Villon-kiadása s az irodalmi szalonok népe élvezettel bujja a negyedfél-század előtti középkori költő verseit.

Anatole France-nak a *Vörös Liliom* című regényében (1894) érdekesen elevenedik meg előttünk ezeknek a párisi irodalmi szalonoknak társadalma. A regény egyik alakja Miss Bell,

* A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a divatos Villon-láz mellett s attól függetlenül mindég mutatkozott másfajta érdeklődés is Németországban Villon iránt, mégpedig oly nagy mértékben, hogy Németország — Hollandiával együtt — komoly Villon-kutatásaival egész Európában az élen jár.

kit otthon Angliában mint költőnőt kedvelnek, a dekadens szép-kultusz megtestesítője, párisi barátnőjének Villont magasztalja. Ezekben az időkben írja verseit Verlaine is, akit a modern Villonként szokás emlegetni. A regényben ő is szerepel Choulette néven. Miss Bell el van ragadtatva Choulette-től, kit „Villon után a legjobban szeret“ (130. l.). Egy másik áradozásában ismét felüti fejét Villon neve, ezúttal a Rabelais-ével együtt: „Sokat olvastam Rabelais-t, my love. Rabelais-től és Villon-tól tanultam franciául. Derék öreg nyelvmesterek. Mondja darling, ismeri a Pantagruel-t? Ó, a Pantagruel olyan, mint egy szép és előkelő város, tele gyönyörű palotákkal, de még a hajnalpirkadáskor, mielőtt az utcaseprők elvégezték volna dolgukat. Mert bizony, darling, az utcaseprők még nem takarították el a szemetet, a szolgálók még nem surolták föl a márványküszöböket...“ (Lányi Viktor ford. 196. l.)

Miss Bell nem hazája környezetében, hanem párisi barátai közt jelenik meg ugyan előttünk, de alakja sejtetni engedi, hogy Villon neve odahaza is ismerősen cseng. Valóban, a Villon-reneszánsz hullámai átcsaptak a francia határokon s Angliában akkora volt a Villon iránti érdeklődés, hogy a század végén „Villon Society“ alakult.

A modern Villon-kultusz kései hajtása azután az említett németországi torz Villon-divat, mely Faludy György könyve folytán néhány éve nálunk is utánzásra talált.

Láttuk, hogy a magyar nagyközönség ekkor tanulta meg Villon nevét. A nagyközönség... De vajjon a magyar irodalom nem vett-e tudomást Villonról már előbb is? Irodalmi hagyományainkhoz s Villonhoz méltóbb módon is? Ha igen: mikor, kik által és milyen formában?

Erre próbálunk felelni, sorra véve Villon nyomait a magyar irodalomban s kritikailag tárgyalva az egyes munkákat.

Villon irodalmunkban.

Szász Béla 1910-ben az *Egyetemes Philologiai Közlöny*-ben (XXXI:154.) közölte egy XVIII. századi tréfás magyar verset, melyről úgy véli, hogy a középkori verses, költői testamentumok kései utódja: „Arra a középkorban igen népszerű és elterjedt műfajra, mely a francia, német és új-latin irodalomban *congé* néven ismeretes, s melynek legkiválóbb művelője *Fransois de Villon*... tudunkkal az alább közölt *Testamentum* első példa a magyar irodalomban... A nem minden humor nélkül való, bár rosszul verselt költemény kései hajtásában is érdekes termése a villoni *congé*knak, miknek címét és szellemét utánozni igyekeznek.“ — Szász Béla nem jó nyomon jár, amikor a villoni testamentumokkal hozza kapcsolatba az általa közölt verset. E humoros versben egy asztalra kerülő húsvéti bárány végrendelezik halála előtt. Az egész költemény jellege és hangja nem emlékeztet Villonra. Még kevésbé állítható róla, hogy „a villoni *congé*knak... szellemét utánozni igyekeznek.“ Sokkal közelebbi rokonságot tart fenn a Szász Béla által közölt vers egy másik, speciális magyar műfajjal, a tréfás állat-búcsúztatókkal. Ezek az asztalra kerülő állatot első személyben beszéltető versek a kollégiumi diákhumor jellegzetes termékei: paródiái a kálvinista halott-búcsúztató verseknek. Ilyen Mátyási József verse: *Egy nyársra ítéltetett, hizlalt Gúnárnak Márton napi búcsúzó panassza, és utolsó rendelése.* (*Nép és Nyelv* I:368.) Ilyen Csokonai verse: *De lepore... A nyúl búcsúzik... stb.* (Genius-kiadás II:I:159—170.) Ilyen Arany János verse: *A malacz búcsúzása.* (*Történelmi Tár, Népnap Folyósirat.* Budapest 1888. 48. lap.)

Szász Béla közlése tehát nem vezet bennünket Villon nyomára... De van más bizonyosságunk arra, hogy irodalmunk a XVIII. században tudomást vesz Villonról. 1792-ben Péczeli József (Minden Gyűjtemény VI.:361.) olyan értekezést fordít „A Frantzia Poézisről“ (M. T. Goujet), melyben Villonról is esik néhány szó: „Willon igen tsinosan 's kényesen tudott enyelegni...“ 1817-ben Kulcsár István (Hasznos mulatságok II.:160.) a *rondeau*-írók közt Villont is említi. E cikkek rövid megjegyzése azonban semmitsem sejtet meg Villon páratlan költői nagyságából...

A franciák Boileau-t emlegetik, mint azt a kritikust, ki *Art poétique*-jében (1674) először jelölte ki — immár irodalomtörténeti távlatból — Villon számára az őt megillető helyet:

Tudjuk a frank Parnasz elsőbbsztendejét,
Szeszély alkotta volt minden törvényeit,
Rímet vetének a szavak legvégére,
Nem nézve nyugvásra és versnek mentire.
Villon kezdé meg e vad század haidani
Regelőinek zür-zagyvált irtani.

(Boileau: A költészetéről, Ford. Erdélyi János.)

A francia szellem iránt érdeklődést mutató magyar írók olvasták Boileau-t. Azoknak a franciáknak sorában, kiknek hatása (hogy csak a legjelesebbekre tekintsünk) pl. egy Csokonai is kimutatható, Boileau neve is szerepel. *Art poétique*-je is ismerős Magyarországon, sőt Döbrenthei Gábor már 1817-ben közre adja annak prózai fordítását *Erdélyi Múzeum*-ának hetedik füzetében. Ime a Villonról szóló rész: „A Francia poézis elsőbbsztendejében, minden törvényt csak kapritzia szabott. Senki sem ügyelt a nyugvás helyére, s minden ékesség, költés a rímekben állott. Villon volt az első, ki azon durva Századok firkálójának zavartságát nemesíteni kezdette“ (38. l.)

De van Boileau híres munkájának verses fordítása is, melyet Erdélyi Jánosnak köszönünk. Az ő verses átültetésében idéztük fentebb a Villonra vonatkozó sorokat. Villon nevéhez Erdélyi csillag alatt jegyzetet is csatol, melyben — a korabeli Villon-kutatás eredményei szerint — néhány szóval tájékoztatja a magyar olvasót a nálunk ismeretlen középkori francia költőről: „Tulajdon nevén Corbeuil Ferenc, de jobban ismerték előnevéről (Villon), mely az ő korában egy értelmű volt *fripon*-nal. E czimjét egy birói ítélet még inkább állandósította, őt akasztófára ítélvén. A parlament kegyesebb volt, s örökös száműzetést monda rá.“*

Az első fontos lépés azonban a felé, hogy Magyarországon Villont megismerhessék, 1878-ban történik, amikor a Magyar Tudományos Akadémia kiadja Nisard-nak itt-ott szemléltető idézetekkel ellátott nagy francia irodalomtörténetét Szász Károly fordításában. (Nisard műve franciául 1844-ben jelent meg először.) Azt a módot, ahogyan Nisard Villon alakját és költészetét bemutatja, fontosnak kell tartanunk, hiszen a magyar írók és az irodalom iránt érdeklődő műveltek általában az ő műve nyomán alkottak maguknak képet a legtöbb francia költőről, legalább is azokról, kiket nem műveikből ismertek. Nisard szempontja bevallottan nem esztétikai: „Amit én mertem — e részben kevésbé megmunkáltak vélve a tért, s hajlamom által is vezetve — nem

* Ma már nem hiszik, hogy Villont Corbeuil-nak hívták (csalládi neve Montcorbier v. talán des Loges volt) s a Villon-névről közölt etimológia is rég meghaladott álláspont.

más, minthogy remekműveink történelmi áttekintése által igyekeztem kidomborítani azt az oldalukat, mely a szellem fegyelmezését érdekli s az erkölcsöket szabályozza. Meg lévén győződve, hogy az irodalom a személyes tapasztalatok kiegészítése, s a családi tüzhely; a vallás és a hazai törvények által adott példákhoz járuló tanfolyam: nagy íróinkban nem annyira a művész ügyességét kerestem, mint a tettek és gondolatok bírójának tekintélyét.“ (A szerző előbeszéde az első kiadáshoz, Szász Károly fordításában.)

Mit várhat a zsvánnyá züllött csavargó diák költészete egy ilyen szempontú irodalomtörténettől? Siessünk megjegyezni, hogy N i s a r d műve korántsem oly egyoldaluan moralizáló, mint azt az előbeszéd határozott célkitűzése után várhatnánk. Emelkedett és tiszta ítélő erejét dicséri az a hang, mellyel Villon költészetéről a legteljesebb elismeréssel s a legőszintébb elragadtatással szól. Ő is B o i l e a u *Art poétique*-jének híressé vált soraival kezdi Villon méltatását, s hozzáteszi mindjárt: „B o i l e a u sommás ítéletet mond, de nem könnyelműen.“ (I. 180. l.) Ha őt a XVII. századi kritika igénytelensége s ama verses költészettan egész jellege fölöldozta alóla, hogy ítéleteit történelmi érvekre alapítsa, N i s a r d elég-objektív hozzá, hogy ne vádolja B o i l e a u-t kicsinyes módon tudatlansággal vagy szeszélyességgel, hanem — a bölcsebb és hasznosabb útát választva — maga keresse meg az érveket B o i l e a u állításához. A leghatározottabb hangon száll szembe azokkal a korabeli — 1844-ben vagyunk — itt-ott fejüket felütő irányzatokkal, melyek meg akarják fosztani Villont a B o i l e a u által számára kijelölt helytől, hogy a versírás művészetében való korszakalkotó haladás dicsőségét Villon kortársának, Charles d' O r l e a n s-nak juttassák. N i s a r d, szemléltető idézeteket hozva föl, párhuzamba állítja a két költő munkáinak szellemét s egész egyéniségüket, hogy Villon eredetisége és nagysága napnál világosabban kitűnjék. Véleményét e kérdésben, s egész látásmódját, világosan tükrözi egy mondata: „A hideg tanultság között, melyet a *hercegi* költő nehézkesen önt rímbe s a meleg hangulat között, melyen a *nép fia* költ... az a különbség van, ami egy mívelt okos ember s egy valódi költő közt.“ (I. 192. l.) N i s a r d méltán utasítja el a Villont kisebbitő (azóta már feledésbe is merült) véleményeket, de a *poeta doctus* és *poeta natus* általa alkalmazott ellentétben, mintha mindkét francia költőből elsikkadna valami. Igen jellemző a fenti N i s a r d-idézetben a „nép fia“ kifejezés, melyet néhány oldalon belül még többször használ költőnkkel kapcsolatban. Szinte a még élő és író B é r a n g e r szellemének lehelletét érezzük, amint ezt N i s a r d lépten nyomon hangsúlyozza Villonról. Támadóinak azt veti szemére, hogy azok „... azt hitték, a költészettnek is nagyobb becsületére válik, ha maradandó költőink névsorában az első egy királyi herceg s nem a *nép fia*...“ (I. 181. l.) Nyelvéről így szól: „Villon

a párisi *nép* francia nyelvén ír... Ne ütődjünk meg azon, hogy költészetünk ily alacsony bölcsőben ringott...“ stb. (I. 188. l.) De legjellemzőbb talán az, ahogyan mindjárt a fejezet elején bemutatja őt: „Ez már nem szellemes tanult-költő, aki divatos könyvekből táplálkozik, hanem a *nép fia*, született költő, aki saját szívében olvas.“ (I. 187. l.) Bennünket magyarokat, kiknek első vérbeli lírikusunk — született költőnk, ki saját szívében olvasott — történetesen egy főúr volt, könnyen gondolkodóba ejt e szemléletmód...

De ami N i s a r d minden szempontján túl a legfontosabb számunkra, az maga a tény, hogy ő Villont mint a francia irodalom hatalmasan kimagasló alakját, mint a legnagyobb középkori francia lírikust tárgyalja. Mint ilyennek bemutatásul a szöveg között. E versket S z á s z Károly, a N i s a r d-irodalomtörténet fordítója maga is versben ültette át. 1878 tehát az első magyar Villon-fordítás évszámát is jelzi. S z á s z Károly: az első magyar Villon-fordító.

„A fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi és ugyanolyan lejtésű szótagokban; azon és annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátságokkal és ugyanazon alaphangulattal.“ Ebben aztán minden benne van!... Ilyenképpen fogalmazta meg S z á s z Károly a műfordítás törvényét, melyet híven követnie kell a fordítónak, ha el akarja érni a célt, mely szerint a fordításnak „teljesleg ugyanazon, azaz nem kisebb és nem más gyönyörérzetet kell keltenie az olvasóban, mint amit az eredeti olvasásánál érezne, ha az nemzete nyelvén volna.“ Talán túlzott szigorúság volna, ha S z á s z Károly Villon-fordításait a magaállította mérték szerint mérnénk. Annál is inkább, mert tisztában vagyunk a feladat nehézségeivel, mely előtt mint Villon fordítója — első magyar fordítója! — állott. R a d ó Antal nagy műfordítói praxisának egyik leghölesebb tapasztalatát fogalmazta meg, amikor *A fordítás művészete* c. munkájában azt írta: „Általában legkönnyebb eltalálni a retorikus hangot, nehezebb az egyszerű és természetest, legnehezebb a naivat.“ (63. l.) Villon sehöl sem retorikus, legtöbb helyütt egyszerű és természetes, itt-ott — mai szemmel nézve — naiv. Aki tehát Villon fordításához fog, az elé a sokszázados távolságon kívül még egészen speciális nehézségek is törnyosulnak, melyeket csak egyéni rátermettség, vagy a legkülönbébb hangnemekhez alkalmazkodni tudó virtuozitás győzhet le.

S z á s z Károlyt mint virtuóz műfordítót ismeri a magyar irodalomtörténet; a különféle hangnemekhez való alkalmazkodás:

azonban nem tartozik erényei közé. Átültetési mintha mind ugyanazon jellegzetes szászkárolyi matériából készültek volna, melyen a finom szimat egyfajta fordítás-aromát érez. Így pl. sokszor használja a nyelvújításnak számos, az élő beszédben soha meg nem honosodott szavát, szóösszetételét (*bájalak, kéjóra, láng-érezmény, stb.*). Indokolatlanul gyakran alkalmaz olyan avult és mesterkélt ható igealakokat, mint: *leve, álltanak, túlélend, üdvözlek (üdvözöllek helyett)* stb. Hogy a verselés gördülékenységeiben hiba ne essék, sűrűn él az akkor divatos (sőt részben már akkor divatjamult) szó-amputálásokkal, nem habozva *serege* helyett *sergét*, írni, sőt *haldokolva* helyett *haldok'va* alakot használni.

Az említett műfordítói sajátosságok Szász Károlynak — a kisebb idézetekkel együtt összesen 108 sort kitevő — Villon-fordításában is kiütkeznek itt-ott. Pl. Villon egyik bűnbánó strófája így indul nála:

Tanultam volna csak, tudom,
Belomd ifjúságom korán,
Ne éltem *voln'* ily szabadon,
Voln' házam, meleg nyoszolyám.
(I. 193. 1.)

Egy kis helyen mindjárt két amputált igealak, amelyben megütődik a fül, megbicsaklik a nyelv. Ha *A r a n y volna* helyett azt írta: *vón*, akkor csak a maga szalóntai nyelvének egyik szavát vitte bele az irodalom nyelvébe. De amikor Szász Károly azt írta *voln'*, akkor olyan szót írt le, amely soha nem élt sem az ő, sem a más nyelvében, akkor csak a tartalmat próbálta összebékíteni a forma Prokrusztész-ágyával. *S a két voln'* az idézett helyen közvetlenül egy épen hagyott *volna* szomszédságában szorong, ami elnyomoritott voltukat még feltünőbbé teszi. A szóbanforgó strófa azután így folytatódik:

Mi haszna már! az iskolát
Kerültem, mint a rossz gyerek;
S míg ezt írom, sírok; *no ládd*;
A szívem szakad sziate meg!
(I. 193. 1.)

Az utolsó előtti sor végén a „no ládd” Szász Károlynak — nyilván a rím kedvéért történt — egyéni betoldása. Kicsinyesség volna egy ilyen kis eltérésen fennakadnunk, ha egyébként hangulatilag beleillenék a szövegbe. De nem így van. Az eltékozott ifjúságra való fájó visszaemlékezés közben túlon-túl kedélyesen hat ez a fordulat. „No ládd!” — ezt akkor mondja az ember, ha mondjuk, váratlanul nagyot botlik az utcán: „No ládd, még majd orra bukom!”... De akinek a szíve akar megszakadni, az nem mondja, hogy: „No ládd!”

De fölfoghatnánk talán úgy, hogy amint Villont váratlanul megrohanja a fájdalom, mintegy röstelkedve, amiért sírnia kell (n. b. az eredetiben sírásról nincs szó), hogy szégyenkezését leplezze, készakarva csap át holmi erőltetetten kedélyesebb hangnembe: „No ládd, a szívem szakad szinte meg...“ De Villon nyíltságához, leplezetlen fájdalmához és *mea culpa*-ihoz ez sem illik. Az eredetiben egyszerűen így hangzanak a szóbanforgó sorok:

En escrivant ceste parole,
A peu que le coeur ne me fend.
(Grand Test. XXVI. oct.)

A „no ládd“-hoz hasonló, hézagpótló, műfordítói toldalék található egyebütt is, pl. annál a helynél, hol Villon a d'Aussigny püspök fejére szórt átkok után mentegeti magát:

S ha valaki ezért korholna
S azt mondja, minek átkozom?
Hisz egy rossz szót se mondok róla,
S nem átkozom meg, *nem bizon*.
(l. 190. 1.)

A „nem bizon“-t csak a rímkényszer hozta létre.

De ennél zavaróbb az a — mindössze egy indulatszóra terjedő — betoldás, mely — az ajánlás kivételével, N i s a r d által teljes egészében közölt — híres *Ballade des Dames du temps jadis* utolsó strófájának végén zavarja meg műélvezetünket. Az utolsó strófa így hangzik S z á s z Károly fordításában:

S Blanche királyné a liljom-friss,
Ki mint egy szirén úgy dalolt?
Nagylábu Berta? — Bietris?
S a Trisztán hölgye szép Izolt?
S Johanna kit Rouenba *tűz-*
Máglyára vitt az angol, *óh!*
Hol vannak ők, hol, égi szűz?
— De hol van a völgybül a hó?
(l. 191. 1.)

A hetedik sor végére odacsapott: *óh!* nagyon is rím után sopánkodik.

De még ennél is hangulatrontóbb a *tűzmáglya*. Már önmagában, mint ujonnan gyártott szó is mesterkéltlen hat. Tautológiát is foglal magában: ha *máglya*, akkor természetes, hogy *tűz*. De még keservesebbé teszi a hatást az, hogy ez a szó a sor végén derékba van törve, s második fele a következő sor elején foglal helyet. Ez már *enjambement*-nak is alig nevezhető. De meg középkori francia lírikus fordítójának még a legdiszkrétebb *enjambement*-nal is csak nagyon csinnyán szabad bánnia. Villon *Nagy Testamentum*-ának 2.020 sorában pl. mindössze 4,

azaz négy olyan hely van, mely enjambement-nak minősíthető, ahol t. i. a fonetikai szólam az egyik sor végéről átnyúlik a következő sor elejére (v. ö. a *Grand Test*. XVII., XXVII. és CVIII. octaváját és a *Belle Leçon* c. betét első octaváját)

Nagy kár a versfordításban az is, hogy alig ismerünk rá a refrénre, a világhírűvé lett refrénre:

Mais où sont les neiges d'antan?
(De hol van a tavalyi hó?)

Ez hangzik így Szász Károly fordításában:

De hol van a völgyből a hó?

Ilyen szállóigévé lett híres sort semmi kényszer hatása alatt sem lett volna szabad megváltoztatni. De nem is értjük, mi indította a fordítót, hogy a tavalyi hó helyett a völgy havát emlegesse? Hogy az egyszerű szöveget félreértette volna, teljességgel lehetetlen. Talán a jambikusabb lejtést kereste? Ez esetben az *a* névelő után a *völgyből* szó első mássalhangzóját kettőzötten ejtette, a második *ből* szótagot pedig — bár az *ü* fölött pontot találunk, nem vesszöt, — hosszan.

Villon másik híres verse, melyet csaknem egészében közöl Nisard, s amelyet Szász Károly lefordít, a *Ballade des menus propos*. Nisard néhány bevezető sorban így jellemzi e költeményt: „A következő darab a forma könnyűségeivel azt az édes búskomorságot fátyolozza le mintegy, mely az imént idézett versszakokban (Nisard Villonnak néhány a halállal foglalkozó helyét idézte) oly szabadon ömlött ki. A folytonos ismétlés az a kézzelfogható hangjegy, amelybe minden beleolvad“. (I. 195. l.) A bevezetésben foglalkoztunk már Villonnak ezzel a versével. A folytonos ismétlés, melyről szó van, a „je congnois“ kifejezés ismétlődése. Ime a vers első szakasza franciául:

Je congnois bien mouches en lait;
Je congnois à la robe l'homme;
Je congnois le beau temps du laid;
Je congnois au pommier la pomme;
Je congnois l'arbre à veoir la gomme;
Je congnois quand tout est de mesme;
Je congnois qui besongne ou chomme;
Je congnois tout, fors que moy-mesme.

Szász Károly ezt így fordítja:

Ismerem tejből a legyet,
Embért ruháján ismerem,
Tudom: mi szép nap, fergeteg,
S milyen gyümölcs mi fán terem.
Szurkán a fát megismerem,
Ismerem mi van abban, ebben.
Ismerem ki munkál, ki nem,
Ismerek mindent, csak magam nem.
(I. 195. l.)

Mint látjuk, a N i s a r d által is hangsúlyozott „folytonos ismétlés“ a magyarban nincs meg, s így a vers hangulati hatása a fordításában elvész. Ezt maga Szász Károly is érezte s csillag alatt megjegyezte: „A lehetetlenséggel határos e költemény tartalmát, alakját, hangulatát fordításban csak valamennyire is visszaadni.“

Előfordul olyan eset is, hogy S z á s z Károly Villon nyersebb kifejezését a fordításban szelidíti s ezáltal csökkenti az eredeti vers hatását. Pl. Villon azt mondja, hogy jobb *élni* rossz darócban, mint „rothadni pompás síremlék alatt“ (pourrir sub riches tombeaux). E sort S z á s z Károly a következő két sorban adja vissza:

... Mint ragyogó sirkő alatt
Porladozni a föld porában.
(I. 194. 1.)

Fölül a pompás síremlék, — ott lenn a rothadó test... A Villon képe bizarr és megrázó. De S z á s z Károly kifejezése: „porladozni a föld porában“ túlon túl szelid e kép visszaadására; e pár szó valami enyhébb, megbékéltebb hangulatot lóp az eredeti helyére.

Másutt viszont az eredeti kifejezés szolgálai visszaadása érzeti velünk erősen, hogy fordítást olvasunk. Villon régi cimboráira emlékszük. Hol vannak azóta már a hajdani vidám „nótás, beszédes“ úrfiak:

Où sont les gracieux gallans
Que je suyvoye au temps jadis.
Si bien chantans, si bien parlans?
(Grand Test. XXIX. oct.)

Ezt az utolsó sort így fordítja S z á s z Károly:

Oly jól beszélők, dalosak...
(I. 193. 1.)

Magyarban mondhatjuk valakire, hogy sok beszédü, beszédes, jószavú, pörgő nyelvü, de a „si bien parlans“-nak ez a szószerintü fordítása: „oly jól beszélők“ semmiképpen sem kifejező, sőt úgy hat, mintha az illetök nyelvhelyességét dicsérné.

A szöveg félreértése egy helyen fordul elő. Villon arról szól, hogy anyja már a sír szélén áll s utána teszi:

Et le scait bien la pauvre femme.
Et le filz pas ne demourra.
(Gr. T. XXXVIII. ost.)

Ez a két sor azt jelenti: „Tudja ezt jól szegény asszony maga is. S fia sem késlekedik már sokáig.“ S z á s z Károly azonban tévesen így fordítja:

Maga is tudja jól szegény,
És lía meg nem mentheti.

(I. 194. 1)

Ami végül fordítása formai részét illeti, Sz á s z Károly nem tartja meg Villon octavainak rímképletét (a, b, a, b, b, c, b, c) hanem csak keresztrímet használ.

Itt említsük meg, hogy bár Villon rímélése itt-ott olyan értelemben mondható primitívnek, hogy szívesen csendít össze egyformán képzett és ragozott szavakat, egyazon esetben álló igéket (lavez, cavez, scavez, avez), vagy hogy teljesen jó rímnek tekintti, ha azonos, csupán más igekötővel ellátott igéket rímeltet (pl. deplais-t-vel rímél a complaist-re), rímei mégis — sőt épp ezért — nagyon is tiszta rímek. Nem stílusos tehát ilyen rímeléssel fordítani:

Ha ő hozzám kemény, kegyetlen,
(Mint e! se mondhatom!) vala:
Legyen hozzá az örök Isten,
A számadáskor színt *olyan*.

(I. 190. 1.)

Azzal kezdtük Sz á s z Károly Villon-fordításainak tárgyalását, hogy nem szabad azokat túlságosan szigorú mérték szerint bírálnunk. Nem voltunk-e igazságtalanok mégis, hogy kifogást kifogásra halmoztunk? Hadd idézzük befejezésül magát Sz á s z Károlyt, kinek szavai egyfelől igazolásul szolgálnak nekünk, másfelől igazolásul szolgálnak neki, s egyúttal alkalmat adnak, hogy mély tisztelettel hajoljunk meg a nagy ember önkritikája és szerénysége előtt:

„Nem kis nehézséget okoztak a verses idézetek. Egész verses művet fordítani: magában is nehéz; míg az ember belejő, a forma nehézségeit leküzdve, a hangba: jó idő telik. Kikapott sorokat, itt kettőt, négyet, ott tízet, huszat, csak türethetőleg is fordítani: majdnem lehetetlen. Mire az ember belejött volna a hangba: az idézetnek vége szakadt. Kétszeres volt a nehézség az első kötetben az ódonságok s középkori darabok fordításánál, ahol a nyelv, a hang, a szellem, mind annyira elűt attól, amihez én műfordító gyakorlatomban szokva voltam.“ (A fordító utószava, IV. kötet.)

*

Tizenkét évvel a magyar N i s a r d és az első magyar Villon-fordítás után jelenik meg az első önálló, magyar Villon-tanulmány. A század végén egy fiatal tanár, G é r e c z Károly Párisban jár, s ottani tanulmányai eredményeképpen itthon, Sárospatakon 1890-ben megjelenteti: *Villon; tanulmány a francia irodalomból* c. munkáját.

Mi indíthatta Géreczet, hogy Villont válassza dolgozata tárgyául? Úgy látszik inkább a még meg nem munkált tér sarkalta, mint a Villon költészete iránti egyéni vonzódás. Sőt az a benyomásunk, hogy Villon költészetéről nem sok mondanivalója van: e témát akkora körítéssel tárgyalja, hogy a nem egész negyven oldalra rúgó tanulmányban csak tizennyolc oldal jut Villon költészetének és ennek is közel felét a verses idézetek teszik ki. Emellett tanulmányának alaphangja — legőszintébb helyein — a megbotránkozásé. „... Költészete korántsem hasonlít virágoskerthez, sőt gyakran vagyunk kénytelenek zsebkendő-t tartani orrunk elé, mert tolvajok és ledér hölgyek társaságában otthonos költőnk gyakran oly szűk sikátorokon s aljas lebujacon hordoz végig...” (13. l.) Az orr elé tartott zsebkendő determinálja Gérecz szemléletmódját. A botránkozás túlzásokra ragadtatja. Úgy véli, hogy az erkölcstelenség elárasztó befolyása Villon lelkéből „a becsületérzés és szabad akaratnak úgyszólván még csíráit is kiölte.” (16. l.) Életéről ilyen képet rajzol: „Költönket egész életén a sötét tömlőczők rothadt szalmáján, s szabadsága visszanyertével a legaljasabb helyiségekben, rossz hírű nők és dorbézoló férfiak társaságában látjuk fetrengeni.” (17. l.) Nem vévén tudomásul, hogy a fetrengésen kívül egyéb is volt Villon életében, egyénisége előtt többé-kevésbé értetlenül áll. Különösnek tartja Villon műveltségét: „Csodálkoznunk kell, mily nemes forrásokból táplálkozott ez oly sivataggá vált bűnös élet.” (16. l.) Hiteles adatok bizonyítják, hogy Villon a Sorbonne-on bizonyos egyetemi rangfokozatokat szerzett. Gérecz ezekről is megfosztaná szegényt: „Egyetemi rangfokozatát két szegény ifjúra hagyja” — írja *Kis Testamentum*-át tárgyalva — „ez azonban éppen olyan tréfa lehet, mint a többi s hihető, hogy épp úgy nem volt neki soha egyetemi rangfokozata, mint ahogy a többi eladományozott dolgokkal nem birt.” (26. l.) Gérecz-nek a költőről általában van egy romantikus-szentimentális képe, s amennyiben Villon alakja e képnek nem felel meg, a megértésben nem tud tovább menni. „Hozzá vagyunk már ahhoz szokva, — írja — hogy a költő sorsát nyomor vezérli, s rongyok borítják kicsapongásoktól hervadó földi hüvelyét...” (16. l.) De ugyan ki hallott bűnöző költőről, amilyen Villon volt? E szokatlan jelenség megzavarja szerzőnket. Ahogyan itt-ott ír, az már nem is túlzás, hanem Villon költészetének teljes félreértése. Ez a költészet Gérecz szerint „egy valódi epepeja, a bűnök, gaztettek, erkölcsi botlások reális hőskölteménye...” „Az egész költeménysorozat nem egyéb, mint az epepeja sárban meghurcoltatása. A félistenek helyét egy tolvaj csavargó foglalja el: hőstettei a bandákban való rablás, epizódjai rossz hírű hölgyek társaságában való dorbézolás, csodása egy paraszthajszál, apotheosisa az akasztófa.” (23. l.) Még ha nem Villon költészetéről, hanem arról a költészetéről írنا így, amely Villon halála után az ő népszerű alakja köré fonódott,

akkor talán tudnánk valami értelmet magyarázni a fent idézett sorokba. Így nehezen...

De ha már G é r e c z tanulmányt szentelt Villonnak, természetesen elismeréssel is adózik költészetének, — anélkül azonban, hogy dicséreteit az imént idézett kitételekkel különösebben összehangolni igyekeznék. Legsűrűbben Villon őszinte és mély bűnbánatát emlegeti, de úgy véli, hogy: „Minden, ami ezen kívül található Villon költeményeiben, csak rothadás és posvány, melynek fölkaivarásától szigorúan tartózkodni kell.“ (24. l.) Hová sikkad egy ilyen megítélésben Villon, az elmúlás, a tünékeny emberi élet merengő lírikusa? Hová a vénség, a halál megrázó erejű énekes? Hová az ő remek milieu-rajzai, karakterizáló ereje, maró szatírája és méleg humora?...

Néhol úgy tetszik, G é r e c z füle mellett ereszti el Villon költészetének szépségeit. Egyik legszebb versének, a *Les regrets de la belle Heulmiere* címűnek, tartalmát kissé naivul és zavarosan így foglalja össze: „... Egy ravasz fickó által megejtett vénleány (?) panasza van (benne) festve, ki később elhagyta.“ Majd így folytatja: „Szomorúan kérdi a leány (talán vénasszony?) önmagától: hol a sima homlok, a piros ajk, a kerek csipő, stb. s más, a Csokonay (sic!) ízlésében megnevezett dolgok.“ (31. l.) A megrovásból, mint látjuk, C s o k o n a i ízlésének is kijut...

Általában ahol G é r e c z a magát mondja, az elismerésből nem igen futja többre egy-egy ilyen szólamnál, mint: „A csavargó, rongyos fickó ihletett homlokán a költészet koronája ragyog!“ (13. l.) De, hála N i s a r d-nak, megszólal a konkrétebb méltatás is. Említtettük, milyen nagy hatása volt nálunk a N i s a r d-féle irodalomtörténetnek. G é r e c z tanulmánya jó példa erre. Ha N i s a r d — mint a francia irodalomtörténet vitáinak aktív részese — polémiával kezdi Villon tárgyalását — elutasítván az elsőség pálmájával C h a r l e s d' O r l e a n s-t kitüntetők véleményét — ezzel kezdi G é r e c z is. Ha N i s a r d elsősorban a népfít hangsúlyozza Villonban, — azt teszi G é r e c z is. Sőt odáig megy, hogy a derék emberbarát kispolgár-költőhöz, B é r a n g e r-hez hasonlítja Villont.* Ha N i s a r d Villon megható egyéni varázsát akarván illusztrálni, a *Nagy Testamentum* 22. octaváját (a 23. oct. első két sorával együtt), továbbá a 26. octavát idézi, mondván: „Lehetetlen gyermetegebb s igazabb képet

* Villon modern francia kommentátora, a bevezetésünkben is említett, Luis Moland már másként említi Béranger nevét Villoné mellett. Idézi a Nagy Testamentumnak azt a helyét, hol Villon alacsony származásáról ír, s az ő szándéktalan, egyszerű soraival szembeállítja Béranger önértékes demokratáságát. (»... Il proclame comme Béranger, mais sans aucun sentiment d'orgueil, qu' il est vilain et tres vilain.« Id. m. XIV. lap.)

írni“...— ugyane strófákat és sorokat idézi G é r e c z is: „Lehet-e valami szebbet képzelni, mint e gyermeteg őszinteséget.“ (28. l.) Ha N i s a r d egészében idézi a *Ballade des menus propos*-t és a *Ballade des Dames du temps jadis*-t, mint Villon költészetének reprezentáns darabjait, — ugyanezeket idézi egészében G é r e c z is. Villonnak ez utóbb említett híres ballade-ját *A hajdani szép asszonyokról*, N i s a r d Charles d’O r l e a n s-nak egy versével állítja párhuzamba, idézve abból e strófát:

Hajdan nagy hírben álltanak
Heléna, Chryscis, Izolt,
Sok más gyönyörű bájalak,
Szépségük tiszta, büszke volt;
De végre őket a halál
Gyász-országába levívé:
Példájukból tisztában áll:
Hogy lesz itt minden semmivé.

(Ford. Szász Károly)

N i s a r d ezt idézve megállapítja, hogy ami Villonnál „meleg hangulat“, az Charles d’O r l e a n s-nál „hideg tanulság“. Ugyanezt a párhuzamot vonja G é r e c z is, Charles d’O r l e a n s-nak ugyanezt a strófáját idézve, s ugyanazt a megállapítást téve, hogy a hercegi költőnél az érzés „merő didaxissá lapul“.

Említettük már, milyen nagy körítéssel tárgyalja G é r e c z Villon költészetét. Ez önmagában nem volna baj; Villon éppen eléggé régi költő ahhoz, hogy költészete előzményeinek tárgyalása az ő költészetének megértéséhez ne legyen fölösleges. G é r e c z azonban nem ezt teszi. Nagy részletességgel, mintegy nyolc oldalon keresztül, tárgyalja a francia *epika* fejlődését, melynek Villon költészetéhez semmi köze, s azután egész vázlatosan, egyetlen oldalon, végez a lírával. Ha már a Villon előtti francia költészetet tárgyalja, furcsa, hogy ki sem ejti a csavargó költőknek, egy Colin M u s e t-nek, egy R u t e b e u f-nek nevét, pedig különösen ez utóbbi — bármily törpe is Villonhoz mérten — sok tekintetben elődje neki.

G é r e c z munkájának erre a fogyatékoságára H a r á s z t i Gyula rámutat az *Egyetemes Philologiai Közöny*-ben (XIV. évf. 621. l.) Haraszi mint a francia irodalom avatott bűvára mutatja ki a dolgozat hibáit nagy részletességgel, közel hét oldalra rugó bírálatában. Különösen az első — a Villon előtti költészetet tárgyaló — fejezetben talál sok könnyelmű és zavaros állítást. G é r e c z felkészültsége hiányos. Nem használja a korabeli újabb munkákat, Gaston Paris *Manuel*-jét, vagy Petit de Juleville kézikönyvét; forrásaiként Demogeot és Gidel avult compendiumait említi.

Hasonló a helyzet a Villon életéről szóló fejezetben is. G é r e c z nem ismeri Longnon vagy Moland munkáit s így

Villon homályos életéről annyit sem tud, amennyit az egykorú kritika már tisztázott.

Hibáztatja H a r a s z t i, Villon életét illetőleg, G é r e c z-nél a történelmi érzék hiányát is: „Szerzőnk megfélekedezik a korról, s ahelyett, hogy a Gil Blas-ok, Figarók elődjét, s a XV. sz. *enfant perdu*-jeinek egyikét tekintené költőnkben, úgy elítéli őt, mintha egy napjainkban elzüllött emberről volna szó. Annyira megy ellenszenvében, hogy valósággal rágalmazza...“ Fejezetünk során módunkban volt látni, mennyire megzavarta ez Géreczét Villon költészetének élvezésében is.

H a r a s z t i Gyula G é r e c z számos fogyatkozásainak felsorolása mellett is elismeri, hogy: „Ily tárgyú dolgozat nálunk tüneményeszerű ritkaság“ s bírálatát azzal a reménnyel fejezi be, hogy: „... szerzőben, ha kiforr, a francia irodalomnak nálunk gyér munkásai jóra való, hasznos erővel fognak gyarapodni.“ Nem emeli azonban ki elsőségét a Villonnal való foglalkozás terén. Emeljük ki hát mi, s hibáit a kezdet nehézségeinek elismerésével enyhítve, jegyezzük meg G é r e c z Károly nevét tisztelettel, mint az első magyar Villon-tanulmány íróját.

*

G é r e c z munkáját úgy üdvözlöttük, mint az első önálló magyar, külön Villonnak szentelt tanulmányt. Búcsúzzunk tőle úgy is, mint az utolsótól. Nem mintha irodalmunk megfélekedett volna Villonról — a szép számmal megjelenő Villon-fordítások kora még ezután következik — de a vele foglalkozó írások egy-egy nagyobb anyagot felölelő, összefoglaló munka részletei. Tekintsünk végig ezeken a munkákon, mielőtt az újabb Villon-fordítások tárgyalásához kezdenénk.

G é r e c z után legközelebb az ő tudós bírálója: H a r a s z t i Gyula szólal meg Villonról, *A francia lyrai költészet fejlődése c.* munkájában.* G é r e c z tanulmányának, mint láttuk, a maga egészében dilettáns jellege volt. H a r a s z t i Gyula személyében nyúl irodalmunkban először avatott tudós a Villon-témához.

Ha G é r e c z nem mutatott rá Villon előzményeire a francia költészetben, — vagy ügyetlenül tette ezt — H a r a s z t i munkája pótolja a hiányt: Villont az egész francia líra folyamatába beállítva tárgyalja. Különösen R u t e b e u f-öt említi mint sok tekintetben elődjét. Róla szólván elsősorban azokat a voná-

* Haraszti Gyulának már 1886-ban megjelent egy munkája: »A francia irodalom ismertetése«, mely azonban csak a XVII. századtól tárgyalja a francia irodalmat részletesen, s a középkort csupán a bevezetésben vázolja. Itt a bevezetésben esik néhány szó Villonról is, »kit időrendben Franciaország léghősi műköltőjének szokás tekinteni.«

sait domborítja ki, melyek Villonnal rokonítják. „A nyomor zül-
löttsége avatja őt költővé“ — írja. Majd „megható akasztófa hu-
morát“ említi s így jellemzi: „hamisítatlanul párizsi szellemes-
sége megfér a gyöngédebb érzelmekkel; könnyelmű korhelyke-
dése megfér a belső vallásossággal, miként emez nem akadá-
lyozza, hogy korának világi s egyházi társadalmát a legerősebb
szatírával ostorozza...“ (13. l.) A Villonról szóló részt pedig az-
zal a megállapítással zárja be, hogy a középkori francia költészet
R u t e b e u f-nél vált igazán líraivá s így életképessé, hogy Villon-
nál már arra az útra térjen, melyen négy századdal később oly
hatalmassá lett. Így egyetlen mondatban Villon elődjével együtt
felmutatja igazi utódait a modern szubjektív lírikusokat is.

H a r a s z t i természetesen Villon életét sem tekinti oly táv-
lat nélküli egyoldalúsággal, mint G é r e c z. Világosan látja a
kapcsolatot élet és életmű között: „... Rettentő élet, de sülyedt-
sége a Villon költői nagyságának váltságdíja.“ (15. l.)

Ha G é r e c z-nél hiányoltuk, hogy nincs érzéke Villon hu-
mora iránt, H a r a s z t i munkája ebben a tekintetben is kiegé-
szítő. Villon „párisi esprit“-jének „pikáns varázsá“-ról ír, s majd
„megvesztegető szellemesség“-ét, majd „keserű, szilaj humorá“-t
emeli ki.

Említettük a bevezetésben, mily gyakori Villonnak modern
lírikusokhoz való hasonlítása. H a r a s z t i Musset és Villon
közt talál hasonlóságot: „... A folytonos és rakoncátlan játszás
az ellentétes hangnemekkel, mi pajzánul valóságos gúnyt űz he-
lyenként az olvasóból, ez a megvesztegető szellemesség és ez a
kínos vergődése a szívnek, egyenesen Mussetre emlékeztetnek...“
(17. l.)

Mindez Villon költészetének alapos ismeretét sejteti. Annál
furcsább, hogy Villon munkáiról szólva, így ír H a r a s z t i:
„Ezek a *Testamentumok*, melyekbe ő ballade-okat is belekere-
tel...“ Villon első *Testamentumá*-ba nincsenek ballade-ok, s
általában betétversek, belekeretelve...

H a r a s z t i Gyula írta meg a Heinrich Gusztáv-féle
Egyetemes Irodalomtörténet-be is a francia irodalomról szóló
rész. A Villont ismertető szakaszban az előbb említetthez ha-
sonló téves kitétele az, hogy: „Nem számítva tolvajnyelven írt
verseit, Villon munkássága a *Kis és Nagy Testamentum*-ban ösz-
szegeződik.“ (II. köt. 212. l.) Villonnak két *Testamentumá*-n s
argot-ban írt versein kívül még 14 önálló ballade-ja ismeretes,
köztük olyan híres darabok, mint a megrázó *Épitaphe* (az u. n.
Ballade des pendus), a *Ballade des menus propos* („Je congnois
tout — fors que moy-mesme...“), vagy az oly sokat idézett
Debat du coeur et du corps de Villon.

Előbbi munkájában Musset nevét említette H a r a s z t i,
a most szóbanforgó fejezetben ismét modern költőt, B a u d e -
l a i r e-t juttatja eszébe Villon: „A hullá szétmállását képzeleté-

nek egész érzékeltető erejével és Baudelaire-re emlékeztető kegyetlenséggel részletezi...“ (II. köt. 213. l.) Jegyezzük meg, hogy ezeket az összehasonlításokat mindig anélkül teszi, hogy Villon jellegzetesen középkori vonásait elmosná. De Villonnak valóban annyi a modern lírával való kapcsolata, hogy jelentőségét nem mutathatni ki igazán e párhuzamok nélkül. Erre utal H a r a s z t i befejező mondata is: „Tőle keltezhetni az intim, sőt világfájdalmas lyrát.“ (II. köt. 213. l.)

1925-ben jelenik meg B e n e d e k Marcellnek *A francia irodalom* c. könyve, melyben határozottan látszik a törekvés, hogy Villont, mint nálunk alapjában véve még ismeretlen költőt, a magyar olvasóközönséghez közel vigye s róla emlékezetes képet adjon: „Képzeljünk B a l a s s a Bálint nagyúri erőszakoskodásai helyébe züllött csavargócsinyeket és képzeljük ehhez ugyanazt a vallásos érzést, hitet, megbánást, amelyet B a l a s s a *Istenes énekei*-ből ismerünk: akkor körülbelül helyes fogalmat alkothatunk Villonról.“ (36. l.)

Ugyancsak 1925-ben jelenik meg T o n e l l i Sándor *Emberi miniatűrök* c. könyvében egy művészi fejezet Villonról. T o n e l l i lírai hangú írásában a költő örök vonásai rajzolódnak elénk. Nem lehet probléma — véli —, hogy Villon szellemével a hanyatló középkorba, vagy a hajnalló újkorba tartozik-e: „Ide tartozik közénk, az élő emberek közé...“ (94. l.)

Az a gondolat, melyet H a r a s z t i így fogalmazott: „rettegetes élet, de sülyedtsége a Villon költői nagyságának váltásádjája“, — e gondolat a sorok közt ott bujkál T o n e l l i-nél is. Szemben ezzel a G é r e c z-nél tapasztalt értetlenség Villon iránt, újra felüti fejét B i r k á s Gézának a Szent István-társulat kiadásában megjelent francia irodalomtörténetében: „Lélektanilag szinte érthetetlen, hogy ezen bűnös életmód mellett is... költői tehetsége a maga teljességében ki tudott bontakozni.“ (32. l.)

Birkás úgy mutatja be Villont, mint R é g n i e r, L a F o n t a i n e, V o l t a i r e, V e r l a i n e előfutárját. Verlaine kivételével, meglehetősen szeszélyesen s nem a legszerencsésebben összeválogatott névsor. Hogyan kerül pl. egymás mellé az alázatosan hívó Villon s a szabadgondolkodó V o l t a i r e? Az Orleansi Szűzről meghatottan emlékező költő és a *Pucelle* írója? Talán mert mindketten csipkedték a papokat? De hiszen ilyen alapon se szeri se száma Villon szellemi elődeinek és utódainak a világ-irodalomban!

* Benedek Marcell már 1921-ben magyarra ülteti átdolgozva Paul Wiegler világirodalomtörténetét, mely Villont — a hely szűke miatt röviden bár — de nagy nyomatékkal tárgyalja: »Egyike a három vagy négy legnagyobb lírikusnak, akik lelkük szenvedéseiről francia nyelven tettek valaha vallomást.« (I. köt. 201. l.)

Birkás éppen csak megemlíti Verlaine nevét. A franciáknál általánosan használt Verlaine—Villon párhuzammal* él Babits Mihály *Az európai irodalom története* c. művében. Az összehasonlítást azonban úgy végzi, hogy a rokon vonások mellett rámutat a jelentős különbségre is és Villon líráját súlyosabbnak, teljesebbnek ismeri föl: „Test és lélek vitáznak benne, mint abban a másik költőben, akihez hasonlítani szokták és ez Verlaine. De a régi kép erősebb színekben áll előttünk. Ez az emberélet teljes színskálája a vaskos örömtől, a hideg borzalomig. Egy lélek, aki mindenén átment.“ (I. köt. 208. l.)

Villon költészetének minden modern vonatkozásai mellett is, Babits erőteljesen hangsúlyozza benne a középkorit. A naturalista Villonban sem a modernnek előfutárját, hanem a jellegzetesen középkori látású művészt érzi: „Villon naturalizmusa nem a reneszanszé, hanem a középkoré. A gótikus figurák kísértetes naturalizmusával rokon, melyek a katedrálisok homlokzatán példázák az élet semmisségét és csalékonyságát.“ (u. o.)

Ne feledkezzünk meg Szerb Antal tavaly (1941) megjelent világirodalomtörténetének Villon-képéről sem. A szerző előszavában tájékoztat azokról a módszertani elvekről, melyeket követett. Többek közt hangsúlyozza művének *irodalomszociológiai* szempontját: „Megkísérletem bemutatni az írói öntudat, az írói rend, mint társadalmi osztály történetét... Főképpen pedig szerettem volna megmagyarázni író és társadalom összefüggését, arról beszélni, mennyiben hordozója egy-egy író osztálya eszméinek és mondanivalóinak.“ (I. köt. IV. l.)

A jelzett szempontból tekintve Villon valóságos unikum: „...Nemcsak gyenge, befolyásolható, nagy megbánások után megint elzúlló lélek, mint Verlaine; — sokkal rosszabb. Szőröstül-bőröstül abba a másik világba tartozott, amely az irodalomban mint rémregények témája nagy szerepet játszik, de szerzőket nem igen küld fel napvilágra: csak róla írnak, ő nem ír. A szerzők általában a „jó fiúk“ közül kerülnek ki, Villon közöttük magányos és ijesztő figura. Villon az Alvilág költője... Olvasása közben az ember rossz társaságba keveredik: akármiről ír, nyelvének mindig kissé pokoli mellézközeje van...“ (I. köt. 256. l.) Finom megfigyelése Szerb Antalnak, hogy: „Jól nevelt korokban éppen ez adja meg idegesítő varázsát...“ (I. köt. 257. l.) Amikor ezt leírta, bizonyára eszében járt a pár éve lezajlott pesti Villon-láz.

Élet és életmű viszonyának problémája Villonnal kapcsolatban itt is fölmerül: „Hogy emellett az élet mellett ily félelme-

* A Verlaine-Villon párhuzam — melyet Gaston Paris használt Villonról írt könyvében — felbukkan nálunk már 1901-ben, Hatvany Lajosnak e munkát ismertető cikkében. (*Budapesti Szemle*, 107. kötet, CCXCVI. szám. 310 l.)

tesen nagy költő volt, a legbeszélőbb cáfolata annak az elvnek, hogy nagy alkotó csak nagy jellem lehet...“ (I. köt. 256. l.)

Villon műveit tárgyalva Szerb Antalnak is van egy furcsa kitétele, melyet csak „lapsus linguae“-vel magyarázhatunk. A *Nagy Testamentum* betét-verseiről szól a *Les regrets de la belle Heaulmiere* címűre célozva így ír: „... Majd megszólaltatja megvénült szeretőjét...“ (I. köt. 258. l.) Teljesen félreértene az említett verset, aki így fogná föl. A harminc éves költő itt egy egészen elaggott szegény vén banyát beszéltet, ki hajdani szeretőjéről, a „ravasz fickó“-ról már így emlékszik:

Or il est mort. passé trente ans...

Speciális szempontból tekinti Villon alakját Szalay Jeromosnak napjainkban (1942) megjelent munkája: *Francia irodalom és katolicizmus*. Szalay Villonban — mint a francia irodalom általa tárgyalt többi kiemelkedő nagyságaiban is — elsősorban a keresztyén költőt hangsúlyozza. Még egyre fokozódó népszerűségének okát is ezen a nyomon keresi: „... Ez a jelenség abban leli magyarázatát, hogy Villon, azonkívül hogy a fizikai és erkölcsi nyomorúságnak majd panaszoshangú, majd tréfás, de mindig mély értelmű kifejezője, élete végéig sokat megőrizett gyermekded, vagy mondjuk keresztyén lelkületéből.“ (9. l.)

*

A most tárgyalt munkákban Villon fokozódó értékelését figyelhetjük meg.

Harasztli Gyula még egymás mellett tárgyalja Villont és Charles d'Orleans-t, a „két kiváló tehetségű lyrikus“-t, kik „mindketten a középkorban gyökereznek még, de egyszermind az újkor közeledtének, sőt némileg tán majdnem a legújabb korok hirnökei.“ (Id. m. 14. l.) A köztük lévő jelentőségbeli és értékbeli különbséget inkább csak a róluk szóló részek terjedelme érezteti.

Benedek Marcell Charles d'Orleans-t pár sorban elintézi, hogy Villont mint „az egész század egyetlen igazán nagy költőjé“-t mutassa be. (Id. m. 35. l.)

Birkás már Charles d'Orleans mellett úgy ír Villonról, mint a legnagyobb középkori francia lírikusról.

Babits egyedül Villont emeli ki a középkor lírájából: „Míg a kor nagyjai és műveltjei a költészetet észrevétlenül kiejtették tudománytól és okosságtól duzzadó tarsolyukból, egy párisi csavargó megtalálta, mint egy megvetett hangszert és megszólaltatta. *Spiritus flat ubi vult*.“ (Id. m. I. köt. 207. l.)

Szerb Antal pedig így vezeti be a Villonról szóló részt: „Csak egy költője van e századnak, de ez az egy minden idők

legnagyobb lírikusai közé tartozik: François Villon.“ (Id. m. I. köt. 256. l.)

Szalay Villon költői nagyságát is speciális szempontból tekinti, s megállapítja, hogy: „Egyik legnagyobb költője a keresztény halálnak.“ (9. l.)

A tárgyalt munkáknál is világosabban mutatják a magyar Villon-fordítások, hogy miképpen fordul irodalmunk érdeklődése fokozatosan Villon felé.

Szász Károly alkalomszülte Villon-fordító volt. Fordított Villon-verseket, mert Nisard történetesen idézte őket, de sem azelőtt, sem azután nem kapott többé kedvet Villon magyar tolmácsolására. Az első magyar költő, kit a Villon lírája iránti érdeklődés és vonzódás indít fordításra, a magyar irodalom európai orientációját több irányban kiszélesítő *Nyugat-mozgalom* írói gárdájából kerül ki.

1923-ban jelenik meg Tóth Árpádnak *Örök virágok* c. műfordítás-gyűjteménye. Az előszóban írja: „Az olvasó az itt következő lapokon több olyan igen nagy költővel is találkozik, akiknek remekeivel az egyébként nagyon gazdag magyar fordítás-irodalom eddigelé meglehetősen szűkösen bánt.“ Talán ő is előszörban François Villonra gondolt, mikor e sorokat leírta, kinek két gyönyörű versével nyitja meg a kis kötetet (*Ballada, melyet Villon készített, anyja kérésére, hogy imádhathná a Szent Szűzet és Epitaphium, melyet Villon készített, a maga és cimborái számára, mikor együtt való felakasztásukat várták.*)

Tóth Árpádnak mint Villon-fordítónak szembeötlő sajátsága, hogy — ellentétben Szász Károssal és a legújabban ismert Villon-fordítókkal is — tudatosan törekszik az archaizálásra. Nem mintha egykorú magyarsággal akarná megszólaltatni a középkori francia költőt. Bajos is volna Apáti Ferencz nyelven fordítani Villont. De fordításában itt is, ott is alkalmaz olyan régies zamatú kifejezéseket és fordulatokat, melyek Károli Bibliájából, Molnár Albert zsoltáiraiból ismerősen csengenek fünlünkbe, a szöveget a mai olvasó számára nem teszik homályossá vagy nehezkéssé, ellenben kitünően illenek az illető Villon-versek imádságos hangulatához. Fordításának lehangulatotabb helyei az ilyen sorok:

...Már rothadó és tépett teteminket
Nem töltözi se dárídó, se innep:
Csak csont vagyunk már s por s hamu a végünk!
Gonoszt teszen, ki ránk gúnnyal tekinget,
Kérjétek Istent, irgalmazzon nekünk!

(Epitárium)

Igaz, hogy az ilyen archaizálásnak megvan a maga veszélye is. Könnyen megesik, hogy az ódon kifejezések rikitóan újszerű szavakkal keverednek. Ez történik Tóth Árpádnak az *Epitáfium*-nál jóval kevésbé sikerült másik Villon-fordításában:

..Am égi jód, Urnóm, a szent vagyok,
Vétünk fölött is bővséggel vagyok,
S e jók nélkül nem jut föl senki sem
Az égbe — én e just hát nem hagyom!
Oh élve s halva, ez az én hitem!

(Ballada a Szent Szűzhöz.)

Az „Úrnő“ egészen modern, csinált szó, nem jól hangzik közvetlen a „bővséggel“ szomszédságában. Nem szerencsések ezek a helyek sem: „Am égi jód“ stb.; „S e jók nélkül“ stb.. Itt Szűz Mária *javai*-ról van szó. Más a *javak*, más a *jók*. A fordítót bizonyára a versmérték készítette, hogy a *javakról* lemondjon.

De leginkább az utolsó előtti sor kifogásolható a fent idézett részből. Az eredetiben itt ezt a kifejezést találjuk: „... Je n'en suis jangleresse“ — melyet Moland így magyaráz: „Je ne plaisante pas.“ Bizonyára nehéz pontosan visszaadni, különösen úgy, hogy a magyar kifejezés hangulatilag is találjon. De mindenestre arról van szó, hogy Villon — illetve az imádkozó anyóka — hitvalló szavainak megerősítésére mondja: „Je n'en suis jangleresse...“ Tóth Árpád pedig azt írja: „... Én e just hát nem hagyom!“ Nem is az a baj, hogy ennyire mást mond, mint ami az eredetiben van. Költői fordításban nem vesz észre az ember minden kis eltérést. A nagy hiba az, hogy ez a patvarokodó fölkiáltás sehogyan sem illik az egész vers alázatosan könyörgő hangjához. Talán a rímkényszer vitte rá Tóth Árpádot, hogy leírja. Szintén a rímelés csábíthatta a következő strofa sorozatos *enjambement*-jaira is:

Fiadnak mondd, hogy im övé ez a
Törődött szív, mely irgalomra vár,
Ő nőszemélyt nagy bünből oldozza
Egyiptom földjén, és nem érte kár
Teofilusz frátert sem, lelke bár
Az ördögökkel cimborált vakon... stb.

(Ballada a Szent Szűzhöz.)

Az ilyen *enjambement*-ok nemesak Villon szövegétől idegenek, nemcsak az eredeti vers szárnyalását nehezítik, de egy-egy percere értelemzavaróan is hathatnak. Így pl. átadva magunkat a ritmus diktálta fonetikának az idézett rész negyedik sorának végén hajlandók vagyunk úgy érteni, hogy Jézust nem érte kár, amért az egyiptomi nőt feloldozta, s csak azután jövünk rá, hogy itt már Teofilusról van szó, kinek neve a következő sor elején áll.

De elég is a hibák sorravételéből. Nem szeretnénk, ha alaposágunk és igényességünk kicsinyeskedésnek látszanék. Végül is:

az efféle gyengék a Szent Szűzhöz intézett költeményt sem teszik egészében véve élvezhetetlenné, de meg teljesen hiányoznak is. Tóth Árpád másik igazán remek Villon-fordításából, az *Epitafium*-ból. Előljárónak idéztük már fentebb néhány hangulatos sorát. Ez a hang vonul végig töretlenül valamennyi strófán. Nemcsak imént tárgyalt másik fordításánál sokkal különb, de mind máig messze kimagaslik a magyar Villon-fordítások sorából. Az egyetlen, mely eredeti vers erejével hat. Ha az imént oly buzgók voltunk kifogásolt részek idézésében, nem állhatjuk meg, hogy ne mutassuk be ebben a mesteri fordításban az *Epitaphe* meg-rázó utolsó szakaszát:

Reánk rohasztó, bús eső pereg
 S a hév nap szikkaszt és megfeketit,
 Szemünk szedi holló- s varjúserg
 S szaggatja bajszunk, pillánk szőreit.
 Nincs nyugovásunk percre sem! — repít
 A változó szél s kedvére keringtet
 S a sok csőröcsipés sebbei úgy behintett,
 Hogy gyűszűlyuknál sűrűbb már a lékünk!
 Kerüljétek hát hirhedt tetteinket
 S kérjétek Istent, irgalmazzon nekünk!

Szász Károly még Villon sokrímű képletét elvetve egyszerűen keresztírmel élt. Tóth Árpád — mint látjuk — szorosán megtartja Villon rímképletét. De nemcsak az egyes strófákon belül tartja meg, hanem, a középkori *ballade* szigorú formai törvényét követve, ugyanazokat a rímeket végigviszi valamennyi strófán. Valódi virtuozitás az, ahogyan ezt az *Epitaphe* fordításában megvalósítja, minden erőltetetten ható kifejezés alkalmazása nélkül, a tartalmi és hangulati hűség sérelme nélkül. Tóth Árpád ezzel példát mutatott az őt követő Villon-fordítóknak, s igényessé tett bennünket, azoknak olvasóit.

1929-ben indul meg Zsolt Béla irodalmi és kritikai hetilapja, *A Toll*. Aki *A Toll* évfolyamaiba belelapoz, láthatja, mennyire célul tűzte ki a lap, hogy olvasótáborának érdeklődését állandóan biztosítsa, amaz éber figyelem által, mellyel irodalmunk aktuális szenzációit, a különféle irodalompolitikai és esztétikai kérdések körül fölburjánzó vitákat mindenkor kíséri. (Itt zajlott le a híres *A dy-an két!*) De *A Toll* figyelme nemcsak hazai; hanem külföldi irodalmak házi ügyeire is kiterjedt. Ekkoriban történik, hogy Alfréd Kerr plágiumot bizonyít rá Bertold Brechtre, a *Drei Groschenoper* költőjére, ki operaszövegébe változtatás nélkül iktatott bele strófákat Villonnak, helyesebben Villon egy kései dilettáns német fordítójának verseiből. *A Toll* első évfolyamának 9. számában Márai Sándor cseveg szellemesen az

aktuális szenzációról — „Brecht meglopta a tolvajt, ami Villon-nak bizonyára nagyon imponál...” — s még ugyanez évfolyam 23. száma közli a szóbanforgó Villon-versek egyikének magyar fordítását J ó z s e f Attila tollából: *Villonról meg a vastag Margóról szóló ballada*. A címhez csillag alatt megjegyzés van fűzve: „Brecht *Drei Groschenoper*-jében: Zuhälterballade.“ Mint látjuk, az esetnek megvan az a haszna, hogy felkelti egy magyar költő érdeklődését Villon versei iránt. A 25. számban ismét megjelenik J ó z s e f Attilának egy Villon-fordítása: *Ballada, melyet Villon szerzett édesanyja kérésére Szűzanyánkhoz való könyörgésképpen*. A 32. számban megint egy: *Ballada a hajdani idők dámáiról*.

A vastag Margóról és a hajdani dámákról szóló ballada megjelent később J ó z s e f Attila *Döntsd a tőkét, ne sírángozz* (1931.) c. kötetében is. Ugyanitt megjelent egy újabb Villon-fordítása: *Nyugasztaló, melyet Villon szerzett önmagáért és cimboráiért, várán, hogy velük fölakasszák. A Toll-ból már ismert másik két fordítás a kötetben kisebb változtatásokkal lát napvilágot. Az illető fordítások végleges alakjának a kötetbeli szöveg tekinthető, minthogy ez a későbbi. J ó z s e f Attila halála után megjelent, összes verseinek és műfordításainak gyűjteménye *A Toll-beli szöveget közli, csupán az ottani sajtóhibákat javítva ki.***

A költő, úgy látszik, tervbe vette Villon főművének, a *Nagy Testamentum*-nak fordítását is, de csak az első három strófát készítette el s a negyediket félig. Összes verseinek és műfordításainak gyűjteménye ezt a töredéket is közli.

J ó z s e f Attila legszebb verseiből (ezt ma már nemcsak rajongói állítják) az igazi mély líra szele csap felénk. Ezek a versek korunk legemberibb vallomásai közé tartoznak. De aki összes költeményeit elolvassa, látja, hogy e „jó órában fogant“ erőteljes darabok mellett mennyi nyoma másutt a formával és kifejezéssel való küzködésnek, mennyi számos versében a nehézkesség, darabosság, homályosság. J ó z s e f Attila nem a szavakat latolgató, kifejezéseket mérlegelő, verseit öntudatosan csiszogató költő. A műfordítás viszont a legöntudatosabb költői munka. Ez az oka, ha az objektív kritika a költő Villon-fordításaival szemben is több kifogást támaszthat.

J ó z s e f Attilát nem a divat, vagy üzlet csábítja Villon tolmácsolására. Amikor fordításait közreadja, olvasóinak nagyrésze legjobb esetben igen keveset tud Villonról. Villon költő egyénisége iránti vonzalom, lírája iránti tisztelet indíthatja fordításra. Bizo-

* Itt viszont becsuszik két új sajtóhiba. A Szűzanyánkhoz intézett ballada harmadik strófájának utolsó előtti sorában e helyett: »csordultig hittel« tévesen ez áll: »csorduljon hittel«. A hajdani dámákról szóló ballada harmadik strófájának harmadik sorába pedig tévesen be van iktatva egy ritmusrontó ő: így: »Liljom színű volt ő maga is.«

nyára e tisztelet okozza az eredeti szöveghez való nagymérvű ragaszkodását. De ez a ragaszkodás sokszor gyöngéje műfordításának. Pl. Villon *Nagy Testamentum*-ának második octavájában azt mondja d'Aussigny püspökről:

Je ne suis son serf, ne sa biche! —

ami talán egykorú francia mondás s egyben kétértelmű szójáték. A műfordító sokféleképpen próbálhat boldogulni e sorral, de semmi esetre sem teszi jól, ha csaknem szóserint adja vissza, mint József Attila. Ime a szóbanforgó rész a megelőző sorokkal együtt:

Nem uram ő és püspököm se:
Hitemnek nincs rá gondolatja.
Nem vagyok szarvasa, sem őze...

(Összes költ. 505. 1.)

Az utolsó sornak így magyarul nem sok értelme van.

Talán az eredeti szöveghez való ragaszkodás rontja el a következő strófa második felét is. (Szintén d'Aussigny püspökről van szó.)

...Nincs róla rossz gondolatom,
Csak: Jézus, a paradicsom
Királya, testi-lelki bajban
Legyen hozzá a szánalom,
Amellyel ő könyörült rajta.

(u. o. 506. 1.)

Első olvasásra még grammatikailag sem világos.

Találkozunk bántóan idegenszerű és nehézkes kifejezésmóddal is. Pl. a hajdani idők dámáiról szóló ballada második strófájában a sorozatos kérdések egyike így hangzik:

Hol
A királyné, ki Buridánt a
Szajnába volt parancsoló?

(u. o. 507. 1.)

Bizonyára a refrénre („De hol van a tavalyi hó?”) nem talált másként rimet a fordító.

A rím keresése teszi a kifejezést erőszakolttá pl. az *Epitaphe* (József Attilánál: *Nyugasztaló*) második strófájában is egyhelyütt:

...Hát elült szívvel ejtsétek nevünk,
Rímázkodván a Fiuhoz, *tegye*,
Irántunk meg ne szikadjon kegye,
Ha pokolbeli villámoktól égünk!

Az idézet második sorának végén a *tegye* egészen felesleges és zavaró.

Másutt stilustalan kifejezésre ragadtatja a rimkényszer. Így a Szűzanyánkhoz intézett ballada harmadik strófájában, ahol Villon első személyben beszélteti anyját, az ájtatos öregasszonyt:

..Látom az édent templomunkban, festve
Ott hárfák vannak, lantok, kobozok,
S a poklot, hol sok elitélt *rotzog*:
Ez elkomorit, az *mosolyra oktat*.

A *rotzog* szóval a krumplipaprikást asszociáljuk, s így akaratlanul könnyen komikus hatást tesz. Nem jogos az az ellenvetés sem, hogy a fordító talán szándékosan keresett naiv kifejezést a francia eredeti visszaadására, hiszen Villon szövegében egyszerűen *bouilluz* van (a. m. bouillis=fő, forr). De nem sikerült a *mosolyra oktat* kifejezés sem — az embernek az optimizmusra buzdító amerikai föliratokat juttatja eszébe: „Keep smiling!” — s amellet az eredeti szöveg értelmét sem adja vissza jól. Ott arról van szó, hogy az anyókat a templomban a pokol képe félelemmel, a mennyország képe pedig boldogsággal tölti el.

A szóbanforgó *ballade* ajánlásában az egyes sorok kezdőbetűi felülről lefelé olvasva Villon nevét adják ki. Tóth Árpád ezt nem vette észre, vagy legalább is nem próbálta meg visszaadni fordításában. József Attila az első, ki a rébuszokat kedvelő középnek ezt a jellegzetes formai bravurját is érezteti, s az ajánlás fordítását úgy készíti el, hogy az akrosztikon a magyar szövegben is kiadja Villon nevét. Hasonlóan jár el a vastag Margóról szóló ballade ajánlásában is. Az öt követő Villon-fordítók már mind hasonlóan járnak el s ahol az ajánlás akrosztikona az eredetiben Villon nevét rejti, azt fordításukban visszaadják.

Az archaizálással nem él olyan öntudatosan József Attila, mint Tóth Árpád, de itt-ott használ régies igealakokat (volt vala, lészünk, teszen, stb.)

Az elmondottak folyamán láthattuk, hogy József Attila Villon-fordításaiban lendületesen induló részek után többször kikököntett bennünket a hangulatból egy-egy sikerületlen hely. Hogy a költő mennyire beleélt magát Villon költészetébe, azt fordításainál szebben mutatja néhány eredeti verse. Különösen két *ballade*-formában írt költeménye: az egyik, mely *Haszon* címen jelent meg *Medvetánc* c. kötetében s a *Hordunk vinnyogó kosarat* kezdetű, melyet összes költeményeinek gyűjteménye közül, az 1927—1936-ban írt versek közt.

A szóbanforgó versekben nem az irodalomból jól ismert utánérzésről van szó. Nem érzelmi és gondolati reminiscenciákról. Nyugodtan állítható, hogy mindkét vers egészen József Attila jellegzetes érzés- és gondolatvilágában fogant. (Sőt azt a szociális szellemet lehel, amely feltételezi a modern proletáriá-

tust, ezt a Villon korában ismeretlen tényezőt.) És mégsem egyszerű formai hatásról van szó. Más modern magyar költők is írtak verset *ballade*-formában s e versek mégsem emlékeztetnek Villonra. József Attila a szokásos *ballade*-formán kívül, az egyes strófák jellegzetes rímképletén (a, b, a, b, b, c, b, c), a valamennyi strófán végighúzódnó azonos rímeken s a bezáró ajánlószzerű félstrófán kívül, egy jellegzetes lírai szerkesztési módot tanult Villontól. Ismeretesek Villonnak az ugynevezett fölsoroló *ballade*-jai. Az ismertebbek közül ilyenek a: *Ballade des menus propos*, *Ballade des dames du temps jadis*, *Ballade des femmes de Paris*, *Ballade de bonne doctrine à ceux de mauvaise vie*. E versekben a sajátos hatást az egész versen végighúzódnó egyetlen nagy fölsorolás záporos sűrűséggel egymásra következő sorai adják, melyeket az egyes strófák végén az — olykor feleletszerűen, olykor összefoglalásként ható — refrén szakít meg és húz alá, hogy azután a következő strófa elején ismét fölvegye a költő a fölsorolás fonalát, — így folytatva ezt, míg a szintén refrénnel végződő „ajánlás”⁴² sommázó sorai be nem zárják a verset. A fölsoroló *ballade*-oknak e jellegzetes szerkesztési módját veszi át József Attila. A mondottak illusztrálására hadd közöljük egymás mellett a költőnek említett *Haszon* c. *ballade*-formában írt versét és Villon egyik fölsoroló *ballade*-ját.

József Attila:

François Villon:

HASZON.

Dagassz gázlágnál kenyeret,
vagy égess lyukas, vörös téglát;
törje kapa a tenyered;
áruld magad, míg leng a szoknyád;
feküdj hanyatt és deszkázz aknát;
cipelj zsákot a piacon;
tanulj, vagy ne tanulj ki szakmát —
itt állsz és ott ül a haszon.

Öblíts benzínben selymeket;
szedd guggolva a vörös hagymát;
Olj kecskét, amely rád mekeg;
jól szabj, hogy álljon jól a nadrág;
csak rajta, mikor abbahagynád!
Kírnak s mit nyerhetsz azon?
Koldulsz? Betörsz? A rend lecsap rád —
itt állsz és ott ül a haszon.

BALLADE

de bonne doctrine
à ceux de mauvaise vie.

Car ou soyes porteur de bulles,
Pipeur ou hazardeur de dez,
Tailleur de faulx coings, tu te brusles,
Comme ceux qui sont eschaudez,
Traistres pervers, de foy wuydez;
Soyes larron, ravis ou pillés;
Où en va l'acquest que cuydez?
Tout aux tavernes et aux filles.

Ryme, raille, cymballe, iuttes.
Comme folz, faintis, eshontez;
Farce, broille, joue des flustes;
Fais, ès villes et ès cités;
Faintes, jeux et moralitez;
Gaigne au bérnan, au glic, aux quilles;
Où s'en va tout? Or escoutez
Tout aux tavernes et aux filles.

* Az ugynevezett »ajánlás« már Villonnál sem tartalmaz mindig ajánlást, s nem is kezdődik feltétlenül a szokásos »prince« megszólítással.

Kölsél epedő verseket;	De telz ordures te reculles;
pácolj prágai módra sonkát;	Laboure, fauche champs et prez;
gyűjts gyógynövényt; fejts köszenet;	Serz et panse chevaulx et mulles,
vezess iökönyvet s rejtsd a titkát;	S' aucunement tu n'es lettrez;
viselj aranyzsinóros sapkát;	Assez auras, se prens en grez.
élj Párizsban vagy Szatyamazon, —	Mais, se chanvre broyes ou tilles,
mire a béredet kikapnád,	Ne tens ton labour qu'as ouvrez
itt állsz és ott ül a haszon.	Tout aux tavernes et aux filles.

Attila, folytatnám, de unnád;	Chausses, pourpointz esguilletez,
tudod, hogy nem élsz lazacon —	Robes, et toutes vos drapiles,
vagy ténferegsz, vagy adnak munkát	Ains que soient usez, vous portez
itt állsz és ott ül a haszon.	Tout aux tavernes et aux filles.

A két vers gondolati tartalma egészen elütő. Villon rossz életű cimboráihoz fordulva, felsorolja a magukfajta „könnyen élő“ különféle foglalkozásait, szélhámos kereseti forrásait, hogy a szakaszok végén feltegye a kérdést: mire megy el mind a haszon? — s a refrénben megfelelően: „Mind csak kocsmára meg leányra.” J ó z s e f Attila felsorolja a szegény proletár különféle foglalkozásait, keserves kis kereseti forrásait, hogy a keserű refrénnel ráébressze kizsákmányolt voltára: „Itt állsz — és ott ül a haszon...” A két vers feltűnő rokonhatását a teljes szerkezeti azonosság adja.

Ezt s ehhez hasonló verseit J ó z s e f Attila soha nem írta volna meg Villon nélkül.

Abban az évben (1931) mikor József Attila említett versekötete (*Dönts a tőkét*) végén a három Villon-fordítással megjelenik, ünneplik az irodalmi körök Franciaországban François Villon születésének ötszázadik évfordulóját. J ó z s e f Attila pár évvel korábbi fordításait nem a jubileum alkalmából adja közre, hiszen — mint a Villon neve után kötetében közölt évszámból kitűnik — valami tévedés folytán úgy tudja, hogy a költő 1436-ban született. De a francia ünnepségeknek Európaszerte visszhangja kerekedik. Magyarországon is felfigyelnek s a *Pesti Napló* 1931 április 12-i számában Szabó Lőrinc ír cikket *Az 500 éves Villon* címen, röviden ismertette a nagy közönség előtt Villon életét és költészetét. Ugyanitt közli öt Villon-fordítását is^a és megemlíti, hogy a *Tűnt idők szép asszonyairól* írt Villon-bal-lade fordítását már a *Pesti Napló*-nak *Halhatatlan szerelem c.* albumából ismerhetik az olvasók.

* Apró képek balladája, Jó tanítás balladája a rosszéletűeknek, Imádság Cotard mesterért, Versenyballada a bioisi költői tornán, Villon levele a börtönből.

A jubileum alkalmából a *Nyugat* is közli — szintén Szabó Lőrinc fordításában — Villon egyik hosszabb versét, *A szép fegyverkovácsné panaszá-t*. (XXIV. évf. 24. sz.)

Még ugyanebben az évben megjelenik az első magyar Villon-könyv is: Szabó Lőrinc egy kis kötetben kiadja tíz balladának és *A szép fegyverkovácsné panaszá-nak* fordítását. A kis példányszámban megjelent első magyar Villon-könyv hamar elfogy, de jóformán csak a „beavatottak“, a szűkebb irodalmi körök vesznek róla tudomást. Szabó Lőrinc kis kötete igazában 1940-ben, a Villon-láz idején terjedt el, mikor új kadást ért nagyobb példányszámban és jól fogyott. 1940-ben adta ki Szabó Lőrinc *A Szegény Villon Nagy Testamentuma* című kötetét is. Említett Villon-fordításainak részletes tárgyalására később térünk rá, együtt tekintve valamennyit.

*

Az 500 éves jubileum fölkellette a magyar írók érdeklődését Villon iránt. A következő években többen is kedvet kapnak fordítására.

1932-ben jelenik meg Vikár Bélának, a *Kalevala* mesteri fordítójának egy tréfás kötete, a *Nevető rímek*. A könyv nagybárára humoros verseket, csokorba gyűjtött virtuóz rímeket, rögtönzésszerű vázlatokat tartalmaz. Akad a kötetben néhány fordítás is, köztük Villon *ballade*-ja *Az elmúlt idők dámáiról*. Vikár Béla bizonyára afféle műfordításvázlatnak szánta. Az eredeti formát nem igyekszik megtartani, sőt annyira eltér attól, hogy különböző hosszúságú és — a jambus szabados kezelése folytán — más-más ritmikus hatású sorokat rímeltet össze:

Hol él, oh mondd, ha él ma is
Rómának régi szépe Flóra;
Archipiada és Thais,
a kis ángyi, meg hü udvarlója?
S Echo! Mikor zaj szállt a tóra
part mentin s merre fut a folyó?
Tulontul szép volt emberi valója...
De hol van a tavali hó?!

(76. 1.)

A következő évben Kosztolányi Dezső fordítja le Villon két balladáját, *A hajdanvaló idők széppasszonyairól* szöveget és a *Patak partján halok meg szomjúságban* kezdetűt, s a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* jelenteti meg őket (1933 márc. 12.) A két fordítás néhány jellemző vonást mutat meg Kosztolányi műfordítói egyéniségéből, egyben érdekes állomása a magyar Villon-átültetéseknek. Mindkettő elég szabad fordítás, sőt a *Ballada a hajdanvaló idők széppasszonyairól* inkább átköltésnek nevezhető. Az átköltés műfaját akkor még nem kompromittálta

a Faludy-féle ál-Villon-kötet: Kosztolányi gátlás nélkül adja át magát verselő kedvének, szabadon kezelve az eredeti szöveget.

Ez utóbb említett versnél a formán is változtat. Nemesak a rímképletet nem tartja meg: a, b, a, b, b, c, b, c helyett kereszt-rímmel él, hanem, a refrént kivéve, az eredetinel hosszabb verssorokat is használ. Villon sorai mind nyolcszótagúak. Kosztolányi-nál a refrén visszatérő kérdését az teszi szívenütővé, hogy rövidebb mint a többi sor. Valahogy merengőbb lesz a strófa vége így:

Mondd hol van és melyik országban él	Dictes-moy où, n'en quel pays,
Flóra a híres római csuda?	Est Flora, la belle Romaine;
S Archippa hol, ki szebb mindenkinél,	Archipiada, ne Thais,
Hol van Thaisz, kis unokahuga?	Qui fut sa cousine germaine;
Hol van Ekhó a zengő és dicső,	Echo, parlant quand bruyt on maine
Kit hallgatott a csermely, esti tó.	Dessus rivièrè ou sus estan,
Mert még kü'ömb nem élt itt földinő?	Qui beauté eut trop plus qu'humaine?
Hová lett a tavalyi hó?	Mais où sont les neiges d'antan!?

Mindkét fordításban szívesen elkalandozik Kosztolányi az eredetitől. Két szépen összecsendülő sor kedvéért „tömrédék“-re nem habozik „önrédék“-kel rímelni, akkor sem, ha az eredetiben szó sincs önrédékről, vagy hasonlóról. A „hajdanvaló idők szépasszonyai“ közt a legendás Irént is főlemlegeti: az olvasó bizonyára nem fog utána jární, szól-e a legenda Irén-ről, ki olyan szépen rímel a „szirén“-re.

De röstelkedjék a bogarászó filológus, ki fönnakad egy-két ilyen eltérésen! Sokkal nagyobb baj, hogy — mivel a hajdani szépasszonyokról írott ballade átültetésében az eredetinel hosszabb sorokat használ — gyakran kénytelen higitani Villon szövegén. Itt-ott henye szavakat, jelzőket, szimonimákat told be; erőtlenebbé teszi a verset. Az imént idézett strófában is megfigyelhettünk ilyen betoldásokat, különösen az *Ekhóról* szóló sorokban. Hasonlóan higitja az eredetit több helyütt, például a következő strófában is, hol Villon így ír:

..... Où est la royne
 Qui commanda que Buridan
 Fust jetté en ung sac en Seine?

(... Hol a királyné, ki megparancsolta, hogy Buridant egy zsákban a Szajnába dobják?)

Ugyanez Kosztolányinál:

Hol a királyné most, ki Buridánt
 Egy *durva* zsákba varrva a *síró*
 Szajnába dobta a *folyás* iránt?

Ha egyszer valakit zsákba varrva a vízbe dobnak, mindegy annak már, ár ellen dobják-e, vagy folyás iránt — a rím kedvéért...

De meg kell adni, hogy mindez versolvasás közben nem olyan bántó, mint így kipécézve; meg kell adni, hogy a *Ballade des dames du temps jadis* eddig megjelent magyar fordításai közül Kosztolányi-é a legélvezhetőbb, a legkönnyedebb, leghangulatosabb.

Másik, *Patak partján halok meg szomjúságban* kezdetű Villon-fordításában már nem tér el annyira az eredeti formától. A rímképletet is megtartja az egyes strófákon belül, csak a valamennyi strófán végignúzódó azonos rímeket nem utánozza. De ez nem válik a fordítás kárára. Megfigyelhető, hogy a vershallgató fül az egész költeményen végighúzódó azonos rímek láncolatát már nem képes fölfogni. Ezt csak a szem veszi észre utólag, s a műfordító — azáltal, hogy megelepszik az egyes strófákon belül az amúgy is gazdag rímképlet (a, b, a, b, b, c, c, d, c, d) megtartásával — elkerüli azt, hogy kifejezéseit a mindig azonos rímek keresésének kényszere túlságosan keresetté tegye, vagy hogy itt-ott rossz rímekkel kelljen megelégednie.

Térey Sándor nevéhez fűződik a második magyar Villon-könyv megjelentetése. A kis kötet évszám nélkül hagyta el a sajtót, néhány évvel a legutóbb említett Villon-fordítások után. Tartalmazza egészében Villon ifjúkori művét, az u. n. *Kis Testamentum*-ot és a *Nagy Testamentum* néhány részletét.

Nem értjük miért szentelt a fordító annyi fáradságot a *Kis Testamentum* 40 strófájának maradéktalan átültetésére, hiszen azok — a bevezető és befejező szakaszokat nem számítva — esupa hagyakozásokba burkolt, ma már érthetetlen, tréfás célzások, hajdani aktualitások. A *Kis Testamentum* strófái nagyrészt a franciák számára is homályos rébuszok, költőileg pedig érdektelenek. A legfurcsább, hogy ezt maga a fordító is tudja. A bevezetésben így ír a műről: „1456-ban első menekülésekor ‚hagyakozik‘ (*Les Lais*). Külön szótár kell hozzá, hogy ‚hagyományait‘ megérthessük.“

Az olvasónak egyébként az a benyomása, hogy Térey Villon átültetésével erejét meghaladó feladatra vállalkozott. Minduntalan megérzik fordításán a forma és mondanivaló összehékitésére irányuló s gyakran sikertelen erőfeszítés. Számtalan ilyen nehézkes kifejezésre bukkanunk: „Ő az oka: voltam fogoly...“ (23. l.); „Titkon nőt szerethesetek, ezzel törődnöm volna sok...“ (22. l.); „Elutazni magam elszántam“ (15. l.); stb.

Gyakran csak ámulunk, mire nem képes, hogy a verses fordítást összehozza:

Karácsony volt, minden kihalt
 Azidétt, mint fent *irsogáltam*,
 Farkasok falták a vihart,
 De jobb otthon meleg szobában!

(13. 1.)

Az érthetetlen és menthetetlen „irsogáltam“-ra kizárólag a vers miatt volt szükség. Még ha feltesszük, hogy a szót hibásan szedték e helyett: „irdogáltam“, akkor is teljesen indokolatlan ez a szokatlan és komikus szóficam itt, hol Villon kétségbeesett helyzetét mondja el. Mellékesen szólva, az idézet harmadik sorát is csak akkor értjük meg, ha utánanézzük a francia eredetiben: „Sur le Noel, morte saison, Iorsque les loups vivent de vent...“ (*Petit Test*. II. oct.) E szóbanforgó *octava* utolsó sorai így hangzanak T é r e y fordításában:

Egy nagy szerelem börtönébül
 Kitérni hajtott heves vágyam,
 Amig szegény szívem *kiépül*.

Kiépül pl. egy rakpart a Közmunkatanács jóvoltából, — de a beteg szív nem épül ki. Még a beteg ember is csak fölépül.

Sokszor az a benyomásunk, a fordító számára csak az a fontos, hogy versébe beleszorítsa azokat a szavakat, melyek az eredetiben szerepelnek, de hogy milyen sorrendben és összefüggésben, az már mindegy neki. Pl. mikor Villon a gyűlölt d'Aus-signy püspökről beszél:

Ha mégis inámat kívánja,
 Megesküszöm a keresztségre!
 Hadd teljesüljön ez a vágya,
 De tartsa titokban, mert végre
 Rágyújtok hetedik versére,
 Az »Istent dicsérjük« zsol'tárra!

(28. 1.)

Kinek-minek hetedik versére akar a költő rágyújtani? D'Aus-signy-éra-e? Tán ő írta az *Istent dicsérjük* zsol'tárt? Legjobb lesz megnézni az eredetit... Itt Villon azt igéri a püspöknek, hogy a *Deus laudem* kezdetű zsol'tár hetedik versét fogja elimádkozni érte:

Le verset escript le septiesme
 Du psaulme de *Deus laudem*.

(Grand Test. VI. oct.)

A *Deus laudem* kezdetű zsol'tár a 108. számú a Vulgatában s a szóbanforgó 7. vers így hangzik: „Fiant dies ejus pauci et episcopatum ejus accipiat alter.“=Napjainak száma kevés legyen és püspökségét más foglalja el.

Hasonlóan érthetlenné keveri T é r e y a mondat szavait fordításában sokhelyütt; pl. a *Bocsánatkérés balladája*-ban is:

Akik kart-karba füttyürésztek
Összefogva ötöt-hatot,
Balga ifjak, lányok, cselédek,
Ma nékem megbocsássatok!

Ez Villonnál így van:

A folz et folles, sotz et sottes,
Qui s'en vont sifflant: cinq et six
A veufves et à mariottes,
Je crye à toutes gens merciz!
(*Grand Test.* Ballade par laquelle
Villon crye mercy à chascun.)

(Bolond legényektől, bolond asszonyoktól, kik füttyörészve járnak ötösével-hatosával; özvegyektől, eladó lányoktól: mindenkitől bocsánatot kérek!) Ha van fordítás, amit bilinguis kiadásban lett volna érdemes megjelentetni: T é r e y - é az, — mert az eredeti nélkül bizony nehezen érthető...

A műfordítónak bizonyára a legnagyobb szabadság engedhető meg, hogy igazán költőien adhassa vissza az eredeti versmondanivalóit. De T é r e y gyakran egészen mást ír, mint ami a franciában van, sőt megtörténik, hogy az ellenkezőjét írja annak. Pl. Villon egy helyen ezt mondja tréfásan *Nagy Testamentum*-ában:

Pour ce que foible je me sens
— Trop plus de biens que de santé...
(*Grand Test.* X, oct.)

(Mivel gyöngének érzem magam, — nem annyira egészségileg, mint inkább anyagilag...) T é r e y e helyen így fordít:

Több a pénzem mint egészségem...
(29. 1.)

A *Kis Testamentum* befejező sorai elmondják, hogy a szegény Villonnak, miután mindenét szétszította: „Nincs már csak néhány garasa, s annak is hamarosan végére jár.” („... Et n'a mais, qu'un peu de billon, qui sera tantost a fin mys. *Petit Test.* XL. oct.) Ugyanezek a záró sorok T é r e y -nél:

Csak egy pillanat kell — nem fél! —
S mindennek vége, meghalok.*
(25. 1.)

Nem is hasonlít az eredetihez. Emellett egyetlen mondaton belül — itt is, mint több helyütt — hol harmadik, hol első személyben beszélteti Villont, ami a szöveget bosszantóan zavarossá teszi.

Vannak azután olyan helyek, ahol az eltérést nyilvánvalóan

* Ne gondoljuk, hogy T é r e y más szöveget használt s ez az oka az eltérésnek. Nincs olyan Villon-szöveg, mely fordításának megfelelően.

nem felületesség, vagy fordítói önkény, hanem az eredeti szöveg félreértése okozza. Pl. a *Ballade en vieil françois* Villonnál így kezdődik:

Mais où sont ly saintz apostoles,
D'aulbes vestuz, d'amys coeffez,
Qui sont ceincts de saintes estoles,
Dont par le col prent ly mauffez,
De maltalent tout eschauffez...

(De hol vannak a szent pápák, az albába, amictusba öltözöttek, kiket szent stóla övez, amellyel nyakonragadják a gonosz terveket forraló ördögöt...) T é r e y ezt így fordítja:

Oh mert hiába szent a Pápa,
Karing, csillagos öv, füveg
Diszítse bár, Sátán nyakába
kapaszkodik, fuj kénkövet,
Dühös haraggal lángtüzet...

(34. 1.)

E fordítás szerint a Sátán ragadja nyakon a pápát, — Villon szerint a pápa a Sátánt.* (Mellékesen a pleonazmusból is sok egy sorban kettő: „Dühös haraggal lángtüzet...“)

Fordítói önkény és az eredeti szöveg félremagyarázása együttesen mutatkozik pl. a *Nagy Testamentum* záró verse (*Ballade pour servir de conclusion*) ajánlásának fordításában. Ime az ajánló sorok, ahol Villon harmadik személyben beszél magáról:

Prince, gent comme esmerillon,
Saichiez qu'il fist, au departir:
Un traict but de vin morillon,
Quand de ce monde vout partir.

(Herceg, nyalka mint a sólyom, tudd meg, így történt távozása: húzott egyet a sötét borból, midőn e világtól válni készült.)

„Gent comme esmerillon“ — e szavak a megszólított hercegre vonatkoznak. T é r e y Villonra vonatkoztatja őket s a „gent esmerillon“ azaz „nyalka (v. csinos, kedves) sólyom“ helyett önkényesen „dalos pacsirta“-t fordít. Ezzel azután az egész ajánlást kiforgatja értelméből:

Herceg, dalos pacsirta volt!
Tudd meg, piros bort kortyolt szája,
Akkor is mikor haldokolt!
És így indult a másvilágra!

A *Nagy Testamentum*-nak T é r e y Sándor által lefordított részletei nagyrészt még fordíthatlanok voltak, amikor azokat közreadta. Azóta e részeket is többen magyarrá ültették. T é r e y Kis

* Minthogy a szóbanforgó Villon-ballade-nak is több — egymás között apróbb eltéréseket mutató — szövege maradt fenn, megjegyzem, hogy a variánsok sem indokolják Térey fordítását.

Testamentum-fordítása azonban mindmáig egyetlen magyar fordítása Villon e fiatalkori művének.

*

Időrendben elérkeztünk Faludy György „Villon-átköltései”-hez. A nagy port fölvert kis kötetről említést tettünk már e dolgozat elején is a pesti Villon-dívatról szólván. Nem vesztegetnénk több szót itt, a magyar Villon-fordításokat tárgyalva, erre az — enyhén szólva — irodalmi lelkiismeretlenségre, ha — akaratlanul bár — közvetett hatása folytán nem szolgált volna Villon költészetének ismertté válását is. De „az Úrnak utai végéremehetetlenek...” Faludy verseskönyve valósággal forduló-pontot jelöl. A legfurcsább állomása Villon magyarországi útjának.

Villon balladái Faludy György átköltésében 1937-ben jelentek meg először s fokozatosan vonva magukra a közönség figyelmét — mint már említettük — 1939-40-ben állottak sikerük tetőpontján. A *Nyugat* „Órjárt”-rovatában ekkoriban jelent meg egy tréfás rövid közlemény Bálint György tollából: *Ballada a jobbsorsra érdemes szegény Villonról.* (Nyugat XXXIII. évf. 272. l.) „A franciák nemzetközi szerződésekből kötötték ki” — írja a cikk — „hogy idegen országok szeszgyárosai ne nevezhessék készítményeiket „cognac”-nak. Költőiket ellejeztették hasonló szigorral megvédeni...” Szükségtelen volna „kimutatni”, hogy a Faludy könyvében található verseknek — címükön kívül — semmi közük az eredetiekhez. Ezt tüstént észreveszi bárki, aki csak egy versét is olvasta valaha Villonnak. Bálint György így jellemzi a szóbanforgó „átköltéseket”: „Sem a tartalmat, sem a formát nem őrizték meg. Alaphangjuk is más. Villon hangja nyers, szava tömör, kemény, népiesen vaskos és egyszerű. Faludy „Villon-versei” bőbeszédűek, simák, érzelmesek és pikánsak.” Ime egy vaktában kiragadott illusztráció a fentiekre: Faludy nem elégszik meg azzal a keresetlen reális beszéddel, melyet Villon a vén csi-szárné (Faludy-nál: „fegyvermesterné”) szájába ad; a vén fegyvermesterné nála egy édes-bús szonon hángján emlékszik vissza hajdani szeretőjére:

... Ilyenkor ő latin dalokba kezdett
s olyan szép volt, akár egy perzsa herceg
és minden reggel rózsákat hozott;
ültünk egész nap már az estre várva,
s hogy kék harmat feküdt a pázsiton:
egymásnak dőlve, mint a létra szára
sétáltunk át az éji Párison.*

(49. l.)

* Faludy versei mellett meg sem próbálunk megfelelő francia szöveget idézni, mert ilyen nincs.

Kék harmat, — perzsa herceg, — az éji Páris, — és rózsák minden reggel! Faludy jól számított: ennyi gyönyörűség valóban nem maradhatott hatás nélkül... Hanem azon csak csodálkozni lehet, hogy tanult emberek középkori vers gyanánt bevettek ilyesmit:

A dombon nézd, a sziklák, mint a nyársak
merednek, lassu szél nyög és a hársak
hasadt odvából tejszin nyál csorog;
a tar bozót mélyében pázró árnyak
mozognak s a fák széttárt lábbal állnak
főtágast, mint mezitlen asszonyok,
s én tébolyodva hempergek a holt
avarban hol szerelmünk fészke volt,
s vonagló izzadt testedért üvöltök...
Vérembe fojt a vörös tél hoid.

(42. 1.)

„Az volt a céloom — így a „fordító“ — hogy a nagyközönség számára is érthető Villon-fordítást adjak, mely hiven reprezentálja a XV. század és Villon szellemét.“ (86. l.) Faludy szemrebbenés nélkül leírta — az áhítatos sznob arcrándulás nélkül elfogadta. Faludy sikerének titka éppen az volt, hogy Villonja pontosan olyan, amilyennek az átlagolvasó egy hangulatos bevezető után elképzeli magának „ezt a csavargó-zsenit“:

Azóta a pimasz nők s a rideg
barátok s a polgárok közönye
s hosszú vándorutak a hideg
erdőkben és a hóhér kötele
másra tanított... stb.

(59. 1.)

Faludy Villonja olyan megvetéssel mondja ki a „polgár“-szót, mintha csak a polgár-művész ellentétet kielező modern francia irodalmon nevelődött volna s byroni világfájdalommal emlegeti a rideg barátok közönyét.

Az akasztóttak könyörgéséből meg úgy tetszik, mintha Molnár Ferenc *Liliom*-ját is haszonnal olvasta volna ez a Villon:

... Testvér, ne vess meg, mint a nagyvilág,
és mondj, ha a Montmartre-i dombra tévedsz,
értünk egy végső Áve-Máriát:
— hogy Colin Cayeux lékötő pofáját
s Yhier Méchant-t a zsebmetszők közül
bírák, pandurok ott fenn már ne várják,
rútal pislogva egy felhő mögül — stb.

(57. 1.)

De még a modern parancsuralmi rendszerek ellen is van egy-két szava ennek a fenegyereknek:

... És mégis: most is gunyra áll a szájam,
s az urak hiába fennek rám fogat
ollójával e rút Kor és az Állam
nem nyírt meg, mint kertész a bokrokat.

(60. 1.)

Az igazi Villon csupa finom öngúny és őszinte bűnbánat; a Nagy Sándor elé vezetett kalóz szájába adva szavait, így menti magát: „Et scaches qu'en grand pauvreté, ne gist pas trop grand loyaulté.“ (*Grand test*. XIX. oct.) Faludy Villonja a maga igazában biztos, önérzetes és öntudatos proletár. De ez a gamain-es önérzet a jámbor polgárok számára csak még izgatóbbá, még „hitelesebbé“ tette az anti-Villon hangját; a szociáldemokratákat pedig annyira elbűvölte, hogy a *Népszava* egy időben valósággal kisajátította magának Villont: kisebb-nagyobb cikkeiben idézte emlékét, s számról-számra folytatólag közölte Erdődy Jánosnak Faludy-n nevelődött hetyke-szocialista „Villon-versei“-t. Ezek kötetbe gyűjtve is megjelentek a *Népszava* kiadásában: *Villon a költő huszonnégy verse, amelyeket halála után négy és félszáz évvel írt Erdődy János*.

De ha mégoly ellenállhatatlan erővel terjedt is a Faludy nyomán lábrakapott ál-Villon-divat, a finomabb hallásuak a nagyközönség köréből is csakhamar gyanusnak kezdték érezni a nagysikerű „balladákat“ s egy igényesebb kisebbség érdeklődése olyan mértékben fordult Villon költészeté felé, amilyen mértékben lohadt a Faludy-é irányában. Az ocsudó közönségnek a hozzáértők is segítségére siettek. Legelsőnek Laczkó Géza emelte föl szavát. Két cikket is írt: egyet a *Pest*-be („A Villon-ügy.“ 1940 márc. 8.) és egyet a *Reggeli Magyarország*-ba („A szegény Villon, a költői alibi.“ 1940. márc. 31.) Ez utóbbi cikkében a Villon költészetét nem ismerő közönségnek humoros szemléltető példák segítségével igyekezett fogalmat adni arról, milyen mérvű és jellegű Faludy György hamisítása: „Zrinyi Miklós így kezdte époszát: „Én, azki azelőtt ifiú elmével játszottam szerelemnek édes versével...“ stb. Most tessék elképzelni egy fordítót, aki így ültetné át — hasra ejtve — a „Szigeti Veszedelem“ kezdő sorait: „Huj-huj-hajrá, pizok Montecuccoli, az ki kiütéd szablyámat kezembül, dücsőség babérát tökfilkó fejembül...“ Tessék elhinni, nem túlzok...“ (*Reggeli Magyarország* 1940 márc. 31.) Csakugyan nem túlzott... S nem túlzott Eckhardt Sándor sem, aki nem sokkal ezután fölháborodással írt arról, hogy „az ország első művésziskolájának* dobogóján“ szavalják azokat a „Villon-versek“-et, melyeknek csak a címe származik Villontól. (*Magyar Szemle* XXXVIII. évf. 320 l. „Szegény Villon...“)

* A Villon-estétet a Zeneművészeti Főiskolán rendezték.

Hogy ezek a hangok hány embert ráztak föl a F a l u d y-féle Villon-láz kábulatából, nem tudni. Egy azonban bizonyos: a zajos sikernek, elképedésnek és fölháborodásnak meg volt az a haszna, hogy egy egész sereg ember megtanulta Villon nevét. A kiadók ettől kezdve bizvást számíthattak rá, hogy ha valamelyik könyvfedélen Villon nevét pillantja meg a kirakat előtt álldogálók tekintete, nem csuszik tüstént tovább unottan a következő könyvre. Villont kiadni: üzlet lett. Hamarosan egymást érik az új magyar Villon-fordítások, Villon-kötetek.

1940 a bő esztendő. Először S z a b ó Lőrinc említett, 1940-iki kötete (*A szegény Villon balladái*) jelenik meg új kiadásban. „A közelmúlt években nagy divat volt átköltés címén Villon-verseket hamisítani; ez ellen a tendencia ellen fordul kis gyűjteményem mostani új kiadása“ — írja a szerző az utószóban. Nem sokkal ezután megjelenik második Villon-kötete is: *A Szegény Villon Nagy Testamentuma. Grand Testament*-fordítása elé S z a b ó Lőrinc — Gaston P a r i s s más francia kutatók nyomán — hűszegynéhány oldal terjedelemben igen érdekes és művészi Villon-életrajzot írt, mely elevenen állítja elének a költőt és korát. Ez eddig a magyar nyelven megjelent legrészletesebb Villon-életrajz. A kötet végén még egy tanulmány van: *A szegény Villon költészetéről és fordításáról*.

S z a b ó Lőrinc Villon-fordításait kezdettől fogva a legelterjedtebb módon fogadta a kritika. Amikor, 1931-ben, első kis gyűjteménye megjelent, K a r d o s László írt róla a *Nyugat*-ban kritikát, a kritikátlan elismerés hangján: „A fordítás, mint S z a b ó Lőrinc minden fordítása, igen jó . . . Erőben csöppet sem marad el az eredetitől . . . A fordítót szerencsésen segíti nagy formai rugalmassága, sajátos verstechnikai inspiráltsága, egészen rendkívüli verskulturája . . . stb.“ (*Nyugat* 25. évf. I. köt. 286. l.) Ugyanerről a kötetről írja — második kiadása alkalmával — L o v a s s Gyula a *Napkelet*-ben: „Költőileg nehézkes, száraz, izetlen s még mindig elég felületességet és elnagyolást tartalmaz.“ (*Napkelet* 1940 márc.) Szemére veti „henye toldásait“; felrója neki, hogy az u. n. felsoroló balladákban — nem birván a formát — a jellegzetes középkorias fölsorolást nem tartja meg, hanem „két soronként tűz be egy állítmányt“, stb. . . . L o v a s s Gyula kritikája általában sokkal konkrétebb, mint K a r d o s-é, s míg az megállapításait sehol sem illusztrálja példákkal, addig L o v a s s (bár bírálata épp oly korlátozott terjedelmű kis közlemény) igyekszik állításait, a rendelkezésére álló helyhez képest, idézetekkel megerősíteni.

Amikor A *Szegény Villon Nagy Testamentuma* Szabó Lőrinc fordításában elhagyja a sajtót, Kardos László, ha lehet, még nagyobb elragadtatással ír az új kötetéről, mint annak idején az elsőről. Ezúttal nemcsak a fordítás költőiségét dicséri, hanem az eredeti szöveghez való ragaszkodását is. „Csaknem az egész művet egybevettem az eredetivel, s nem találtam egyetlen felrőható tartalmi túlkapást sem . . .” (*Nyugat* 33. évf. 298. l.) Ugyanerről a fordításról adott ki, nem sokkal megjelenése után, Just Béla *Boitrány* címen külön füzetben egy bírálatot. „Összehasonlítottam a fordítást az eredetivel — írja Just — s megdöbbenve láttam a súlyos félreértések, hamisítások, tévedések, hibák tömkelegét.“ Azután több mint 50-et mutat be ezekből, idézve a fordítás mellett az eredeti szöveget; s még előtte megjegyzi, hogy: „A jelentéktelenebb hibákat, árnyalati eltéréseket, deformálásokat, kihagyásokat, betoldásokat nem sorolom fel, mert nem akarom, hogy a szórészálhasogatás vádjával illessenek.“

„Micsoda az igazság?“ — kérdezzük Pilátussal.

Just Béla bírálatára ellen hallatszottak olyan hangok, hogy más Villon-szöveget idézget, mint amit Szabó Lőrinc használt, s ez az oka az eltéréseknek.* Valljuk meg: ezzel a sok felsorolt hiba közül csak egynehányat lehet menteni. Az olyan baklövést, mint pl. az, hogy Villon egyik sorát: „Ne ma mere, la povre femme“ (*csak az anyám, a szegény asszony*), Szabó Lőrinc így fordítja: „Se szegény jó anyám“, az ilyen tévedést nem lehet a különböző Villon-szövegek közötti eltéréssel magyarázni. Vagy pl. nem menthető ilyen módon az, hogy a vén császárának a széplányokhoz szóló intését: „Plus ne servirez, qu'ung viel prestre“ (ennyit sem fogtok énni, mint egy vén pap), hogy ezt Szabó Lőrinc így fordítja: „Boltod? egy vén pap ha betér“ (a *servirez* miatt tévesen *kiszolgálásra* gondolva).

Just, ki keményen megbírálja Szabó Lőrincet, amikor — ugyanabban a füzetben — még keményebben bírálja Vass Istvánt, ezt írja: „Szabó Lőrinc fordítása legalább magyarosan hangzik . . .“ Ez sem állítható teljes határozottsággal. Nem hangzik magyarosan pl. az ilyen sor: „ez a téma sokakat untat“ (A Szeg. Villon Nagy T. 92. l.) (Mi lett volna így írni: ez a téma sok embert untat?) Egy strófával feljebb meg egészen helytelenül alkalmaz a fordító egy magyar szólásformát. Villon azt mondja: „Je ne suys jüge . . . pour punyr n'absouldre meffaict“, — Nem vagyok bíró, hogy a gaztettet elítéljem vagy feloldoz-

* Just Béla L. Thuasne szövegét idézi, melyet Szabó Lőrinc, úgy látszik nem használt. De a kritikus sohasem tudhatja biztosan, hogy Szabó Lőrinc fordításaival kapcsolatban milyen szöveget kell idéznie, mert a fordító csak általánosságban ennyit jegyez meg: »Longnon szövege mellett helyenként más szövegeket és értelmezéseket is használtam« (1. az utészót, 137. l.)

zam... Szabó Lőrinc ezt így fordítja: „Nem vagyok bíró... hogy a bűnt, *így-úgy* megítéljem.“ A fordító nyilván azt akarta mondani Villonnal: nem vagyok bíró, hogy a bűnt *vagy* így, *vagy* úgy — t. i. kárhoztató vagy fölloldozó értelemben — megítéljem. Nem tudván azonban a mértékbe a *vagy* szót beszorítani, egyszerűen azt írta: „... *így-úgy* megítéljem“. A baj az, hogy ilyen magyar kifejezés is van, csak egészen mást jelent. Azt jelenti: hogy a bűnt amúgy nagyjából, felibül-harmadából megítéljem. Az eredeti szöveg világosan mutatja, hogy a fordító nem ezt akarta mondani; nem is lett volna itt értelme ennek.

Just inkább csak a szöveg-félreértéseket tárgyalja. De becsúsztak Szabó Lőrinc fordításába olyan tévedések is, melyeknek oka főleg az, hogy a fordító nem ismerte jól a tárgyat, melyről az illető Villon-vers szólt.

A *Ballade des dames du temps jadis* második strófája pl. így indul az ő fordításában:

Hol van Héloïse, akinek
olyan tiszta volt erénye,
hogy Abélard kést szenvedett
és lett végül szerzetes érte?*

(*Ballada tűnt idők szép asszonyairól.*)

A nehézkes és nyakatekert fordításból nem is értjük, mi történt szegény Abélarddal, míg meg nem nézzük az eredeti szöveget. De ha az eredetit megnézzük, rájövünk arra is, hogy a fordító Héloïse jelzőjét, a *sage* szót *erényes*-nek fogta föl. Mai francia nyelvben, nőre vonatkoztatva a *sage* valóban jelenthet *erényest*, de az ófranciában — mint a legtöbb Villon-magyarázó meg is jegyzi — a *sage* nőre vonatkoztatva is, eredeti értelemben, *tudóst*, *bölcsset* jelentett. Szabó Lőrinc elkerülhette volna a tévedést, ha ismeri Héloïse és Abélard történetét. Bizony Abélardnak éppen nem Héloïse erényessége okozta vesztét, sőt ha Héloïse-nak valóban „olyan tiszta lett“ volna az „erénye“, mint Szabó Lőrinc állítja, akkor szegény Abélard talán nem is „szenvedett volna kést“ és nem lett volna „végül szerzetes érte“...

Hasonló az eset a *Double ballade* Ámonról és Támárról szóló szakaszának fordításánál is.

Ez így hangzik:

Hozz tortát szép hűgom s jövel, —
hizelgett Ámon, és Támár
vérbűnt követett volna el,

* Où est le très sage Helcis,
Pour qui fut chastré et puis moyne
Pierre Esbaillart à Saint-Denys?

Ha bátyjának ellent nem áll. *

(*Kettős ballada*)

Ha Szabó Lőrinc ismerte volna a Bibliából Ámon és Támár történetét (II. Sám. 13.), nem fordította volna bele a versbe, hogy „Támár vérbűnt követett volna el, ha bátyjának ellent nem áll“. Akkor tudta volna, hogy a „vérbűn“ megesett, s Támár másik bátyja, Absolon éppen enniatt ölte meg azután Ámont.

De bárki ellenvetheti, hogy ilyen tárgyi tévedések még nem tesznek egy műfordítást költőileg élvezhetetlenné. Úgy is van. Sokkal nagyobb baj, ha a műfordító kezén az eredeti versen elömlő költői alaphangulat csorbul meg, vagy sikkad el.

Egy költemény alaphangulata mindig a legszorosabb összefüggésben van a formával, a ritmussal. Különösen áll ez a nagy költőkre, akiknél a forma a kifejezésnek sohasem nyúga, mely lehúzza, hanem szárnya, mely emeli; akiknél ritmus és mondanivaló együtt születik meg, kölcsönösen lendítve, erősítve egymást. Így van ez Villonnál is. Annál bántóbb, hogy Szabó Lőrinc fordításában lépten-nyomón találkozunk ilyen keserves versfaragással (hajdani cimborákról van szó):

Ez szerzetes, karthausi, lett
az coelestinus, s akkora
csizmát hord mint az osztriga-
halászok... De tarka sereg!

(Les autres sont entrés en cloîtres
De Celestins et de Chartreux.
Boltez, housez, com pescheurs d'oystres
Voilà l'estat divers d'entre eux.)

(*Grand Test.* XXX. oct)

Vagy pl. (a szerelemről van szó):

Nincs oly tündöklő eszű ember,
kit ki ne játszott volna (mert
mindenem ott maradt!) ... De mert-
e mással már így bánni nő?

(Je croy qu'homme n'est si rusé.
Fust fin comme argent de coupelle,
Qui n'y laissast linge et drapelle, etc.)

(*Grand Test.* LIX oct.)

Aki a zárójelben közölt francia verset megnézi, konstatálhatja az óriási különbséget. Villonnál teljes az összhang, forma és tartalom között. Ritmus és mondanivaló — azt mondhatnám — „egyszerre lépnek“, simán, könnyedén. Szabó Lőrincnél az az érzésünk: alig tudja a forma kényszerzubbonyába belészorítani a kapálódzó mondanivalót. Bizony az ilyen keréketört mondatok

* Ammon en voult deshonnorer,
Feignant de manger tartelettes,
Sa soeur Thamar, et deflorer,
Qui fist choses moult deshonestes;

és derékbatört szavak, még *enjambement*-nak is alig nevezhetők. De meg — amint azt már Szász Károly Villon-átültetéseiivel kapcsolatban mondtuk — még a legdiszkrétebb *enjambement*-nal is csinján kellene bännia középkori francia vers fordítójának.* Szabó Lőrinc is tudhatná, hogy az u. n. *enjambement*, a francia irodalomban, a romantikának volt nagy irodalmi harcokat föl-kavaró újítása. Ha tudná, akkor nemcsak Villon-fordításaiban nem használná lépten-nyomon, de nem mondana ilyet — még a saját sorozatos *enjambement*-jai stilustalanságának leplezése érdekében sem —: „Az u. n. *enjambement*-nal Villon is sűrűn, mestersen dolgozik.“ (A Szeg. Villon Nagy T. 138. l.) Hogy ez nem igaz, azt bárki könnyen megállapíthatja, ha vaktára bárhol föl-üti Villon verseit s elolvas egyfolytában mondjuk 8—10 szakaszt. Villon *Nagy Testamentum*-ának 2020 sorában pl. mind-össze 4, azaz négy olyan hely van, mely *enjambement*-nak minősíthető, azaz ahol a fonetikai szólam az egyik sor végéről átnyúlik a következő sor elejére (l. Grand Test. 17, 27, 108 oct. és a Belle Leçon c. betét első oct.). Azt jelehti ez, hogy az *enjambement* Villonnál épp oly elvétve, sőt véletlenül fordul elő, mint pl. a latin klásszikusokban a rím. Szabó Lőrinc fordításában ezzel szemben alig akad strófa, melyben elő ne fordulna, annál több olyan, melyben kettő, három, négy is ott sűrít, nyilvánvalóan a rímkényszer miatt. Hogy milyen képtelenség Villon verseinek eredeti szövegét ehhez hasonlónak mégcsak elképzelní is, az világos mindenki előtt, aki tudja, milyen formában maradtak ránk ezek a szövegek. Villon verseit — míg ki nem nyomatták őket — jellegzetes középkori kéziratok őrizték az utókor számára. Ezekből a kéziratokból hiányzik mindenfajta írásjel, emellett végig egyforma kis betűkkel vannak írva (még tulajdonnév sem kivétel!) s csak az egyes verssorok kezdődnek nagy betűvel, ezek természetesen a szöveg értelmére való tekintet nélkül. Az interpunctiot, a szöveg érthetőségét megkönnyítő írásjelek kirakását illetőleg mégsem volt vita — eltérés is alig — az egyes francia kiadók között. Miért? Mert a mondanivaló annyira belesimult a formába, hogy a ritmusediktálta fonetika maga tette minden interpunctio nélkül is érthetővé a szöveget. Ime itt közlök, ilyen „középkoriasan“, írásjelek és sorközi nagybetűk nélkül, egy strófát a *Grand Testament*-ből:

Aussi ces pauvres femmelettes
 Qui vieilles sont et n'ont de quoy
 Quand voyent jeunes pucelettes
 Estre en aise et en requoy
 Lors demandent à dieu pourquoi
 Si tost nasquirent n'à quel droit
 Notre seigneur s'en taist tout coy
 Car au tanser il le perdrait

(XLVI. oct.)

* Az *enjambement*-kultuszt Just Béla is le-rója Szabó Lőrincnek.

Semmi homály! A sorvégi pauzák írásjelek híján is értelmessé teszik a verset; pedig csaknem egy mondat az egész strófa! De mily zavarosan, sőt komikusan hatnának ugyanezek a sorok hasonló módon leírva Szabó Lőrinc fordításában! Ime:

Igy járnak a szegény kivénhedt
Nők is nincs semmijük s ha a
Csitriket látják kik a mézet
Nyalogatják már mi oka
Kérdik istent és mi joga
Hogy már ezek is megszülettek
Isten nem felel tudja ha
Pörbe száll velük csak veszíthet*

Szabó Lőrinc ugyan komolyan vette a híres tréfás mondást:

»Mert szemnek írunk, a *fül* második!«**

Biz ez a vers a szemnek vers csak. Ha fülünkkel hallgatjuk, ha a természetes hangsúlynak átadva magunkat mondjuk, — „kötetlen, buglyos prózavers marad“. Ilyenformán:

Igy járnak a szegény, kivénhedt nők is;
nincs semmijük,
s ha a csitriket látják,
kik a mézet nyalogatják már:
»Mí oka« — kérdik Istent — »és mi joga,
hogy már ezek is megszülettek?«
Isten nem felel;
tudja: ha pörbe száll velük,
csak veszíthet.***

Mintha prózában mondaná el valaki egy vers tartalmát!

Megpróbáljuk hasonlóan, természetes hangsúly szerint, leközölni a francia eredetit? Főlöskézes volna. Csak ismételnénk. Mert ugyanúgy tördelve kellene leírni, ahogyan fentebb már írásjelek nélkül közöltük e strófát. Könnyítésül csak egy-két vesszőt kellene kiraknunk s a hatodik sor végére odatenni a kérdőjelet. S mondja el magában bárki így „értelmesen“ (ahogy színészeink szavalnak) a Villon versét: csak úgy lüktet a ritmus, csak úgy csengnek-bongnak a rímek. Szabó Lőrincnél nemcsak a ritmus nem érzik, de a nehezen összeszerkesztett rímek is odavesznek.

Bizony nem „dolgozik sűrűn és mesterien“ az enjambement-nal Villon, — csak Szabó Lőrinc. De régen is írta az öreg Arany:

* Még szörnyűbben hatnának hasonlóan közölve az olyan helyek. minőket fentebb idéztem, hol t. i. egy szó van a sor végén derékatörve. Ezeket meg sem merem próbálni így leírni!

** Arany: Vojtina levele öccséhez, I.

*** E szakasz fordításbeli (tartalmi) baklövéseire itt most nem térünk ki.

Midőn te így írsz: »A leányka hön
 Fohászzkodék és sírva a mezőn
 Bolyonga; fürti közt lebegve méla
 Szelő susog és zengő Philoméa
 Éneke szél; süit bűbájos világa
 A holdnak. Ime jő azonban drága
 Kedvese, a kit oly régen ohajtva —
 Várt; felsikolt és csókba forr az ajka —
 S a többi — ez neked jó, meghiszem,
 De, mintha sással metszenéd ítlelem.*

De hát nem mindenkinek füle olyan neurasztihéniásan érzékeny a versre, mint Aranyé. K a r d o s László pl. S z a b ó Lőrinc Villon-fordításaival kapcsolatban a fordítónak „nagy forinai rugalmasságá”-ról, „sajátos verstechnikai inspiráltságá”-ról, „egész rendkívüli verskulturájá”-ról beszél. (*Nyugat* 25. évf. I. köt. 286. l.) *Grand Testament*-fordításáról így ír: „Semmi sincs benne a fordított versek gépzenejéből, alattomos, megfoghatatlan, de lehangoló zörejeiből. Szabad zengése mindig az élő yers tisztaságával hat...” (*Nyugat* XXXIII. évf. 298. l.) Elragadtatása S z a b ó Lőrinc rímelésére is kiterjed; külön megdicséri, hogy „megelégszik, mint gyakran eredeti verseiben is, a legszürkébb, leg-halkabb zengésekkel” és hogy „teljesen emancipálja magát a „szép rím” aranyjánosi hagyományai alól” (u. o.) Kár volt azt írnia: „aranyjánosi hagyományai alól”, írhatta volna egyszerűen: villoni hagyományai alól... Mert hát Villon nem elégszik meg a „legszürkébb, leghalkabb zengésekkel”. S z á s z Károly fordításával kapcsolatban jellemeztük már Villon rímelését. Ez a rímelés csak olyan értelemben mondható primitívnek, hogy szívesen csendít össze egyforma módon képzett és ragozott szavakat, egyazon esetben álló igéket (pl. lavez, cavez, scavez, avez), de ezek a rímek nagyon is tisztán csengenek.** Nem volna tehát stilustalan ilyen rímekkel fordítani Villont:

Ha egy úri lócsiszárral
 Találkoztam s bevert sárral:
 Nem pöröltem, —
 Félreálltam, letöröltem.

De stilustalan ilyen halk zengésekkel fordítani:

... megmondja mindjárt s egyszerűen
 ...
 könnyü lett volna menekülnöm...

(Szabó L. A Sz. Vill. Nagy Test. LV. oct.)

* Vojtina levele öccséhez. II.

** Rimelteti Villon olykor ugyanazt az igét is, új igekötővel pl:
 Ores plus rien ne dit qui plaise.

...
 Mome ne faict qui ne desplaise

Igy Arany is:

Az életet már megjártam.
 Többnyire csak gyalog jártam.

Villonnál is Aranynál is ilyenkor a rimen túl a gondolatritmus tartja össze a két sort.

Vagy:

... tudod a szegények között

 nem dül a törvénytisztelet...
 (U. o. XIX. oét.)

Vagy:

Oh, női hus, te gyönyörű

 ez vár rád, hogy végre kihülj?...
 (U. o. XLI. oét.)

Vagy:

... és varázsédesen dudált

 Cerberus a négy szörnyű szája...
 (U. o. »Kettős ballada«)

S z a b ó Lőrincnek az a kijelentése, hogy: „Villon... sok aszszonánsszal él“ (A Szeg. Villon Nagy Test. 138. l.), egyenértékű azzal a másikkal, hogy: „Az u. n. enjambement-nal ő is sűrűn, mesterien dolgozik.“ Ellenőrzésül bárki átfuthatja szemével Villon bármelyik versében néhány szakasz rímeit.

Mindeddig nem vizsgáltuk S z a b ó Lőrinc' Villon-fordításait a hangnëm szempontjából. A vélemények e tekintetben is egészen eltérőek. L o v a s s Gyula említett kis kritikája ezt kifogásolja a legkeményebben. K a r d o s László viszont főleg ettől van elragadtatva. Azt írja, hogy S z a b ó Lőrinc már akkor „csatát nyert“, amikor Villon-fordításában a hangnemet úgy eltalálta. Különösen kiemeli egyszerűségét: „A Nagy Testamentum fordítójának eléggé nem dicsérhető sajátsága, hogy ámbár a rímeket sehol se kerülte meg, szövege mégis egyszerű, bámulatosan egyszerű maradt...“ (Nyugat XXXIII. évf. 298. l.)

Az ellenkezőjére könnyebb volna néhány illusztrációt felhozni. Pl.: Villon a Nagy Testamentum utolsó balladé-jában (*Ballade pour servir de conclusion*), a második szakaszban arról ír, hogy őt szegényt — A r a n y-nyal, szólván — „minden ág megtepte, füske megszagatta“:

Brosses n'y a ne brossillon,
 Qui n'eust — ce dit-il sans mentir —
 Ung lambeau de son cotillon...

Azt mondja, hogy nincs bokor, se kicsi, se nagy, melyen ott ne maradt volna köntöséből egy darab. E sorok S z a b ó Lőrincnél ilyen cifrán és talányosan szólnak:

... nincs bokor, melynek karmos ága
 szért ne tett volna rongy-virágra.
 (Záró ballada.)

A *Ballade de la belle Heaulmiere*-ben a vén csiszárné azt mondja a széplányoknak, hogy ők is becsukják majd a boltot, ha megöregszenek: „... Quand deviendrez vieille, flestrie“, — azaz: ha vénék és aszottak lesztek... Sz a b ó Lőrinc nem elégszik meg ezekkel az egyszerű szavakkal. Ilyen soha nem hallott választékos kifejezésekkel beszélgeti az öregasszonyt:

Becsukhatsz; mihelyest a dér
és a hervadás meglegyint.
(*A szép fegyverkovácsné balladája.*)

Sok példát idézhetnénk az eredetinek ilyen indokolatlan és stilustalan cfrázására, melyet rendesen a verselés kényszerűsége okoz. (L. még IV. oct. 5. sor, IX. o. 5. sor, XIII. o. 3. sor, XXV. o. 7. 8. sor, XXXIX. o. 4—6. sor, etc. Vagy a betétek közül: *Ballada tünt idők szép asszonyairól* II. oct., *A szép fegyverkovácsné panasza* I. oct. 5—8. sor, V. o. 3. 4. sor, VI. o. 3—5. sor, *A szép fegyverkovácsné balladája* II. o. 5—6. sor, etc.)

A francia szövegtől való elkalandozás miatt Sz a b ó Lőrinc fordításában olykor letompul, sőt néha egészen elvész Villon humora. Pl. A *Nagy Testamentum*-ban — mintegy végrendelegését bevezetve és indokolva — így kezdi az egyik szakaszt a költő:

Pour ce que foible je me sens¹
— Trop plus de biens que de santé...
(X. oct.)

(Mivel gyöngének érzem magam — nem annyira egészségileg, mint inkább anyagilag.)

Sz a b ó Lőrinc az ellenkezőjét mondatja Villonnal, amikor így fordít:

S mivel kissé rozzant vagyok
javakban és főként erőben...

Másutt a bővelkődő borissza szerzeteseket csipkedi Villon:

Ils ne veulent nulz eschançons
Car de verser chascun se peine.
(XXXIII. oct.)

(Pohárnokra sines szükségük — tölt mindahány buzgón magának.)

Az eredeti humora itt egészen elvész Sz a b ó Lőrincnél:

... ennek inni a csapos ad,
az maga tölti poharát.

Az önkényes változtatás néhol hangulatilag is annyira megmástitja az eredetit, hogy alig ismerünk rá. Ez az eset például a borissza Johan C o t a r t-ról írott kedves *Ballade et oraison* ajánlásában, mely franciául így hangzik:

Prince, il n'eust sceu jusqu'à terre cracher;
Tousjours crioyt: Haro, la gorge m'ard!
Et si ne sceut oncq sa soif estancher,
L'ame du bon feu maistre Jehan Cotart.

(Herceg, már földre sercinteni se tudott; folyton kurjantott: Hó, de ég a torkom! És sosem tudta elfoltani szomját, néhai jó magister Jehan Cotart [lele]).

E sorokat, melyek egyszerűen summázzák a ballade-ban megéne-
kelt témát, Sz a b ó Lőrinc így „költőiesíti“:

Herceg. — a torka száraz-tüzesen
olyton rikoltott: »Hü! még, a keservét!«
Itassa most örök bor odaienn
Néhai Cotart mester szomju lelkét.
(Könyörgő ballada)

A misztikus „örök bor“-ról, melynek a másvilágon kell itatnia
C o t a r t „szomju lelkét“, szó sincs Villonnál, egyetlen szövegé-
ben sem.

E versben másutt is fölöslegesen cifrázza Sz a b ó Lőrinc az
eredetit. A második strófában, ahol Villon egyszerűen azt mondja
C o t a r t-ról: „De bien boire oncques ne fut faitard“, azaz: sosem
volt lusta jókat inni; — e helyen Sz a b ó Lőrinc így fordít: „Po-
gány murikra restnek sose lelték“. Mi szükség itt erre az A d y-t
idéző szecessziós hangra? És mit szólnánk mi magyarok, ha va-
laki ilyen stílusban fordítaná franciára valamelyik erőteljes, egy-
szerű nyelvű költőnkét, pl. P e t ő f i-t?

A r i k í t ő — többnyire csibészkedő — kifejezések helytelen al-
kalmazásával több helyen követ el Sz a b ó Lőrinc stílustalan-
ságot, főleg *Nagy Testamentum*-fordításában. Villon írt ugyan —
nemhogy csibészes kifejezésekkel, de valóságos tolvajnyelven —
egész verseket (az u. n. argot-balladákat), de nagyon jól tudta,
milyen témához illik ez a hang, milyenhez nem. *Nagy Testamen-
tum*-ában általában nem használ csibészes szavakat. Egyszerű
szavakat használ. Mikor Villon szomorú szívéről beszél („triste
cœur“, *Grand T.* XXV. oct.) egészen fölösleges ezt fordítani:
„Szívem nyavalyog...“ Még fölöslegesebb — mikor Villon vala-
kivel kapcsolatban azt írja: „L’amende soit bien hault taxée...“ —
rójának ki rá magas pénzbüntetést (*Grand T.* CXII. oct.) — még
fölsőlegesebb e helyen így fordítani: „Azt törje ki a fő nehéz-
ség“... De legfölsőlegesebb az *Akasztottak Balladája*-nak e so-
rában: „De nostre mal personne ne s’in riel“ (bajunkon senki ne
nevessen) — a *rire* igét a magyar *röhög*-gel fordítani; ilyenfor-
mán: „Ember ne röhögj rút gyalázatunkra!“ A franciában nincs
szó röhögésről. Villon használhatta volna a *s’esclaffer* igét, vagy
a *röhög* más francia megfelelőjét, ha akarta volna. Megvolt az
oka, hogy nem tette. Ez a szó valósággal „kiröhögne“ az egész
vers imádságos hangulatából. Villon nem mondja: „Ne röhögj!“
— eszébe sincs, hogy gorombáskodják hallgatóival. Hatalmas
versét éppen az a tiszta alázat teszi a végsőig meghatóvá és meg-
rázóvá, melyen a kínhalált szenvedett akasztott latrok az ittmar-
radókhoz szólnak.

De amilyen kár a *röhög*-gel „ízesíteni“ a fordítás szövegét,
éppoly stílustalan e versben papos, oktató hangot venni föl. Az
utolsó strófa záró sorai, az ajánlás előtt, Sz a b ó Lőrincnél való-

sággal úgy hatnak, mintha egy morális célú tanköltemény befejezéséül szolgálnának:

A rossz bukását példánkon tanulva
Kérjétek az Ég irgalmát nekünk!

Villon versében semmiféle tanulságról nincs szó, melyet „a rossz bukása”-ból meríthetni. „Ne soyez donc de nostre confrairie” — mondják egyszerűen az akasztottak.

Nagy hiba ilyen módon elkalandozni az eredetitől, de szószerint, vagy csaknem szószerint fordítani is nagy hiba ott, ahol meg ez nem célravezető. Különösen áll ez a magvas, közmondás-szerű szólásokra. Pl. a nyelves párisi nőkről szóló tréfás Villon-versnek (*Ballade des femmes de Paris*) talpraesett, ma is szállóigeként élő refrénje így hangzik: „Il n'est bon bec que de Paris!” Szószerinti magyar fordítása egyáltalán nem hat talpraesetten: „Nincs jobb, mint a párisi csőr!” (Szabó Lőrinc).

Másutt Villon arról ír, hogy becsapta őt hűtlen szeretője: „Et vendoit vessies pour lanternes” — mondja (*Grand T. LVII. oct.*) ami ma is élő francia szólás* arra, hogy *bolonddá tenni, lóvá tenni valakit*. Itt nemhogy erőtlen, de értelmetlen lesz a fordítás azáltal, hogy Szabó Lőrinc ragaszkodik a szavakhoz: „És lámpa lesz a viza-hólyag.” Ismét másutt így fogadkozik Villon a *Grand Testament*-ban: „Foy que doy mon baptesme!” (VI. oct.) „A keresztvízzel!” — fordítja Szabó Lőrinc röviden. De magyar ember nem esküdözik így. Bármelyik népies esküformánk jobban megfelelt volna a francia eredetinek.

A *Mi Asszonyunkhoz* szóló könyörgésben (*Ballade que Villon feit à la requeste de sa mère, pour prier Nostre Dame*) így szólítja meg Villon, illetve Villon anyja, Szűz Máriát: „Emperière des infernaux palux...” A szószerinti fordítás könnyen humorosan hathat: „A pokol-mocsár Császár-asszonya...” Egészen más ezeknek a teljesen gyökértelen kifejezéseknek hangulati értéke a magyar szövegben, mint amazoknak az ófranciában. A fordító válogathatott volna a patinás magyar imádságos megszólítások között, melyekkel Szűz Máriát illetik.

Ismét másutt a *Nagy Testamentum*-ban a mulandóságról medítál Villon. Pápák, királyok, hercegek — mind meghalnak egyszer.

Moy pauvre mercerot de Rennes.

Mourray-je pas?.....

(XLII. oct.)

* A Sauvageot-féle francia-magyar szótár is magyarázza (L. vessie alatt.)

— kiált föl a költő. A „pauvre mercerot de Rennes“ — mint a legtöbb magyarázó megjegyzi* — egykorú szólás lehet s afféle közmondásosan nyomorult senkiházit jelenthet. „Én szegény csavargó, én ne halnék meg?“ — így valahogy lehetne visszaadni Villon szavait. Sz a b ó Lőrinc ismét szavakhoz ragaszkodik, úgy-hogy Villen felkáltása erőtlen és értelmetlen lesz fordításában:

... Én ki Rennes-ben kucséberül
éltem, ne halnék meg? Dehogynem.

Mintha különösképpen halandóvá tenné az embert az, ha utcai árus volt Rennes-ben...

A *Les regrets de la belle Heaulmiere*-ben a hajdanszép vén csiszárné így siránkozik vénségén: „... Quant des cyusses, cyusses ne sont plus, mais cuyettes...“ Sz a b ó Lőrinc ismét szó szerint fordít: „... *Combocsk*a már a combom...“ De a *combocsk*-nak a magyarban kedvesen becéző, sőt pikáns hangulata van. Semmiképpen sem juttatja eszünkbe a vénasszony aszott-tőpörödött combját, mely Villon szerint „görcsös mint a szárazkolbász.“ (Ez a borzongató, groteszk hasonlat Sz a b ó Lőrincnél fordítatlan marad.)

De hogy általában mennyire érvényesül, vagy nem érvényesül Villon stilusa Sz a b ó Lőrinc fordításában, azt innen-onnan kiragadott példáknál jobban fogja mutatni, ha egyetlen hosszabb költeményt vizsgálunk meg tüzetesebben. A legutóbb idézett *Les regrets de la belle Heaulmiere* különösképpen alkalmasnak kínálkozik. Villon itt remekel a hangnemben. Elhithető realizmussal beszélteti a vén csiszárnét, de úgy, hogy szava mégis csupa költői lendület. Az egykori szépasszony így kezdi siránkozását:

Ha! vieillesse felonne et fière,
Pourquoy m'as si tost abatue?
Qui me tient que je ne me fière,
Et qu'à ce coup je ne me tue?

(Hej! álnok, kegyetlen vénség, mért zúztál így össze? Mi is tart vissza még, hogy magam le ne döfjem, egy szúrással meg ne öljem?) Csupa erő, csupa lendület az emphatikus kifakadás! De mennyire nehézkessé válik a fordításban, mely a szöveget fölöslegesen komplikálja s a rím kedvéért még a szórendet is kitekeri:

Rút vénség alattomos átk,
de hamar meghoztad a vést!
Ki szán? S ha lettem ilyen árva,
mért ne fogjak magamra kést?

(A szép *fégyverkövác*sné panasza)

Sz a b ó Lőrinc itt is többhelyütt bántóan cifrázza az eredeti erőteljes egyszerűségét, olyan kifejezéseket adva a vén csiszárné szájába, melyek nem oda valók. Ahol az egyszerűen azt mondja:

* Így pl. Löpelmann: »Sprichwörtliche Redensart... für etwa' kleiner Pinscher« (Martin Löpelmann: F. Villon: Dichtungen — Georg D. W. Callway. München — 215. l.)

„Qu'est devenu... le regard joly?“ (Mivé lett a bájos tekintet?), — ott Szabó Lőrinc ezt mondhatja vele: „Hova lett... nágy szememből a hüncut ördög észvesztő incselgése?“ A toldásra azért van szükség, mert a következő sor: „... Dont prennoye les plus subtils“ — mellyel a legravasabb férfiakat is rabulejtettem — fordítatlan marad. Az ötödik strófában így kiált föl a vén csiszárné:

Qand je pense, lasse! au bon temps.
Oelle ius, quelle devenue...

(Jaj, ha visszagondolok a szép időkre! Mi voltam — és mi lett belőlem...) Szabó Lőrinc így „költőiesít“:

Hogy fáj a tündér multba nézve,
hogy fáj a most s a hajdanán!

Így nem beszélnek vénasszonyok... De azzal a mértéktartóan objektív hanggal már egy jogász is megelégedhetnék, melyen az öreg csiszárné elmondja, hogy hajdani szeretője folyton „ütlegelte“ (harmadik strófa). Pontos, precíz az „ütlegel“, — csak kicsit papiros ízű. Talán ezért is akar bennünket kárpótolni a fordító a következő strófában, mikor a „glouton“-t keresetlenül „rühes disznó“-nak fordítja. A panaszok végén, a kilencedik strófában, azután így siratja tönkrement szépségét Szabó Lőrinc fegyverkovácsnéja:

Ez a véged, emberi szépség!
Kéz és kar sorvad untalan;
Puposra tört a válam és két
kiszáradt emlőm oda van;
ugyszintén csipőm, derekam...*

A kérvénybe illő, fontoskodó „ügyszintén“ utolsó illúziókat is széttépi, hogy a vén csiszárnét halljuk beszélni.

De nemcsak ott nem tudja Szabó Lőrinc követni Villon röptét, ahol az alakjait beszélgeti: a villoni hangot általában nem találja el. Pl. a *Villon a barátjéhez* (*Ballade de Villon a s'ame*) ajánlása így hangzik nála:

Szerelmes Herceg, ebben fő-tanár,
nem vitát óhajt e verses papir,
de, az Égre az helyes, ugyebár,
hogy ne bántsák a férfit, hogyha sir?*

Már a „fő-tanár“ is bosszantó, de a rím kedvéért odacsapott ríktó „ugyebár“ azután mindent elront. A harmadik sorban, ahol

* C'est d'humaine beauté l'ysssues!
Les bras courts et les mains contraictes,
Les espaulles toutes bossues;
Mammelles, quoi! toutes retraictes;... etc.

** Prince amoureux, des amans le greigneur,
Vostre mal gré ne voudroye encourir;
Mais tout franc cueur doit, par Nostre Seigneur,
Sans empirer, ung povre secourir.

Villon azt mondja: „Par Nostre Seigneur . . .“ — Szabó Lőrinc ezt fordítja: „Az Égre . . .“ Nem tennénk szóvá ezt a stilustalanságot, ha egyszer fordulna elő; de Szabó Lőrinc valósággal következetesen abban, hogy *Eget, Egeket* emleget ott, ahol az eredetiben Istenről van szó.

A híres *Épitaphe* refrénjét: „Mais priez Dieu que tous nous vueille absouldre!“ — így fordítja: „Kérjétek az Ég irgalmát nekünk!“ Hasonlóan jár el a *Nagy Testamentum*-ban számtalan helyen. Pl.: Villon: „Tous ses faictz soient a Dieu remis!“ (IV. oct.); Szabó Lőrinc: „Bármit tett ő, döntsön az Ég!“; Villon: „Se Dieu m'eust donné rencontrer . . . etc.“ (XXI. oct.); Szabó Lőrinc: „Oh Ég, az én utamba hozz . . . stb.“; Villon: „Hé Dieu! se j'eusse étudié . . .“ (XXVI. oct.); Szabó Lőrinc: „tanultam volna, oh Egek . . .“; Villon: „Et Dieu sauve le remenant!“ (XXIX. oct.); Szabó Lőrinc: „S óvja Ég a többiüket.“; Villon: „Dieu doint patience!“ (XXXI. oct.); Szabó Lőrinc: „Türelmet, Ég, adj azt neki!“; Villon: „Je les ayme, tout d'un tenant, ainsi que faict Dieu le Lombart!“ (LXIV. oct.); Szabó Lőrinc: „Kedvesek nékem, mint az Égnek Lombardia bankárai!“ stb.

Az *Ég Egek* kifejezésnek Isten helyett jellegzetes aufklérista, deista íze van*. A magyar irodalomban Kazinczy-ék korát idézi. Középkori költőversének fordításában használni nagyfokú stilustalanság. De bántóbb anakronizmus is előfordul. Villon *Nagy Testamentum*-a elején hosszú életet kíván szabadítójának, Lajos királynak:

En ce monde-cy transitoire

Vive autant que Mathusalé!

(VIII. oct.)

(Éljen e mulandó világban oly soká, mint Mathuzsálem.) Ugyanez a hely Szabó Lőrincnél:

Éljen e muló sárgolyón,
mint Matuzsálem, oly soká!

Sárgolyót mondatni Villonnal!

A stílus mestere egyetlen kifejezéssel közel hozhatja korszakok lelkét, — hohéra egyetlen kifejezéssel megölheti illúzióinkat. A baj nem összegeződik abban, hogy a „sárgolyó“ feltételezi a heliocentrikus világnézetet. Sokkal, sokkal későbbi irodalmi hangulata van a „sárgolyó“-nak, mint ahogyan a heliocentrikus tan általánosan ismertté és elfogadottá vált. Mintha csak Lucifert hallanánk az *Ember Tragédiája*-ban, amint megvetéssel mondja a Mindenségről:

* Mikor a Biblia személyes Istenébe vetett hit megrendül, az írók szívesebben emlegetnek Isten helyett: *istenséget, Legfelsőbb Lényt, Gondviselést, vagy Eget, Egeket.*

... S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag

Néhány golyóba össze-vissza gyurva,
Most vonzza, űzi és taszítja egymást...

(I. szin.)

A középkortól távol állt, hogy úgy tekintsen a földre, mint amely jelentéktelen kis sárgolyó a Mindenségben. Mondotta a középkor, hogy: „Nincs maradandó városunk e földön“; beszélt e világ, e világi lét hiábavalóságáról, — de ezt mindig a túlvilágra, a túlvilági létre gondolva tette. Számára mégis é Föld: a Világ. E Föld: a Mindenség centruma. Thomas M a n n nagy művében, a *Varázshegy*-ben, a meghasonlott lelki Naphta, a középkorrajongó jezsuita így fakad ki „renaissance, felvilágosodás és a tizenkilencedik század természettudományai“ ellen a humanista Settembrini előtt: „... Kezdték az új csillagászatot, amely közömbös, kis bolygóvá változtatta a mindenség centrumát, azt a fenséges színhelyet, ahol az Isten s az Ördög harcoltak egymással a mindkettejüktől hön megkívánt ember birtokáért. Egyelőre véget vetettek az ember nagyszerű kozmikus helyzetének...“ (Turóczi József és Réva József ford. II. 94. l.) Egyelőre — mondja a kis Naphta, a fanatikus jezsuita, mert bízik a jövőben. Annyira a heliocentrikus világnézetben látja az új kor legjellemzőbb vonását, minden baj gyökerét, hogy az eijövendő megújítást meg a geocentrikus világnézet helyreállításától várja: „Föltéve, hogy nem csal minden jel, e tekintetben számolhatunk a skolasztika becsületmentésével. Sőt ez a folyamat már meg is indult. Ptolemaeus le fogja győzni Kopernikust. A heliocentrikus tan egyenesen szellemi ellenállásra talál. Ez ellenállás vállalkozásai bizonyára célhoz vezetnek. A tudomány kénytelen lesz filozófiailag újra visszaadni a Földnek mindazokat a méltóságokat, amiket az egyház dogmája követel számára.“ (II. 94. l.)

De nagyon messzire vezetett bennünket a „sárgolyó“...

Nem idéznénk és nem időznénk ennyit Szabó Lőrinc Villon-fordításáról szólván, ha a köztudatban nem ő élne úgy, mint Villon ihletett magyar fordítója. E tény indokolja kritikánk részletes és igényes voltát.

Szabó Lőrinc Villon-fordításával annakidején a Faludyféle „átköltések“ ellen lépett fel és a közönség egy része úgy érezte: választania kell. A műveltebbek természetesen igyekeztek távoltartani maguktól a „faludyzmus“ vádját s Szabó Lőrinc fordításában vélték megtalálni Villon méltó magyar tolmácsolását. Ebben egyes sajtóhangok is támogatták őket, így pl. Kardos László említett *Nyugat*-beli cikkei, melyek a kritikátlan magasztalás hangján fogadták Szabó Lőrinc Villon-köteteit. Maga Szabó Lőrinc sokkal szerényebb volt. Amikor első Villon-fordí-

tásait megjelentette, azt írta eléjük: „Fordításaimat bizonyos tekintetben kísérleteknek szánom...” (*Pesti Napló* 1931 ápr. 12.)

Ugyancsak 1940-ben, alig valamivel Szabó Lőrinc *Nagy Testamentum*-fordítása után megjelent Villon főműve Vas István fordításában is.* A két munka jóformán egyszerre készülhetett. Arról tehát, hogy Vas István *Nagy Testamentum*-fordítása a Szabó Lőrincével való elégedetlenségből született volna meg, szó sem lehet. De Vas István különben is kijelenti köhyve elején, hogy számára az öt megelőző Villon-fordítók „mutattak példát, mint kell ezt a költőt híven, nemesen és magyarul fordítani,, s Tóth Árpád és József Attila mellett közvetlen elődjének Szabó Lőrincnek neve előtt is hálával tiszteleg.

Mégis van Szabó Lőrinc Villon-fordításainak egy jelentős hibája, melyet — akár tudatosan, akár öntudatlanul — Vas István elkerül a magáéban: ez a túlhajtott és stilustalan *enjambement*-kultusz. Vas István fordításában — mint az eredetiben is — a fonetikai szólam általában nem törik meg kellemetlenül a sor végén. Fordítása gördülékenységében formailag jobban megközelíti az eredetit, mint a Szabó Lőrincé. De milyen ára van ennek a gördülékenységnek! Hogy a verselés ne hibázzék, képes a fordító egyetlen mondatnak elejére is végére is odacsapni a henye *hát*-szót:

Hát megfogadtam, majd fogók
Jó szívvvel imádkozni *hát*.

(V. oct.)

Néhol meg annyira homályos, hogy Térey Sándort haladja. Ime egyik mondata:

Így csúfolt meg a szerelem
S a jégből vezetett a lángra
De nincs, ki ravaszabb legyen,
Éghet az esze, mint a lámpa,
Sőt még az ingét is lerántja.

Ki rántja le kinek? Miről van itt szó? Sem a megelőző, sem a következő sorok nem világítják meg e zavaros mondat értelmét. Aki kíváncsi, kénytelen az eredetiben utánanézni.

Hasonló hely igen sok van a fordításban. A *Grand Testament* XXXII. octavájában az eszem-izom barátokról ír Villon:

Pas ne ressemblent les maçons,
Que servir fault à si grant peine
Ils ne veulent nulz eschançons,
— Car de verser chascun se peine.

* A kötet elé Hont János írt tanulmányt: *Ut Villonhoz* címen.

(Nem hasonlítanak az építőmunkásokhoz, kiknek annyi gyötrellemmel kell dolgozniok. Pohárnokra sincs szükségük — tölt mindahány buzgón magának.) Ez a négy sor így hangzik V a s Istvánnál:

A kőművesek szeretik,
Ha kövekért szolgálva futnak,
Bezzeg nem kell csapos nekik.
Töltik buzgón a bort maguknak.

A fordításban az első két sornak a második kettővel semmi kapcsolata nincs. Együtt a négy: értelmetlen. Az első két sor külön is értelmetlen: a kőművesek nem szeretik, ha *kövekért szolgálva futnak*...

Aki minden gatlás nélkül ír le ilyen sorokat, az természetesen még elképesztőbb műfordítást produkál ott, ahol az eredeti szövegnek egyik-másik kifejezését félre is érti. Ez az eset pl. a *Ballade de la belle Hequmiere* második strófájában, hol az öregasszony így inti a fiatal széplányokat:

Tost vous faudra clore fenestre,
Quand deviendrez, vielle flestrie.
Plus ne servirez que viel porebtre,
Ne que mounoye q'on descrie.

(Mindnyájatoknak be kell majd csuknotók a boltot, ha vének és aszottak lesztek. Annyit sem fogtok érni, mint egy vén pap, annyit sem mint az ócska pénz.) V a s István tévesen a *fenestre-t*, első jelentésében, ablaknak fogja föl s „ablaktáblát“ fordít, a *servirez* is megtéveszti s *kiszolgálásra* gondol. Megtoldva mindezt egy kis költői szabadsággal, így adja vissza a fent idézett négy sort:

Korán bezárják koraöszben
Az ablaktáblákat a vének,
Ősz papot szolgáltok ki őszén,
Mint használatlan ócska pénzek.

K a r i n t h y tollára méltó. Az utolsó két sor hasonlata sem éppen plasztikus: használatlan ócska pénzek nem szolgálnak ki ősz papot őszén. Ilyen zagyvaságot a fordítónak akkor sem volna szabad leírnia, ha nem érti az eredeti szöveget. S ki hallott valaha „használatlan“ ócska pénzről? Használatlan — magyarul — a pénzverdéből frissen kikerült pénz. Az ócska pénz legföljebb használhatatlan, hasznavehetetlen, -- még a szótagszám kedvéért sem *használatlan*.

T é r e y Sándorral kapcsolatban írtuk: „Sokszor az a benyomásunk, a fordító számára csak az a fontos, hogy versébe becszorítsa kb. azokat a szavakat, melyek az eredetiben szerepelnek, — de hogy milyen sorrendben és összefüggésben, az már mind egy neki.“ Ugyanez V a s István nem egy helyére is áll. Külö-

nösen fonák s a szöveget egészen érthetlenné teszi az ilyen fordítás ott, ahol minden egyéb inkább fontos, mint a szavak, melyekből a költő mondanivalóját összerakta. Ez az eset például a *Grand Testament* LVIII. octavájában, hol Villon öngúnnyal tekint vissza egykori szerelmes állapotára s játékos humorral festi, mennyire orránál fogva vezette a szeretője; a legképtelenebb dolgokat elhítette vele:

Du ciel, une poisle d'arain;
Des nues, une peau de veau;
Du matin, que c'estoit serain;
D'un trognon de chou, ung naveau;
D'orde cervoise, vin nouveau;
D'une truie, ung molin à vent;
D'une hart, ung escheveau;
D'un gras abbé, ung poursuyvant.

Azaz elhítette vele „az égről, hogy vaslapát, a felhőről, hogy borjúbőr, a reggelről, hogy este, a káposztatorzsáról, hogy répa, a poshadt sörről, hogy új bor, a disznóról, hogy szélmalom, a szárlól, hogy gubanc, a kövér papról, hogy apród“, — elhített vele mindent. E strófa költői fordításánál végtelenül fontos a szerkezet, a forma, a talpraesett kifejezőmód megőrzése; hiszen a humoros hatást éppen az egymást követő verssorok lüktető paralellizmusában záporosan ismétlődő képtelenségek váltják ki. Az egyes szavakhoz, a tarka tömegben felsorolt dolgok neveihez való ragaszkodás nagyon másodrendű, szinte fölösleges is. V a s István föláldozza a sorok grammatikai-ritmikai paralellizmusát és vele mindazt, ami a friss, talpraesett hatáshoz elengedhetetlen — s tőle telhetőleg ragaszkodik a szavakhoz:

Nagy tepsinek tűnik a nap,
A felhők borjúbőrt viselnek,
A reggel, mint az a'konyat,
S tűnik a répa feje kélnek,
Boríze van a ronda sernek,
Kocák, mint szélmalomok forognak,
Vizinád látszik sűrű csernek,
Kövér abbé meg hős lovagnak.

Ha V a s István — teszem föl — ahelyett hogy: a disznót szélmalomnak néztem — azt mondatja Villonnal, hogy pl. a sülttököt harapófogónak, vagy a tehén tőgyit káposztagyálúnak, stb. néztem — ha így tesz V a s István — voltaképpen nem esik semmi hiba: végül is ugyanazt mondta volna, amit Villon. De ha — megtartva bár az eredeti *szavait* — ilyeneket fordít: „Kocák mint szélmalomok forognak“, vagy, horribile dictu: „A felhők borjúbőrt viselnek“, — ez semmit sem fejez ki, erőtlent, sőt értelmetlen.

A pusztán a szavakhoz való ilyen ragaszkodás, karöltve az értelem föláldozásával, nem is ritka V a s Istvánnál. Mi az értelem pl. e soroknak?

Fuvolát, dudát zengetett,
 Orpheus bűvölő zenéje
 És majdhogynem halált vetett —
 A Cerberus eb négy fejére.*

(*Kettős ballada* a Nagy Testamentumból, II. szakasz.)

Orpheus „vetett halált“ a Cerberus eb négy fejére? Ez — ösmerve Orpheus történetét — képtelenség. De hát akkor; a Cerberus eb vetett halált Orpheus négy fejére? Csak nem? Már pedig: *tertium non datur*, — V a s István fogalmazása szerint.

A *Grand Testament* XXX. octavájában Villon régi cimboráira emlékszik, s miután szólt azokról, kik koldusmódra meztelenül dideregnek, rátér azokra, kik bölcsen szerzetbe léptek s most már van mit magukra szedniök:

Les autres sont entrez en cloistres;
 De Celestins et de Chartreux,
 Bottez, housez, comm' pescheurs d' oystres:
 Voilà l'estat divers d'entre eulx.

(Mások szerzetbe léptek — Celesztinusokéba, Karthauziakéba — s most föl vannak csizmázva akár az osztriga-halászok: ime a különféle állapotok közöttük!) A melankólikus utolsó sor általában a régi cimborákra vonatkozik s mintegy spontán lírai fölkiáltással — vagy inkább sóhajjal — zárja be azt a visszaemlékezést, mely még a megelőző (XXIX.) octavában vette kezdetét. Ezt a sort V a s István egyáltalán nem fordítja, mert nem jut rá helye; a fentebb idézett rész első három sorát pedig négy sorban a következőképpen adja vissza:

A karthauziak kolostorába
 Lépett az és hord szent igát.
 De nem meztlen ám a lába,
 És eszik linom osztrigát.

Villon arról beszél, hogy a szerzetesek jó csizmában járnak, mint az osztriga-halászok. Osztrigaevésről szó sincs! De se baj; — gondolja V a s István — fő dolog, hogy ha a jámbor olvasó a bilinguis kiadás** francia szövegében ott látja az *oystres*-szót, a magyar szövegben is ott lássa az *osztrigát!* Hogy így az értelem megváltozik s a hangulat szempontjából elengedhetetlen utolsó sornak nem jut hely, az mellékes!

Az eredeti szövegtől való elkalandozásai általában nem sze-

* Ugyane sorok a Vas István által használt francia szövegben:

Orpheus, le doux menestrier,
 Jouant de fleustes et musettes,
 En fut en dangier du meurtrier
 Chien Cerberus à quatre testes,

** Vas István fordítása mellett párhuzamosan közli Paul Lacroix kiadása nyomán Villon szövegét.

rencsések V a s Istvánnak. A *Ballade de Villon et de la Grosse Margot*-ban az egyik sor így szól a kövér Margóról: „Et, au reveil, quand le ventre luy bruit...“, azaz: ... és fölébredéskor, mikor gyomra korog... Ezt a sort V a s István így fordítja: „Fölébredünk, hasa tüzes, kövér...“ Amit Villon mond, az humoros, — amit V a s István mond, attól rosszul lesz az ember...

Mint Sz a b ó Lőrincnél, nála is gyakori az eredeti szövegnek a fordításban való indokolatlan és stílustalan cifrázása. Ahol a *Les regrets de la belle Heaulmiere* öregasszonya egyszerű zavakkal panaszolja, hogy úgy megtörte a vénség (I. szakasz), ott — mint Sz a b ó Lőrincnél — V a s Istvánnál is fölöslegesen „költői“, sőt külön stílusban ad hangot a vén csiszárné „vad keserű bánat“-ának, mely már is „ráragadt“ (sic!) Ahol meg a *Double ballade*-ban Villon egyszerűen arról ír, hogy Narcissus vízbe fulladt: „En ung profond puy se noya...“ (II. szakasz), ott V a s István fordítása teljesen fölöslegesen így misztifikálja az eredetit: „S elnyelte őt ezüst homály...“

Az eredeti hangneme megváltoztatása, megrontása legfeltűnőbb talán a *Mi Asszonyunkhoz* írt könyörgésben (*Ballade, que fait Villon a la requeste de sa mère*), melyet elejétől végig naiv vallásos áhitat leng át. A harmadik strófa végén a jámbor, öreganyóka így könyörög az örök boldogsáért:

Le joye avoir fais-moy, haulle Deesse,
A qui pecheurs doivent tous recourir,
Comblez de foy, sans faincte ne paresse...

(Add, hogy a boldogság legyen a részem, felséges Istenanyja, akihez folyamodnia kell minden bűnösnek, telve hittel, szívből, serényen...) V a s István e helyen így fordít:

Nagy Istennő, oda* majd Te kísérj be,
Hisz mindenki, ha nem bűnben halott.
Szalad, hogy az a két legyen a része....

Világért sem akarok a pusztá tartalmi eltérésekbe belekötni. Ősmerjük el a műfordítónak azt a jogát, hogy bizonyos *hangulati* keretek közt szabadon kezelje az eredeti szöveget. De itt éppen a hangulattal van baj! Kezdjük azon hogy a magyarban Máriát semmi körülmények között sem szólíthatjuk *Istennő*-nek (még akkor sem, ha az eredetiben *Deesse* van), mert e kifejezésnek: *Istennő* nyelvünkben jellegzetesen pogány-polytheista íze van. *Istennő*: Venus, Juno, Diana, stb., de Mária nem. Ő legfeljebb: *Istenanyja*. De — eltekintve a bántó megszólítástól, melyet V a s István használ — ugyan ki gondol a keresztyén mennyországra, mikor azt olvassa, hogy mindenki „szalad, hogy az a két legyen

* T. i. a mennyországba.

a része? Ilyen kifejezések humorosan hatnak a túlvilági üdvösséggel kapcsolatban.

Még az „Istennő” megszólítást is fölülmulja képtelenségben V a s István, mikor a szóbanforgó ballade ajánlásának megszólítását adná vissza. A megszólítás itt Villonnál egyszerűen „Vierge” (Szűz); V a s Istvánnál: „Világ Szüzessége” (!) Erre a maga kreálta hajmeresztő címre nyilvánvalóan a rímkényszer vitte rá a fordítót; (sorzáró szavakról van szó).

Sok példát idézhetnénk arra, hogy általában mi mindenre képes V a s István a rímek összehozása kedvéért. A *Ballade des dames du temps jadis*-ban pl. — hol Villon egy sereg híres régi szép asszonyról el kérdezi: hová lett? hová lett? — a fordító kénytelen a legkülönbébb kérdéseket tenni föl, hogy a rím kijöjjön. Flóráról azt kérdi: „Mondjátok milyen véget ért?” E kérdésnek a versben semmi értelme. A híres Ludlábkirályné után meg így kérdezősködik: „Nagylábú Berta látható ma?” — mint ha valami attrakcióról volna szó. Hasonlóan jár el a *Ballade des seigneurs du temps jadis* fordításánál is („Cyprus királyát láthatom? ... Lancelot királyért ki gyászol?” stb.); azáltal hogy a legkülönbébb kérdéseket teszi föl, itt is tönkreteszi azt a hangulati hatást, melyet az eredetiben a tanácstalanul és makacsul egyképpen ismétlődő egyazon kérdés vált ki az olvasóból. A harmadik hasonló témájú versben (*Ballade a ce propos en vieil François*) többek közt azt kérdi Villon, hol van a hajdani hatalmas király:*

Qui, pour ly grant Dieux adorez,
Bastist eglises et convens?
S'en son temps il fut honorez,
— Autant en emporte ly vens...

(... Ki a nagy Isten imádására templomokat, kolostorokat emelt? Maga idejében tisztelet övezte... — Csak elsodor mindent a szél...) Ugyanez V a s Istvánnál:

...Ki sok temp'omot épített,
Hol a nép Istenhez beszél?
Hajdan hiába volt *remek*,
Elfújta mindet már a szél.

„S'en son temps il fut honorez”, — ezt forgatja így ki a fordító a rím kedvéért: „Hajdan hiába volt *remek*.” Remek! Magyarban legföljebb tréfás, modern, jász stílusban mondjuk emberre, hogy *remek*. A néhai szent királyhoz sehogysem illik e jelző. S ez az a verse Villonnak, melyet a hangulat kedvéért a régi idők nyelvén írt!

* Minden bizcnyal Szent Lajos.

A magyar szóhasználat általában nem erős oldala V a s Istvánnak. A *szép fegyverkovácsné panasza*-ban így beszélgeti a vénasszonyt:

..... s a combok
Nem is combok olyan soványak,
Csak redves, elszáradt *dorombok*.

Dorombnak egy primitív hangszert hívnak. Hogy a redves, elszáradt dorombok milyenek, — elképzelni is nehéz. Tán a dorongot tévesztette össze a dorombbal? Az eredetiben különben dorongról sincs szó. Itt mondja Villon az aszott combokról azt a borzongató, groteszk hasonlatot: „grivelées comme saulcisses“, — görcsösek, mint a szárazkolbász.

Néhol annyira magyartalan a fordító fogalmazása, hogy első pillanatra nem is értjük. Figyeljük meg e felsorolásban az utolsó sort, (kénytelen vagyok az egész mondatot idézni):

A síma homlok, szőke fürt,
Szemöldök rajza elveszett,
A *szép* szem, melyben elmerült
Sok büszke úr és rabja lett,
Az apró és csihos fülek,
Szép orr, egyenes és arányos,
Gödrös áll, arc, mely inceseleg
S az *íves ajkak* *pirja bájos*.

(A *szép fegyverkovácsné panasza*.)

Kétszer-háromszor elolvastam, míg hittem a szememnek. Jól értsük meg: a *bájos* nem állítmány itt, vagy „állítmányi kiegészítő“, ahogy sok nyelvtan mondja, hanem jelzője az íves ajkak pirjának. Az történt, hogy V a s István minden teketória nélkül (és névelő nélkül!) a jelzöt a jelzett szó után csapta, mint az a latin nyelvekben szokás. De a magyar, ebben a helyzetében a *bájost* állítmánynak érzi. Így azután az egész mondat értelme összezavarodik előtte.

Nem akarunk itt külön kitérni azokra a helyekre, hol a fordító tévesen értelmezi Villon szövegét. Már az eddig idézett részekben is akadt példa erre. De meg ezekből a félreértésekből egy csokorra valót összegyűjtött már J u s t Béla — fentebb S z a b ó Lőrincel kapcsolatban is említett — *Botrány* c. füzetében. Hadd jegyünk meg csak annyit, hogy V a s István téves értelmezéseinek (vagy önkényes változtatásainak?) könnyen lehet egyik forrása az, hogy elfogadja S z a b ó Lőrinc fordítását.* Pl. ahol S z a b ó Lőrinc a Jehan C o t a r t-ért való „Könyörgő balladá“-ban — az eredeti szövegre való tekintet nélkül — azt kéri az égiektől, hogy Jehan Colart-t „itassa most örök bor oda-

* Szabó Lőrinc teljes Nagy Testamentum-fordítását munkája közben talán még nem ismerte Vas István; de Szabó Lőrincnek már első Villon-kötete (1931) is a Nagy Testamentumnak több önálló lírai részletét tartalmazta.

fenn“, e helyen — eltérőleg Villontól — V a s István is így könyörög: „Itassátok meg fenn a szomjazót!”

Fölmerül még a kérdés: mi indította V a s Istvánt — ki elődjére, S z a b ó Lőrincre, mint mesterére tekint — a *Nagy Testamentum* fordítására? Ő maga így ír erről: „Egyszerűen az történt, hogy Villon két legfőbb élménye, a haláltánc és a társadalomból kizsácoltság tavaly nyáron magamnak is legfőbb élményeimé váltak. S amikor ekkortájt újra kezembe került a *Grand Testament*, ellenállhatatlanul megragadott és megszólaltatott ez az éggel és földdel szemben egyaránt meztelen lélek és költészet. Fordításomon keresztül magam is Villon keserű, csüggedt, szenvedélyes és végletesen igazságkereső farkasszemével néztem a világra és a társadalomra.“ (A fordító jegyzete.) Semmi okunk, hogy V a s István fordításának költői indítékaiban kételkedjünk. De az objektív kritika kénytelen megállapítani, hogy anyagával nagyon is küzködött; a fent említett élmény nem tudta munkáját átforrósítani, költőileg elfogadhatóvá tenni. Azok, akik V a s Istvánt, mint költőt ismerik, csalódással teszik le Villon-fordításait. Ezek távolról sem teszik azt a művészi hatást, amit eredeti versei. Még kevésbé azt, melyet Villon eredeti versei tesznek.

*

A *Grand Testament*-nak még egy magyar fordítója akadt. Alig valamivel a két legutóbb tárgyalt munka után a *Vigilia* c. folyóirat 1940 májusi és júniusi száma részleteket közölt H o r v á t h Béla *Nagy Testamentum*-fordításából.

H o r v á t h Béláról, ha Villon-fordításaiba beleolvasunk, mindjárt első benyomásunk az, hogy ő határozottan szakít azzal a fordítói modorral, melyben S z a b ó Lőrinc Villont tolmácsolta. A hibátlan lejtésre és csengésre való törekvés nála még feltűnőbb mint V a s Istvánnál. Ime egy jellemző szakasza:

Tévelygek én, ledönt a vétek,
De mégseim öl meg Krisztusom.
Sőt megsegít, hogy szebben éljek
S javuljak égi virtuson;
Segít a sorvadó huson.
Minden sira, mas bünsön,
Meglát, mikor ielé kuszom,
És irtalmába öltözöm.

(Vigilia, 1940. 247.)

Szépen szól, simán folyik ez a vers. Kár, hogy a nyugodt felszín alatt — s nem is olyan mélyen — sok furcsaság húzódik meg. Zavaró mindjárt, amit a második sorban mond a költő, hogy Krisztus nem öli őt meg. Az eredeti egyszerűen így szól: „Isten nem akarja halálomat.“ — Egyébként az egész kis rész Villonnál

az Ezékiel 33:11 parafrázisa („Ezt mondja az Úr Isten: Nem gyönyörködöm a hitetlen halálában, hanem, hogy a hitetlen megtérjen útjáról és éljen.“) Villon tele van ilyen biblikus fordulatokkal, reminiscenciákkal, többé-kevésbé szabad idézetekkel. Horváth Béla nem érzi ki az ótestamentumi parafrázist s Isten helyett Krisztust ír. Mondjuk, hogy az Isten vagy Krisztus név használata között csak árnyalati hatásbeli különbség van. Az ől íge azonban már Krisztusról mondva csakúgy bántó, mint Istennel kapcsolatban. (Még bántóbb, ha lehet.) Továbbolvasva furesa az is, hogy Krisztus „segít a sorvadó huson“. A virtusonra szépen rimel e sor, de ha meggondoljuk, nem sok értelme van. Az eredetiben természetesen nincs szó Krisztusnak a sorvadó hús számára nyújtott segítségéről, csak egyszerűen arról, hogy Isten kegyelmez a megtérőnek.*

Villon kifejezéseinek visszaadásában általában nem szerencsés Horváth Béla. „Jaj, ronda rabság marta lelkem...“ — ekkép kiált fel egy helyen fordításában. (Vigilia VI. 247.) E szavaknál természetesen lelki rabságra gondolunk, pláne Villon gyakran biblikus hangját ösmerve, a bűn rabságára, melyről Pál ír: „De látok egy másik törvényt az én tagjaiban, mely ellenkezik az elmém törvényével és engem rabul át a bűn törvényének, mely van az én tagjaiban...“ (Rom. 7, 23). Ilyesmi jár a fejünkben, mikor ezt olvassuk: „Jaj ronda rabság marta lelkem...“ — nem pedig az, amiről Villon emlékszik, hogy t. i. a börtön fenekén ült. Pedig erről van szó. Csak erről. Hiszen a szóbanforgó helyen a költő a kegyelmes Lajos királyt emlegeti, aki kiszabadította „de la dure prison de Mehun“ (Grand T. XI. oct.). Ronda rabság-ról, mely Villon lelkét marta, az egész strófa sehol sem tesz említést. Más példát véve a fentebb mondottakra: ki érti e felkiáltást, melyet a hajdani urakról szólván ad Horváth Béla Villon szájába:** „Jaj, létüket a lét lerágja...“ Bizony ez talányos marad annak, kinek nincs módjában utána néznie az eredetiben. („De ceste vie cy bouffez“).

* Je suis pecheur je le scay bien;
 Pourtant ne veult pas Dieu ma mort.
 Mais convertisse et vive en bien,
 Et tout autre que pechié mort.
 Combien qu'en pechié soye mort,
 Dieu vit, et sa misericorde,
 Se conscience me remort,
 Par sa grace pardon m'accorde.

(Bűnös vagyok, jól tudom; de Isten mégsem akarja halálomat, hanem hogy megtérjek és jó életet éjlek. És [velem együtt] mindazok, akiket mardos a bűn, Él az Isten, és irgalma, ha lelkiismeretem furda!, kegyelmével megadja a bűnbocsánatot.) (Grand Test. XIV. oct.)

** »Még egy ballada a hajdani urakról, más modorban« (Vig. VI. évi. 201. 1.)

Általában, ha valami különöset olvasunk H o r v á t h Bélánál, mindig gyanakodhatunk rá, hogy elkanyargott az eredetitől. Egy helyütt pl., hol a rab kalóz beszél Nagy Sándorhoz, így fordít:

Bocsáss meg nékem ez okon
 És tudd meg azt is, hogy szegény
 (Egyéb nevét alig tudom)
 Nincs a becsület mezején . . . *
 (Vig. VI. 248.)

Mi az értelme ennek? Még jó, ha úgy értjük, hogy a becsületes emberek közt nincs szegény — bár Villon nem ezt mondja, hanem a fordítottját ennek —, de nem valószínű, hogy az eredetit nem ismerő olvasó így értse, hiszen „becsület mezejé”-nek a csatateret hívjuk. Ilyen körülmények közt minden egyéb dolog inkább megjárja fejünket, mint az, amiről Villon ír. Nincs semmi értelme az idézett részben a zárójeles közbevetésnek sem: „Egyéb nevét alig tudom” . . . Az eredetiben Villon ezt veti közbe: „Így tartja a közmondás”.

A francia szövegtől való elkalandozás gyakran arra vall, hogy a fordító nem érezte ki eléggé az eredeti vers hangulati szándékát. A *Grand Testament* megkapó XXII. strófájában Villon ocsudva eszmél a tovatünt ifjúság után:

... Il ne s'en est a pié alé,
 N'a cheval: hélas! comment don!?
 Soudainement s'en est volé.
 Et ne m' a laissé quelque don.

(Nem ment gyalog, nem ment lovon . . . — Jaj, hogy is hát? — Csak elröpült hirtelen és semmit sem hagyott nekem). Ez így hangzik H o r v á t h Béla fordításában:

Hogyan hagyott el? Nem gyalog,
 Nem is lovon, jaj, hát hogyan?
 Csak szálit, a szárnya csattogott,
 S kifosztva itthagyt magam.
 (Vigilia VI. 249.)

Még ha az eredetit nem ismerjük is, furcsáljuk: miért ír a költő az elszálló ifjúság csattogó szárnyáról. A finom költészetben az

* Excusez moy aucunement;
 Et sachiez qu'en grand povreté
 (Ce mot dit-on communément)
 Ne gist pas grande loyauté.
 (Grand Test. XIX, oct.)

(Bocsáss meg és tudd meg, hogy a nagy szegénységben — így tartja a közmondás — nem nagy a becsület.)

is zavar, ami fölösleges. De ha a francia szöveget elolvassuk, rájövünk, hogy a csattogó szárnyak emlegetése nemcsak fölösleges: határozottan bántó is; hiszen Villon éppen az ifjúság szinte észrevétlen, hirtelen tovatüntéről énekel. A fordítót nyilván a sor költőtése, illetve rímeltetése kényszerítette a betoldásra.

Sok példát idézhetnénk arra, hogy a rím keresése mennyire irányítja Horváth Bélánál a kifejezőmódot. Fentebb említettük már, hogy a tiszta csengésű versre való törekvés erős és jellemző vonás nála. Illusztrációnak ideirok néhány kiragadott rímet *Ballada a hajdani idők hölgyeiről* c. Villon-fordításából. (Vig. VI. évf. 199. l.):

... *dereng,*
 ... *mereng,*
 ... *kereng,*
 ... *merre leng,*

 ... *a dolga,*
 ... *botol ma* stb.

Szépen szóló választékos rímek. De milyen ára van ennek a rímelésnek! A Villon egyszerű kérdése, helyett — melyet a hajdani asszonyokon jártatva emlékét egyre ismételtet: *hová lett? hová lett?* — Horváth Béla, ha lehet, még Vas Istvánéinál is cifrábbakat kénytelen kérdezni. Flóráról pl., hogy: „merre leng?” Archipiádáról, hogy: hol „dereng?” Beatrixról s Allisról, pláne, hogy: hol „kereng?” Majd prózaian és indiszkrétén: „Harenburgisnak *mi a dolga?*” S hogy jól vágjon a rím: „Nagy Lábú Berta *hol botol ma?*” stb. Ilyen akarva-akaratlan humoros hatású kérdések — botló, kerengő, derengő szépasszonyok — kiválthatják-e belőlünk a bánatos merengésnek azt a költői hangulatát, melyet Villon verse lehel?

A *Vigília* említett számain kívül jelent meg Horváth Bélának az *Esti Kurir* c. napilapban is egy Villon-fordítása: *A Bol-dog-Asszony balladája.** (1941. ápr. 12.) Úgy látszik ez az utolsó nyomtatásban megjelent magyarra ültetett Villon-vers. Talan utolsó dokumentuma a közelmúlt évek hirtelen támadt és lohadt Villon iránti érdeklődésének.

* Az eredeti cím: »Ballade que Villon fait à la requeste de sa mere, pour prier Nostre Dame«. Az alliterációs magyar cím (Horváth Bélánál) jól hangzik, de azáltal, hogy a magyarázat (»...melyet Villon anyja kérésére szerzett, hogy azzal könyörögiön Mí Asszonyunkhoz«) fordítatlan marad, az olvasó abban a hiszemben kezdi a verset olvasni, hogy abban Villon beszél. Nagyon meglepődik azután, mikor az utolsó strófa így kezdődik: »Szegény asszony vagyok, vénecske lettem...« Jelentéktelen kis dolog az egész, de jó példa arra, hogy mégis legjobb megtartani a maguk teljességében a régies hangzásu hosszú címeket; (elvégre középkori versekről van szó.)

E fordítás ugyanazokat a jellemző vonásokat mutatja, melyeket Horváth Béla eddig tárgyalt Villon-átültetéseim megfigyelhettünk. Vegyük mindjárt az első sorokat:

Te királyné a földön és a mennyben,
Te pusztítod a pokol mocsarát,
 Keresztényed vagyok, hozzád *esengem,*
 Hogy meglássam az angyalok karát,
 Bár nincsen semmi érdemem *terád.*

A harmadik sor végén a fordító kénytelen — minden értelem nélkül tárgyasan ragozva az *eseng* igét — a soha nem létezett „hozzád esengem“ kifejezéssel élni a rím kedvéért. Hasonló okból csapja oda a „terád“ szót is idézetünk utolsó sorának végére. E szónak nincs a mondatban értelme, csupán a verselésben szerepe. Furcsa az is amit a második sor Mária-ról mond: „Te pusztítod a pokol mocsarát.“ A mocsár-pusztítás mint civilizációs feladat él tudatunkban. A pokol mocsarának pusztításáról semmilyen keresztyén „mythos“ nem tud. Az eredeti szövegben természetesen nincs is szó arról, hogy Mária a pokol mocsarát pusztítja. „Emperière des infernaux palus“ — írja Villon. A különös kitételre minden bizonnyal ismét a verselés miatt ragadtatta magát a fordító: a rím kedvéért kellett a mondanivalót minden áron úgy fogalmazni, hogy a *mocsár* szó tárgyasetben kerüljön a sor végére.

A *Boldog-Asszony Balladája* jellegzetesen, s mintegy összefoglalólag, mutatja be Horváth Béla Villon-fordítói egyéniségét: jó lejtésű, kellemes csengésű verselés, de ennek érdekében gyakran elkényszeredett kifejezésmód. A stílus alárendelt volta majd enyhébben, majd bántóbban, de többé-kevésbbé mindenütt megérzik Villon-fordításain.

Horváth Béla nevével lezárul az eddig nyilvánosságra lépett magyar Villon-fordítók sora. Ha Faludy Györgyöt is beleszámítjuk, tizen tettek eddig kísérletet irodalmunkban Villon tolmácsolására. Ma már Villon azok közé a nem nagyszámú francia költők közé tartozik, kiknek csaknem egész munkássága magyarra van fordítva. Mindössze nyolc kevésbé jelentékeny balladéja nincs átültetve „vegyes költeményei“ közül, nem véve számításba a lefordíthatatlan s ma már a franciák számára is érthetetlen argot-balladé-okat. A legtöbb jeles Villon-versnek két-három magyar fordítása is van. De akad olyan is, a híres *Ballade des dames du temps jadis*, melynek kilenc átültetése ismeretes!

Kár, hogy a buzgalom, mellyel költőink Villon fordítására rávetették magukat, nem állt mindig arányban a színvonallal, melyet elértek. A mód, ahogyan a magyar Villon-fordításokat is-

mertettük, akarva-akaratlan erősen kritikaivá lett. De ha itt-ott erős is a kritika, azt hiszem, sehol sem felelőtlenül ítélkező; sehol sem általánosságban mozgó; mindig példákra, idézetekre támaszkodó.*

A tartózkodás: nehogy olyat mondjak, mit néhány illusztrációval tisztán megvilágítani, meggyőzően állítani nem tudok, — e tartózkodás nem engedte meg, hogy egy-egy Villon-fordítással kapcsolatban minden érzésemet, kifogásomat papírra vessem. Műfordításban mindenekfelett való követelménynek tartom a friss hatást: aki olvassa, ne érezze, hogy nem magyar költő magyar versét olvassa. Ez a hatás árnyalatokon fordul meg A hiányérzetről, mely az emberben visszamarad, ha e frissesség a fordításban nincs meg, bővebbet, konkrétebbet mondani alig lehet. De e homályos hiányérzet önmagában elég, hogy a műélvezetet tönkretégye.

Nem esett nehezemre, hogy az egyes fordítások bírálatánál elkerüljem a „bogarászó filologus“ rövidlátását, ki aprólékos gonddal veti egybe a magyar szöveget az eredetivel s fontoskodó gyönyörűséggel csap le a lépten-nyomon mutakozó kisebb-nagyobb eltérésekre. A műfordítás nem annál hívebb, minél pontosabb. Tapasztalatból tudom, hogy az eredeti szöveg szabad kezelése előfeltétele az igazán költői fordításnak.

Tapasztalatból. Mert a műfordításra — közelebről Villon fordítására — vonatkozó elveim nem spekuláció eredményei: mintegy maguktól alakultak azok ki bennem, miközben magam is Villont fordítottam. Szeretném, ha semmi sem maradna elmondatlan, ha egészen meg tudnám magam értetni. Azért ne vétessek szerénytelenségnek, csupán a teljességre való törekvésnek és a tárggyal való beható foglalkozásom bizonyosságának, ha befejezésül — a Függelékben — szemelvényeket közlök saját Villon-fordításomból.

*

Végigtekintve az egymás nyomába lépő új magyar Villon-fordításokon, felmerül a kérdés: miért és mivel hat Villon éppen ma? Próbáljunk megfelelni.

A hazai szellemi életben láthatólag fordulópontot jelöl az 1914—18-as világháború. Néhány év alatt elsüllyed egy magabízó, elégedett világ, hogy helyet adjon a vajudó új korszaknak, mely minden inkább, mint magabízó és elégedett. A kesernyés bánat, a borongó fájdalom, a békeidők költőinek és olvasóinak jelkétől

* Lesz talán, ki úgy találja, hogy az idézetekkel tulságosan is bőkezűen bántam. De nem akartam, hogy úgy lássék, mintha egy-két kiragadott hely alapján adnék jellemzést.

sem volt idegen. De hogy Villon pesszimizmusának nyers, könnyörtelen hangjai visszhangra találjanak, ahhoz — úgy látszik — az új roppant csalódások és megrázkódtatások iskolájának kellett jönnie.

Villon azonban nem csak keserűen pesszimista, hanem őszintén hívő lélek is. Szelleme — a bűnbánat alázatán keresztül — olykor a legtisztább vallási szférákba lendül. Nálunk — reakcióképpen a pozitivistá, hitbéli dolgok iránt csekély érzéket mutató, inkább józanul moralizáló közelmultra — körülbelül a nagy háború óta kezdi újra jogait követelni a par excellence vallásos érzés, a józan ész korlátait ostromló hit. A XIX. század morális gondolkodásából táplálkozó közelmult talán jobban megütközött volna azon az életen, mely Villon verseiből élénk tárul. De bizonyosan kevesebb érzéket mutatott volna az iránt a gyermeki áhítat iránt, mely a bűnbánó Villon hangjából minduntalan ki-csendül.

Az elmondottakhoz járul még valami. Villon életének nagy részét nyomorultán, elégedetlenül élte le. Ez természetesen nyomot hagyott költészetében is. Holmi „szociális szellem“⁴ et hiába keresnénk benne, de — mint Szabó Lőrinc megállapítja — „deklaszszé helyzete a szegényekhez húzza“. Az utókor — a modern Villon-divat — kápot ezen, sőt a költő alakját e ponton határozottan eltorzította. Bár Villon — Szabó Lőrinc szavaival — „tulajdonképpen nagyon is antiszociális jellem“ és „sokkal könnyelműbb s ingatagabb, semhogy társadalmi forradalmár lehetne“ — modern „hívei“ mégis megtették társadalmi forradalmárnak. A szocialista Földes Mihály például így ír róla: „Villon igazi nagy értéke a szókimondás. A ma embere úgy érzi, hogy a szókimondás — hősiesség. Az volt ez a feudális Franciaországban is, az ma is. Lenyügöző az a bátorság, ahogyan Villon odavágja igazságait kora hatalmasságainak. Egyetlen tekintélyt ismer csupán: az igazságot. Ezt szolgálja minden mondatával.“⁵ — Villon, mint az igazság bajnoka ... Az emberek, úgy látszik, nem tudnak belenyugodni, hogy régi korok íróiban ne a maguk érzéseit és gondolatait találják meg.

*

Itt vessük föl a kérdést: beszélhetünk-e magyar Villon-portréről? Alakult-e ki a magyar olvasók lelkében egy határozott és jellegzetes kép Villonról? Egy aligha, — inkább kettő. Közülük egyik — a szélesebb körökben ismert — F a l u d y György könyve nyomán a lázas Villon-divat idején hódított. Ez a kép egészen hamis, rosszabb a semminél. A másik Villon-kép kiala-

* »Néhány szó az olvasóhoz«. (Bevezető írás Erdődy Jánosnak az 50-ik lapon említt verskötetéhez.)

kításán együttesen munkálkodtak mind a többi magyar Villon-tanulmányok, Villon-fordítások, Villon-kötetek, köztük főleg a két legelterjedtebb: Szabó Lőrinc két könyve. Ez a másik Villon-portré Villon *költői* egyéniségét annyiban közelíti meg, amennyiben a szóbanforgó fordítások az eredeti verseket. De egészen tisztán rajzolják elénk e művek — főleg a tanulmányok — Villon *emberi* egyéniségét. Azt az emberi egyéniséget, melytől minden gyarlósága ellenére sem tudták megtagadni a századok a részvét, sőt a rokonszenv érzését.

Ez az utóbb említett Villon-kép szűkebb, de az irodalmat komolyabban vevő körök lelkében él. Ezért hihetjük, hogy a magyar olvasóközönség előtt ennek a képnek vonásai fognak idők folyamán mindegyre erősödni és teljesedni. A másik Villon-portré pedig oda lesz a divattal: egyre inkább fakul, míg végül egészen el nem tűnik, mint egy rosszul sikerült fénykép, mely nem érdemelt aranyfürdőt.

F Ü G G E L É K

(MÉSZÖLY DEZSŐ VILLON-FORDÍTÁSÁBÓL)

EPITÁFIUM

**MELYET VILLON SZERZETT, MAGÁNAK ÉS TÁRSAINAK
MIDŐN AKASZTÁSUKAT VÁRTÁK**

Testvéreink, kik még e földön éltek,
Szegény fejünkre ne mondjatok átkot;
Ha bennünket keményen nem ítétek,
Irgalmaz néktek mennyei Atyátok.
Im öt-hatunkat itt akasztva láttok:
Már oszlik-foszlik napról-napra testünk,
Mit nagyhiába oly buzgón etettünk;
Por s hamu lesz, mi hús és vér volt nem rég.
De senkifia ne nevesse vesztlünk!
Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

S. testvérek, hogyha hozzátok kiáltunk,
Pöffeszkedő góg minket el ne lökjön,
Amért törvény okozta csúf halálunk,
Hisz' tudjátok: nem juthatott e földön.
Mindenkinek bölcs elme, józan ösztön —
Kérjétek hát — az Isten is megáldjon —
A Szűz Fiát ott túl a másvilágon,
Hogy győzze még a poklok gyötredelmét.
Holtunkba' már ránk szitkotok ne szálljon;
Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

Testünket zápor mossa és szapulja,
Aszal a hó nap egyre feketébbre,
Szemünket éhes szarkacsőr kiszúrta,
Bajszunkat kóbor varjúraj kitepte.
Szegény fejünknek nincs egy percre nyugta:
Amint a szél jár s fordul olykor egyet,
Kedvére himbál, jobbra-balra lenget;
A sok madár likas rostára ver szét —
Jobb is, ha elkérültök messze minket,
És kérítek reánk az Úr kegyelmét.

Ajánlás

Jézus, ki Úr vagy itt s a másvilágon,
 Segíts, hogy lelkünk poklokat ne lásson!
 Oldd föl szegény legények árva lelkét!
 Jó emberek, már gúnyotok ne bántson;
 Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

RÉSZLETEK A NAGY TESTAMENTUMBÓL

XXXV.

Én koldússorban nevelődtem
 Szegény ember szegény fiának,
 Apámnak sem volt pénze bőven,
 Sem jó Erace-nak, nagyapámnak.
 Szükség és gond nyomunkba' jártak.
 Elődeimnek sírkövére,
 — Kik már örök nyugtot találtak —
 Ékes címer nincsen kivésve.

XXXVI.

De nyomoromban szívem intett,
 Gyakran mikor gyötört a bánat:
 Mit bánt, ha nincs is annyi kincsed,
 Mint Jacques Cueuer-nek a pénzes zsáknak!
 Jobb lenni koldusok fiának,
 És élni — bárha rossz darócban —
 Mint néhai nagy uraságnak
 — S rothadni pompás síri boltban.

XXXVII.

Nagy uraságnak... mit beszélek?
 Oh jaj, ha még oly uraság volt!...
 Szent Dávid óta szól az ének:
 „Nézed, — s a helyét sem találod...“
 De csitt!... Nem theológizálok:
 Tudom, e munka másra vár,
 Én hitvány bűnös félre állok:
 Ez a papoknak dolga már.

XXXVIII.

Tudom jól: angyal nem vagyok,
 Kinek hajában diadém
 Sugárzó csillagból ragyog.
 Apám meghalt — kihült helyén
 Most néma kő mered felém —
 S közel van már anyám halála
 — Jól tudja azt ő is szegény —
 S fia is indul nemsokára.

XXXIX.

Tudom jól, hogy kicsik s nagyok,
 Bölcsék, halgák, dúsak, szegények,
 Urak, pórok, hivek, papok,
 Fösvények, prédák, csúfak, szépek,
 Nagy nyakbodrú fehérszemélyek,
 Gyöngyös fejékkal díszítettek,
 Akármiféle-fajta népek:
 Mind, mind a sír felé sietnek.

XL.

S legyen bár Páris vagy Heléna,
 Akárki indul is halálba,
 Mindenki kínok martaléka,
 Fuldoklik és kapkod zihálva,
 Epéje szívit általjárja,
 S izzad, de jaj hogyan, nagy Isten!
 S gyermek, testvér, rokon — hiába:
 Most helyt nem állhat érte egy sem.

XLI.

Csak reszket, sáppad, orra megnyúl,
 Ere feszül dagadtra válva,
 A nyaka puffad, húsa lágyúl
 S merevgörccs áll hülő inába.
 Oh, női test! Te síma, drága,
 Selymes pompád is így vesz el?
 Ez vár reád? — Ugyan mi várna?...
 Vagy szállj az égbe élve fel:...

*

ÉNEK A HAJDANI SZÉP ASSZONYOKRÓL

Hová tűnt — haj, ki mondja meg? —
Szép Flóra, Róma asszonya?
Archippiáda hova lett?
S Thaïs, az ő ódes huga?

S tündér Echo, kinek szava:
— A tapsolásra riadó —
Vizek fölött lebeg tova? ...
— De hol van a tavalyi hó?!

S tudós Heloïse hova lett?
Kiért a szegény Abelárd
Annyit vívódott, szenvedett,
És lön herélt és lön barát...
Hát a királynő, a csalárd,
Ki zsákbavarrva a folyó
Mélyére küldte Buridánt? ...
— De hol van a tavalyi hó?!

S liliomarcú Blanche királynő,
Kinek sziréni hangja csengett?
S Lúdlábkirályné Berta? Hát ő:
Harmeburgis, úrnője Mayne-nek?
S akit az angol égetett meg:
Szegény Jeanne d'Arc, a hős, a jó? ...
— Oh, Szűz Anyám — mind hova lettek? ...
— De hol van a tavalyi hó?!

Ajánlás

Herceg, ne is gyötrődj, keresvén,
Hogy hova tűntek, — mire jó?
Hang nem felel... csak szól a refrén:
De hol van a tavalyi hó?!

XLII.

Ha pápa, ha király, ha herceg,
S fogant királyi nő ölen,
Lám, mind a föld alatt pihen meg
S más tróno! ő kihült helyén.
Szegény csavargó, éppen én,
Csak én kerülném el halálom?

Nem úgy. S túl pályám jobb felén
— Ha tisztas a vég — én se bánom.

XLIII.

Örökké a világ nem áll,
A pénzharácsoló zsvány
Akárhogy is filozofál,
Elvész az ember mindahány.
Ez a sok vénnek is sovány
Vigassza, ki míg ifju volt,
Mondták rá: Mily tréfás, vidám...
S ha most tréfál, — csak vén bolond.

XLIV.

Mehet koldulni, ez a sorsa;
Szorítja a szükség keményen,
Örökké a halál a gondja;
Ég a keserves kin szívében;
Ha nem tudná Istent az égben,
Bizony már itt se volna rég...
Sok így se bánja, bármi légyen,
És elhajítja életét.

XLV.

Mert míg ifjan kedvébe jártak,
Most senki rá ügyet se vet.
A vén majom bármit csinálhat,
Utálatos mindenkinek.
Ha hallgat s nem zavar vizet:
Ütődött, — mondják megvetéssel,
Ha szól, az járja: kuss, öreg!...
Ügylátszik több van egy kerékkel.

XLVI.

A vén anyókák is, szegények,
A süldőányokat ha nézik,
Hogy bőségben, vidáman élnek,
Az Istent lázadozva kérdik:
Mért kellett megvénülni nekik?
S ezeknek itt mi érdeme?
Az Úr némán hallgatja végig:
Ha pörbe szállna, — vesztene.

A SZÉP CSISZÁRNÉ SÍRÁNKOZÁSA
MIDŐN A VÉNSÉG MÁR UTOLÉRTE.

Történt, hogy hallottam a multkor
A hajdan szép öreg csiszárnét,
Amint síráncokzott a multon:
„Volnék csak ifju szép fehérnép! ...
Hej, átkozott, kegyetlen vénség,
Csapásodtól de öszzetörtem!
Mi is az, ami visszatart még,
Hogy vén fejemet el ne öljem? ...

Szépségemet te elraboltad,
Mely úgy virított szerteszét
Diáknak, papnak, árusoknak, —
Mert hajdanában mind e nép
Tüstént odadta mindenét
(Később akár mint bánta tettit),
Csakhogy megkapja azt, miért
Ma egy koldus sem adna semmit.

Kiadtam útját nem is egynek,
(No nagy bolondul cselekedtem!)
Hogy egy ravasz fickót szeressek,
És őt becéztem szerelemben ...
Bizony mondom: csak ezt szerettem!
— A többit hitegetve csaltam —
Pedig ütött-vert mindig engem,
S csak pénzemet szerette rajtam.

S ha még úgy rugdosott, gyötört,
— Bolond fejemmel csak szerettem ...
A derekam majd hogy letört,
Mégis, ha hívott, hogy szeressem,
Sok bántódásom mind felejtsem ...
Gazember! ... Hogy csókolt a hitvány!
A sok csókkal — no, sokra mentem!
A szégyen és a bűn maradt rám .

Ó harminc éve már halott, —
Én itt maradtam vénen, őszén ...
Jaj, hogyha visszagondolok:
Mi voltam és mi lett belőlem!
S olykor, ha elnézem merőn
Mezitelen vén testemet
Aszottan, véznán, töpörödten,
Dühömben majd, hogy megveszek!

Mivé lett az a sima homlok?
 A szem fölött a karcsu ívek?
 S amelyért annyi férfi homlott,
 A bűvös-bájos szép tekintet?
 S kagylói apró füleimnek?
 S vonásai a finom arcnak?
 A formás orr? S a szőke tincsek?
 A gödrös áll? S a bibor ajkak?

A karcsu váll s a kar mivé lett?
 S a finom kéz? S a pici mellek?
 Csipőm, a szép kerekre érett,
 A forró szerelemre termett?
 Hát combjaim, azok a teltek?
 És végül, melynek párja nincs,
 A széles öl közébe rejtett
 Apróka kert, e drága kincs?

A homlokot most ránc borítja,
 A haj s szemöldök szürke, gyér lett;
 S amely nevetve és kacsintva
 Olyan sok árust megigézett,
 A két szemből kihalt a lélek;
 Hörgadt az orr, kampós az áll.
 Fakó az arc, nincs rajta élet.
 Konyult a fül, lefedte a száj.

Emberi szépség — ez a véged!
 A kar s a kéz is összeszáradt,
 A váll legörnyedt, ösztövért lett.
 A mell, csipő s a többi tájak
 Mind ráncosak, aszottra váltak;
 S lent drága kincse — fuj! — az ölnek...
 Most hogy a comb is vézna, ványadt
 S mint száraz kolbász, csupa görcs lett...

Így emlékszünk a jobb napokra,
 Sok bolond vén-csont, keseregve,
 S csak gubbasztunk lent kuporogva
 — Mint kóc-csomó a földre vetve —
 A rőzselágnál melegedve,
 Amely kihúny — alig hogy éledt...
 A régi szép kor, — óh de messze!
 Akárki voltál: ez a véged..."

É N E K

MELYET VILLON ANYJA KÉRÉSÉRE SZERZETT,
HOGY AZZAL KÖNYÖRÖGJÖN MI ASSZONYUNKHOZ

Szent Asszonya a mennynek és a földnek,
Te poklokon is hatalmas Királyné,
Szegény szolgálód könyörgését halld meg:
Te választottaid közé bocsásd bé.
Tudom, hogy lelkem méltán a halálé,
De bűnöm volna bár teméntelen,
Te érdemednek kincse végtelen.
Kinek te kincsed ingyen nem adod,
A mennybe fel nem juthat senki sem, —
E hitben élek, e hitben halok.

Mondd meg Fiadnak: övé testem-lelkem.
Ő érettem is szenvedett halált:
Oldozzon hát fel bűneimből engem,
Mint amaz Egyiptomi Máriát,
S mint Theofilt, ki kegyelmet talált,
Habár eladta Sátánnak a lelkét, —
Te óvd a lelkem: ekkép él ne essék!
Oh Szűz, kiben tisztán fogantatott
Az Ő szent teste: az Oltári Szentség, —
E hitben élek, e hitben halok.

Én csak szegény kis vénasszony vagyok,
Oly együgyű: a betűhöz sem értek;
De templomunkban festve látom ott
A mennyet, ahol hárfákön zenélnek,
S a poklot, ahol kárhozottak égnék:
Ez elborzaszt, az boldogít, ha nézem, —
Oh hadd legyen a boldogság a részem!
Mi Asszonyunk, hiszem, te hallgatod,
Ha igaz híved könyörög serényen, —
E hitben élek, e hitben halok.

Ajánlás

Viselted őt méhedben, Isten Anyja,
Isten Fiát, ki trónját odahagyva
Lekét miértünk szolgaságra adta,
Leszállt a mennyből s veszni nem hagyott;
Ontotta vérét, bűneinkért halva;
Nagy Isten Ő, örökkön áll hatalma! —
E hitben élek, e hitben halok.

KÖNYÖRGŐ ÉNEK

Nóé apánk, ki plántálád a szőlőt
S te Lóth, ki hajdan a barlangba benn
Ittál rogyásig, míg a vágy előlött
S leányaidhoz hajtott részegen
— Nem szemrehányásképpen emlitem —
S te Architriclin, kánai pohárnok,
— Ti fogadjátok hárman odafenn
Lelkét a jó magister Jean Cotart-nak.

Ó, hittel hiszem, veletek volt egy vér:
Mindíg a finom, drága bort szerette;
Zsebében nem volt tán egy lyukas fillér,
De inni ivott tíznek is helyetté,
Kupát kezéből más ki nem vehette,
Jó bort nyakalni nem volt soha fáradt,
— Ti ójátok hát lelkét az egekbe.
Néhai jó magister Jean Cotart-nak.

Ha este dülöngélt, elnéztem én:
Akár egy vén maksus, totyogva járt,
S emlékszem egyszer púp nőtt a fején,
Hentestökébe verte homlokát.
Tudom, nem leltek más ember fiát,
Ki úgy aljára nézne a pohárnak!
Nyissatok ajtót hát, ha bekiált,
Néhai jó magister Jean Cotart-nak.

Ajánlás

Herceg, nem volt egy sercintésnyi nyála:
„Hej, majd kigyúl a torkom, úgy kiszáradt!”
— Így kiabált, sosem szűnt szomjúsága
Néhai jó magister Jean Cotart-nak.

FORRÁSMUNKÁK:

- M. Louis Moland:** François Villon, Oeuvres complètes. (Classiques Garnier.)
- Gaston Paris:** François Villon. (1901.)
- Pierre Champion:** François Villon. (1913.)
- Louis Thuasne:** François Villon, Oeuvres. (1923.)
- Martin Löpelmann:** François Villon, Dichtungen. (Franciául és németül, 2. kadás, 1937.)
- Eckhardt Sándor:** Villon et l'ambassade hongroise à la Cour de France en 1457. (Nouvelle Revue de Hongrie, Février, 1938.)
- Eckhardt Sándor:** Szegény Villon... (Magyar Szemle, — XXXVIII. 320.)
- Anatole France:** A vörös liliom. (Ford. Lányi Viktor.)
- Döbrentei Gábor:** Boileau Despreaux' élete 's Poétikája (Erdélyi Muzéum, hetedik füzet, 1817. Pesten, Trattner János Tamás' nyomtató műhelyében.)
- Erdélyi János:** Boileau, A költészetről. (Olcsó könyvtár)
- Nisard D.:** A francia irodalom története. (Ford. Szász Károly, I. 1878. IV. 1880.)
- Gérecz Károly:** Villon. Tanulmány a francia irodalomból. (Sárospatak. 1890.)
- Haraszti Gyula:** Gérecz Károly, Villon. Tanulmány a francia irodalomból. (Egyetemes Philológiai Közlöny, XIV, 621.)
- Haraszti Gyula:** A francia költészet ismertetése (1886.)
- Haraszti Gyula:** A francia lyrai költészet fejlődése. (1900)
- Haraszti Gyula:** Franciák. (Heinrich Gusztáv: Egyetemes rodalomtörténet, II, 206.)
- Radó Antal:** A fordítás művészete. (1909.)
- Benedek Marcell:** A világirodalom története. (Paul Wiegler nyomán, Révai, 1921.)
- Benedek Marcell:** A francia irodalom. (Athenaeum, 1925.)
- Birkás Géza:** A francia irodalom története. (Szt. István-társulat, 1927.)

- Babits Mihály: Az európai irodalom története. (Nyugat.)
 Szerb Antal: A világirodalom története. (Révai, 1941.)
 Szalay Jeromos: Francia irodalom és katolicizmus. (Pannonhalma, 1942.)
- Tóth Árpád: Örök virágok. (Genius, 1923.)
 Márai Sándor: Brecht a tolvaj. (A Toll, I, 9. szám.)
 József Attila: Villonról meg a vastag Margóról szóló ballada (A Toll, I. 23. szám.)
- József Attila: Ballada, melyet Villon szerzett édesanyja kérésére, stb. (A Toll, I, 25. szám.)
 József Attila: Ballada a hajdani idők dámáiról. (A Toll I, 32. szám.)
 József Attila: Döntsd a tőkét, ne sírángozz. (Bp. 1931. Új Európa-könyvtár.)
 József Attila: Összes versei és műfordításai. (Cserépfalvi, 1940.)
- Vikár Béla: Nevető rímek. (1932.)
 Kosztolányi Dezső: Villon két balladája (Pesti Hírlap Vasárnapja, 1933. március 12.)
- Térey Sándor: Villon: Kis Testamentum és más versek. (Lampel, Bp.)
- Faludy György: Villon balladái (Officina, 1937.)
 Erdődy János: Villon, a költő versei, melyeket halála után négy és félszáz évvel írt. (Népszava, 1940.)
- Szabó Lőrinc: Az 500 éves Villon. (Pesti Napló, 1931. április 12.)
- Szabó Lőrinc: A Szegény Villon balladái. (1931.)
 Szabó Lőrinc: Villon: A szép fegyverkovácsné panasza. (Nyugat, XXIV. évf. 24. szám.)
 Szabó Lőrinc: A szegény Villon balladái. (II. kiadás, Singer és Wolfner, 1940.)
 Szabó Lőrinc: A szegény Villon Nagy Testamentuma. (Singer és Wolfner, 1940.)
- Vas István: Francois Villon Nagy Testamentuma. (Kétnyelvű klasszikusok, Officina, 1940.)
 Just Béla: Botrány. Szabó Lőrinc és Vas István Villon-fordításának bírálata. (Budapest, 1940. A szerző kiadása.)
- Lovass Gyula: Szabó Lőrinc, A szegény Villon balladái. (Napkelet, 1942. március 12.)
 Kardos László: Szabó Lőrinc, A szegény Villon balladái. (Nyugat, 25. évf. I, 286.)
 Kardos László: Szabó Lőrinc, A szegény Villon Nagy Testamentuma. (Nyugat, 33. évf. 298.)
 Bálint György: Ballada a jobsorsra érdemes szegény Villonról. (Nyugat, 33. évf. 272.)

- Thomas Mann:** A varázshegy. (Ford. Turóczi József és Révay József, Genius.)
- Horváth Béla:** François Villon, Versek. (Vigilia, VI, 198—201.)
- Horváth Béla:** Villon Végrendeletéből. (Vigilia, VI, 247—250.)
- Horváth Béla:** François Villon, A Boldog-Asszony Baladája. (Esti Kurir, 1941. áprils 12.)
- Laczkó Géza:** A Villon-ügy. (Pest, 1940 március 8.)
- Laczkó Géza:** A szegény Villon, a költői alibi. (Reggeli Magyarország, 1940 március 31.)
- Szász Béla:** Verses „testamentum“ (congé) a XVIII. századból. (Egyetemes Philologiai Közlemény, XXXI.:154.)
- Hatvany Lajos:** François Villon. Gaston Paris. (Budapesti Szemle, 107. köt. CCXCVI. sz. 310. l.)
- Borbála Gesmey:** Les debuts des études françaises en Hongrie (1789—1830). Szeged, 1938.
- Péczei József:** A Frantzia Poézisről. (Mindenek Gyűjtemény, VI. Negyed. 361. l.)
- Kultsár István:** Hasznos Multságok (II. k. 160. l.)
- Tonelli Sándor:** Emberi miniatűrök. Szeged, 1925.

Villon in Ungarn. Diese Arbeit bringt als Einleitung Villons Lebenslauf und die Charakteristik seiner Dichtung sowie seines Zeitalters. Danach wird die Frage behandelt, wo wie und wann die ungarische Literaturwissenschaft zu Villons Dichtung Stellung nahm. Der grössere Teil der Arbeit befasst sich mit den ungarischen Villon-Übersetzungen und behandelt die Probleme der künstlerischen Übersetzung, des dichterischen Stils und des ungarischen Versbaus. Endlich bringt der Verfasser Proben aus seiner eigenen Villon-Übersetzung. Er weist übrigens nach in seiner Abhandlung, dass die ungarische Literaturwissenschaft zuerst im Jahre 1792 Kenntnis von Villon nahm und in 1878 die erste ungarische Villon-Übersetzung erschien. Er erwähnt, dass Deutschland und Holland mit ihren ernst zu nehmenden Villon-Forschungen an der Spitze stehen; aber Bertold Brecht, Paul Zech und Ammer, die dekadenten deutschen Villon-Nachdichter nicht nur die deutsche Übersetzungsliteratur schädigten, sondern auch die ungarische schädigend beeinflussten, da als Nachwirkung der obigen deutschen Nachdichtungen, unter dem Namen einer Übersetzung auch in der ungarischen Literatur solche Villon-Überarbeitungen erschienen sind, die eigentlich Villon-Fälschungen waren.